AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

Birikim

- "tutkulu perçem" den "şafak" a sevgi soysal'ın yazarlık çizgisi
  atilla özkırımlı
- bir merhabayla başlar
  erol çankaya
- çağdaş türk eleştirel gerçekçiliğinin bazı özellikleri üzerine
  svetlana uturgauri
- şiirler
  mehmet başaran
- içerik ve kompozisyon açısından o. kemal'in hikâyelerinin özellikleri
  xenia celnarova
- 1971 öncesi dönem ve THKP-C hareketinin eleştirel analizi -II-
  ömer laçiner
- milliyetçilik
  murat belge
- marksistler ve ulusal sorun
  michael löwy
- antonio gramsci ve aydınların rolü sorunu
  lusin bağla

23

OCAK 1977
15 LİRA

BİRİKİM YAYINCILIK KOLL.ŞTİ.

Birikim

AYLIK SOSYALİST
KÜLTÜR DERGİSİ
CİLT 4 / SAYI 23
OCAK 1977

DESEN 6 SADIK KARAMUSTAFA

«TUTKULU PERÇEM»DEN «ŞAFAK»A SEVGİ SOYSAL'IN YAZARLIK ÇİZGİSİ 7 ATİLLA ÖZKIRIMLI

'BİR MERHABAYLA BAŞLAR 16 EROL ÇANKAYA

ÇAĞDAŞ TÜRK ELEŞTİREL GERÇEKÇİLİĞİNİN BAZI ÖZELLİKLERİ ÜZERİNE 17 SVETLANA UTURGAURİ

ŞİİRLER 23 MEHMET BAŞARAN

İÇERİK VE KOMPOZİSYON AÇISINDAN ORHAN KEMAL'İN HİKÂYELERİNİN ÖZELLİKLERİ 25 XENIA CELNAROVA

1971 ÖNCESİ DÖNEM VE THKP-C HAREKETİNİN ELEŞTİREL ANALİZİ -II- 32 ÖMER LAÇİNER

MİLLİYETÇİLİK 50 MURAT BELGE

MICHAEL LÖWY 62

MARKSİSTLER VE ULUSAL SORUN 65 MICHAEL LÖWY

ANTONIO GRAMSCI VE AYDINLARIN ROLÜ SORUNU 84 LUSİN BAĞLA

Birikim

Sahibi
Birikim Yayımcılık Kollektif Şirketi adına
M. Kâmil Yüksel

Yazı İşleri Sorumlusu
Ömer Laçiner

Yönetmen
Murat Belge

Yazı Kurulu
Onat Kutlar, Murat Belge, Yavuz Çizmeci,
Ömer Laçiner, Can Yücel

Teknik Sorumlu
Ferit Erkman

Yönetim Yeri
Ankara Caddesi, Güncer Han 45/18 Sirkeci
İstanbul. Tel: 27 99 58

Yazışma Adresi
P.K. 538 Sirkeci

Abonesi
Yıllık 150 TL., Altı aylık 75 TL.
Dış ülkelere Yıllık 300 TL., Altı aylık 150 TL.

Posta Havalesi
P. Çeki Hesap no: 92991

İlân
1/4 sayfa 200 TL. / 1/2 sayfa 400 TL. / 1 sayfa 800 TL.

Dizgi - Baskı
met/er Matbaası

Kapak Baskısı
Reyo Basımevi

Cilt
Erdini Ciltevi

Genel Dağıtım
Birikim Yayımcılık Koll. Şti.
İzmir / EGE DAĞITIM

Basıldığı Tarih
5/Ocak/1977

Gönderilen bütün yazılar yazı kurulunun kararıyla basılır. Basılmayan yazılar geri alınabilir, gönderilmez. Yayımlanan yazı ve resimler kaynak gösterilerek aktarılabilir.

Geçen sayımızın başyazısı yazılırken, Cumhuriyet Halk Partisinin kongresi devam ediyordu. Bugün ise, bu önemli olayın üstünden çok zaman geçti. Önümüzdeki dönemde Halk Partisi içinde iktidarı belirlemesi bakımından, ama ayrıca, nicedir beklenen programın açığa çıkması bakımından önemli bir olaydı kongre. Sosyalistlerin, bu program sorununu enine boyuna ele almaları gerekiyor. Çünkü CHP soluna hitap etmek isteyen bir Sosyalist örgüt, kendisiyle CHP arasındaki mesafeleri bugünden, çok iyi belirtmek zorundadır. Bu konuların teorik düzeyde sağlıklı tartışmasının açılması için *Birikim* de elinden geleni yapacaktır. Şimdilik, kongreyle ilgili birkaç nokta üstünde durmak istiyoruz.

Kongre öncesinde olsun, kongre sırasında olsun, CHP içindeki «sol» muhalefet konusu, kamuoyunu yakından ilgilendirmişti. Kongre sonrasında ise bu konu ilginç olmaktan çıktı denilebilir. Böyle olmasının nedeni, sadece Baykal'ın kazananlara verdiği güçbirliği garantisi olmasa gerektir. Kongre sırasında, CHP içindeki sol muhalefetin, pek de öyle sol olmadığı görüldü. Daha açık söylemek gerekirse, parti içinde ciddîye alınması gereken bir sol muhalefet varolmakla birlikte, muhalefetin sözcülüğünü üstlenenler, kendilerinden bekleneni veremediler. Örneğin, muhalefet sözcüsü, iktidarla aralarında «*ideolojik ayrılık*» olmadığını söyleyince, o zamana kadar bir hayli coşkulu çıkan alkışlar yarıya düştü. Bu, epey önemli bir göstergeydi. Buna karşılık, ideolojik konulara ağırlık veren Kırıkoğlu'nun konuşması, hâlâ tartışılıyor.

Baykal muhalefetinin başarısızlığına karşılık, *muhalefetin* varlığı, CHP için önemli bir sorundur. Parti içinde olağanüstü prestije sahip olan Ecevit, Baykal'ı kesinlikle karşısına aldığı halde ve Baykal muhalefetin kendisinden beklediklerini kesinlikle veremediği halde, gene de muhalefet listesi azımsanmayacak kadar oy aldı. Bizce bu, her şeyden önce, solun, CHP gibi bir kuruluş içinde bile kendini göstermekten geri kalmayan dinamizminin bir sonucudur.

Bu muhalefet CHP içinde varolmaya devam edecektir sanırız. Ancak, CHP'de iktidar, kendi içindeki solun sınırını yukarıdan bağlayıcı tedbirlerle çizmeyi herhalde başaracaktır. İkinci Enternasyonale katılma kararının temelinde böyle bir düşüncenin yattığını o zaman belirtmiştik — ve bunu söylememiz bazı çevrelerde garipsenmişti. Şimdi ise, bu amaç açıkça dile getirildi.

Yeni programın, «utopik-idealist» denebilecek yanları ile pragmatik yanlarının bir arada oluşturduğu ortak yapı da, CHP'nin bu ikili karakterini, pragmatist yanın egemenliği altında sürdürmesini sağlama alacak bir araç. Ancak, bunların tartışmasını daha ileriye bırakalım.

CHP, gün geçtikçe, Türkiye'de rejimin, devletin ve kapitalizmin garantisi olduğunu daha geniş çevrelere kabul ettirmektedir. Ama gene de, yetkili ve etkili çevreler düzeyindeki bu genel kabul, seçimi tek başına kazanmanın garantisi değil, CHP dışı sağ birleşmeleri tutmakta kararlı önemli sermaye çevreleri olduğu gibi, varolan hükümetin seçim tarihine kadar uygulayacağı politika da birçok şeyi değiştirebilir.

Hükümet, gerçekten bir iflâs durumunda. Ama tarihî bir iflâsın, somut günlük politikanın bir olgusu haline gelmesi çok vakit alabilir. Türkiye'de olup bitenlere karşılık, parlamento aritmetiğinin özellikleri, bu hükümeti hâlâ ayakta tutmaya yetiyor. Şu arada sözü edilen, CHP desteğinde MSP - DP koalisyonu kurularak seçime kadar böyle bir hükümetle durumu idare etme formülünün fazla bir gerçekleşme şansı olduğunu sanmıyoruz. Bunun çeşitli nedenleri var. Bir kere, bürokratik çevrelerde fazlasıyla tepki yaratan MSP'nin iktidarın *ana* partisi ve Erbakan'ın da başbakan olmasına rıza gösterebilir mi? Öte yandan, tarafsız başbakan formülü, böyle bir koalisyonda işleyebilir mi?

Bundan daha önemlisi, MSP'nin iç sorunlarıdır. Şimdiye kadarki koalisyon ortaklığı, bu partiye, kazandırdıklarının yanısıra birçok şeyi de kaybettirdi. Çünkü böyle bir ortaklıkta, AP'nin yıpratıcı etkisi süreklilik kazanıyor. MSP'yi tutan çeşitli gruplardan bazılarının —örneğin Ege'de— AP'ye kaydığını haber alıyoruz. Erbakan'ın, «Kardeşimiz istifa etmedi» çırpınışlarının ardında bu iç bölünmeler yatıyor. Bu arada, partide göze batan muhalefetin yanısıra, o kadar da göze batmayan, ama özellikle Adana büyük sermayesine yakın kişilerin, MSP' nin kaderini AP'ye ve genel olarak faşizan sağa kesin olarak bağlamakta etkili oldukları, ileride de etkili olabilecekleri biliniyor. Bu iç sorunlar karşısında, bugünkü yönetimin tavrı, şimdiye kadar hep uzlaşma bulma çabalarına dayandı. Bu sallantılı tavır devam ederse, MSP' nin de koalisyon içinde politika değiştirmesi güçtür. Öte yandan, cesur bir davranış içine girilmedikçe, uzlaşmalar partiye daha çok şey kaybettirebilir.

Koalisyonun öteki ortakları da, dağılmayı, her an gerçekleşebilecek bir durum olarak değerlendiriyorlar sanırız. Bir yandan işler kör topal yürürken, bir yandan da bazı yarı örtülü tehditler işitiliyor. Bugün «sabrımız taşabilir» diyenler, yarın hükümet dağılırsa eski ortaklarını çok ağır bir dille yereceklerdir. Denilebilir ki, hükümet içinde en sağlam görünen ittifak, gene de, AP ile MHP arasındaki. Baş huzur bozucu olduğu artık herkesçe bilinen MHP ile böyle kader birliği yapmanın AP'de nelere yol açacağını önümüzdeki günlerde izleyeceğiz.

Ortada açık seçik bir formül görülmemekle birlikte, hükümetin düşmesi isteği gitgide yaygınlaşıyor. Bunun da başlıca nedeni, özellikle öğretim kurumlarında süregiden kargaşalığın yarattığı huzursuzluk. Bu konuda, bir noktaya kısaca değinmek gerekiyor. Öğretim kurumlarında geçen olaylarda, haklı ile haksız, kamuoyunda çok açık seçik görülebiliyor. Buna karşılık, sol fraksiyonların davranışları, kazanılmış bu haklılığa sık sık gölge düşürmekten geri kalmıyor. Üstelik, bazı olaylar, neredeyse zamanlanmış izlenimini uyandırıyor. Komandoların öğretim kurumlarındaki yıkıcı faaliyetlerinin açıkça ortaya çıktığı, orta ve liberal ögelerin bu konuda seslerini yükseltme zorunluğunu duyduğu bir anda, örneğin «can güvenliği» için yürüyüş yapan öğrenciler arasında bir grubun silâha sarılması, demokratik mücadelede kesin tornistan yaratacak bir olaydı.

Bu tür olayları, kitle haberleşme araçlarında izlemek, neyin neye yaradığını ortaya koyuyor. Ankara'da, Faşistler Ziraat Fakültesinde bir kız arkadaşı öldürerek nefreti tazelerken, radyo, daha önceki trafik polisinin öldürülmesi haberini hemen bunun ardına takıyordu. Bundan birkaç gün sonra, örneğin *Vatan* gibi bir gazetenin manşetinde, hükümetin yıkılacağı sözü yer alırken, *Tercüman* gibi bir gazete de, sabotaj planlarının bulunduğunu manşete geçiriyordu. Bunlar raslantı değil, politikanın düğümlenme noktalarına işaret eden göstergeler. Fraksiyon mantığının, «halkın yükselen mücadelesi»ne daha bir hayli kayıp verdireceği anlaşılıyor.

Birikim'in bu sayısında, Ömer Laçiner'in THKP-C hareketi üstüne yazdığı eleştirinin ikinci ve son bölümü var. Bu eleştiriye çeşitli cevaplar geleceğini tahmin etmek güç bir şey değil. Ancak, gelecek cevapların çarpıtmaya, temeli olmayan karalamaya dayanmaması dileğimizdir. Çünkü eleştiride güdülen amaç ölmüş bir arkadaşı düşmanca suçlamak değil, 70'lerin başlarında olup bitenler üstünde ayrıntılı biçimde durarak, Türkiye'de Sosyalist hareketin teorik gelişimine herkesi ilgilendirecek bir katkıda bulunmaktır.

Bu sayıda ağırlık verdiğimiz sorun, «milliyetçilik» konusu. Daha ileride, başka yönlerden yaklaşmamız gereken bu sorunla ilgili bir çeviri ile Murat Belge'nin yazısını yayımlıyoruz.

Bu sayıdaki şairlerimiz, eski ve yeni kuşaktan, Mehmet Başaran ile Erol Çankaya.

Geçen sayımızda, Atilla Özkırımlı'nın Sevgi Soysal üstüne bir değerlendirmesini sunacağımızı söylemiştik. Bu sözümüzü tuttuk. Edebiyat konusunda ayrıca, Sosyalist ülkelerde Türk edebiyatının nasıl ele alındığını ve değerlendirildiğini yansıtan iki çeviriye yer veriyoruz. Sovyet yazarı ve Türkoloğu Svetlana Uturgauri'nin Kemal Tahir üstüne bir yazısı daha önce *Militan* dergisinin üçüncü sayısında yayımlanmıştı. Xenia Celnarova ise Çekoslavakyalı bir Türkolog-eleştirmen.

Bu sayıda yayımladığımız son yazı, Antonio Gramsci üstüne. Yazarı Lusin Bağla, Fransa'da okuyor. Gramsci üstüne gerçekten çok yeterli, önemli her şeyi söyleyen, derli toplu bir inceleme olduğu kanısındayız. Önümüzdeki sayıda, devrimci parti sorunu üstünde duracağız. Gramsci, bu konunun işlenmesinde çok önem verdiğimiz bir düşünür. Bu bakımdan, bu yazı, gelecek sayımızla bir köprü kuruyor.

Bu sayıda toplanan yazıların çokluğundan ötürü, son bölüm için hazırlanmış yazıları koyamadık. Bunlar, bazıları biraz gecikmiş olarak, bir dahaki sayıya girecek.

Bu yılın başından itibaren, derginin fiyatını 15 liraya çıkarıyoruz. Genel fiyat artışları içinde, okura, az da olsa yeni bir yük çıkarmak, hiç istemediğimiz bir şeydi. Ancak, *Birikim*'in iki yılını doldurmasına az bir zaman kaldı. Bu süre içinde, büro kirasından elektrik parasına, kâğıdın karaborsadaki tarifesinden matbaa harcamalarına kadar, bütün gider kalemleri zam gördü. Böyle olunca da, dergiyi, iki yıl önceki fiyata göre satmak imkânsızlaştı. Fiyat artışıyla birlikte, dergi sayfalarını da çoğaltmaya çalışacağız.

Birikim

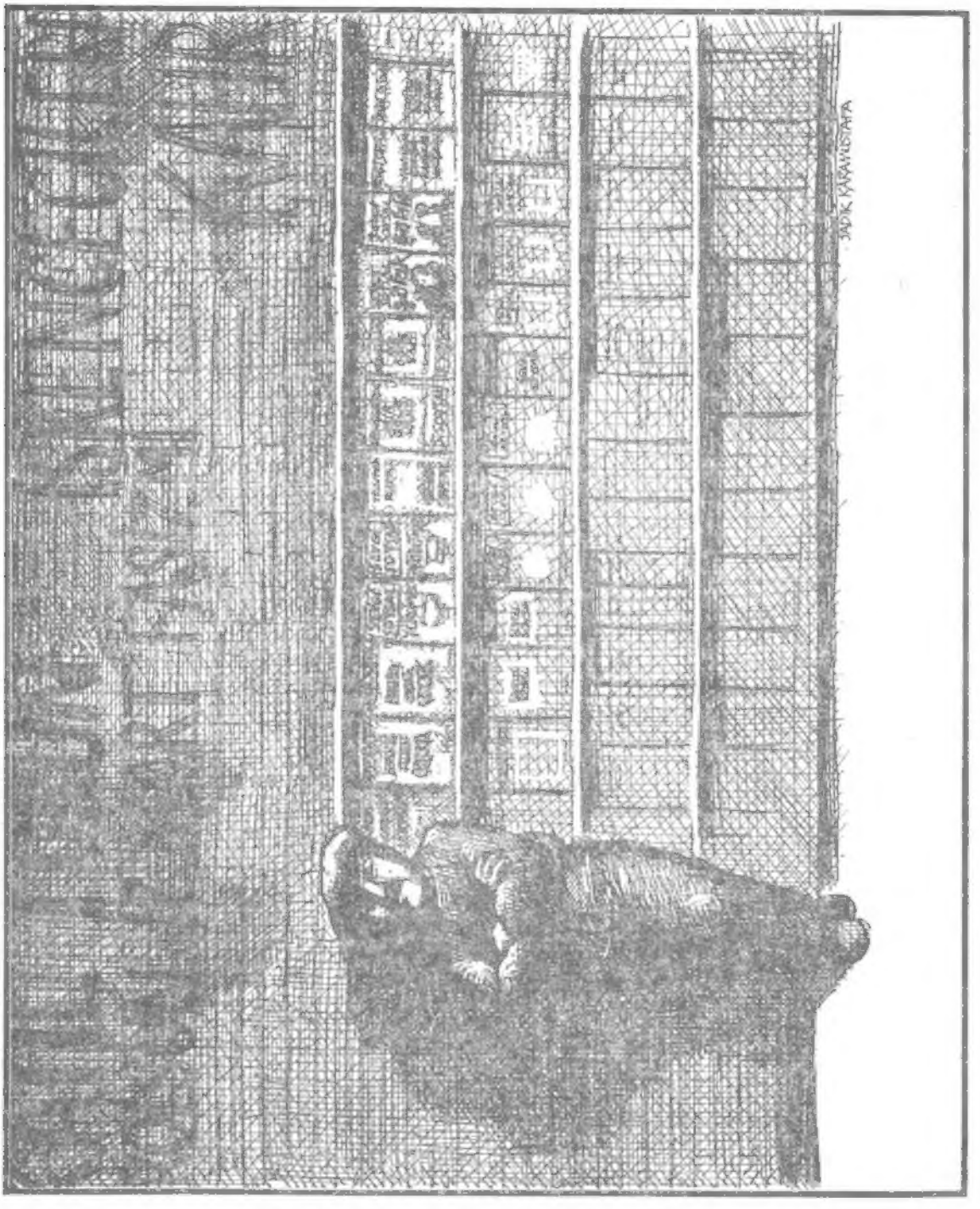

Desen : *Sadık Karamustafa*

ATİLLA ÖZKIRIMLI

«Tutkulu Perçem»den «Şafak»a Sevgi Soysal'ın Yazarlık Çizgisi

Bir yazarın ardından, üstelik hemen ölümünün ertesinde bir şeyler yazmak zor. Eserlerini, sanatçılığını değerlendirmek nesnel bir tutumla... Ölümünü bunca yalın, etinizden et koparılırcasına duymuşken... Yitirilenin öneminin bilincindeyseniz... Oysa asıl yapılması gereken de bu.

Duygusal, ölüme karşı tepkinin, bir acınmanın dile getirildiği yazıların gereksizliği değil anlatmak istediğim. En sevdiklerinizi alıp götürmese, toplumun ihtiyaç duyduğu insanları en verimli dönemlerinde çekip almasa da, can sıkıcı, üzüntü verici bir olaydır ölüm. Acısı ağıtla somutlaşan bir bitiş...

Ama bir yazarın, bir sanatçının ölümü, fiziksel bir ayrımı olmasa da, farklı bir ölümdür. Zihinsel olarak hayatını sürdürür sanatçı. Geride bıraktığı eserleriyle... Bunun için işte, asıl olan, yaptıklarının değerlendirilmesidir. Ağıt yakarken bireysel acımızı dile getiririz çünkü. Bireyselliğimizi yaşarız. Yapılması gereken son kişisel görevimizdir bu. Kaçınılmaz olana, ölüme, yitirdiğimizin adına sığınarak güçsüzce bir başkaldırı, o kadar...

Sonrası gelmez. Bu duygusal, üstelik olağan ilk tepkiyi her ölüm yıldönümünde yinelenen, kelimeleri değiştirilmiş, ama özünde aynı ağıtlar izler. Ağıt yakmakta, anılardan oluşan mirası yemekte yarışırız birbirimizle. Soyut kavramlara yapışarak, ölenle ilgili sıfatlar türeterek, bu sıfatların somut açıklamalarını getiremeden tüketiriz geride kalanı. Oysa yapılanın, geride kalanın yeniden, yeniden üretilmesidir sözkonusu olan. Değişime uğratılarak, geliştirilerek... Bu ise o sanatçının eserlerinin nesnel bir tutumla değerlendirilmesiyle mümkündür.

Bu yazı böyle bir amacın ürünü. Ama sözü edilen amaç ölçüsünde iddialı değil. Bir başlangıç yalnızca, bir deneme. Giderek belki de bir incelemenin özet sayılabilecek ilk taslağı. Ya da başka yazılarla bütünlenecek bir parçası. Bir gelişimin sanatsal öyküsünü, durakları, dönemeçleri, aşamalarıyla Sevgi Soysal'ı bütün olarak değerlendirmek tek bir dergi yazısının sınırlarını aşıyor. Bu nedenle, Sevgi Soysal'ın, ilk eserinden son eserine, bireysellikten toplumsallığa uzanan gelişim çizgisini çekmeye çalışacağım yalnızca.

BİR BAŞLANGIÇ

Sevgi Soysal'ın ilk kitabı **Tutkulu Perçem**'in 1962'de yayımlandığı belirtiliyor sözlüklerde. On üç öykünün yer aldığı kitapta tarih yok. Düz, yalın, iki renkli bir kapak. Salt yazarın ve kitabın adı kapakta: Sevgi Nutku, Tutkulu Perçem. Kapak düzeni: Başar Sabuncu. Kitaptaki öykülere ise öykü demek güç. Yazarın kendisi de böyle bir belirtmeye gerek görmemiş. Kişinin bireysel duyarlıklarının işlendiği, varoluşçuluğun ağır bastığı ve biçim kaygusunun egemen olduğu metinler bunlar. Bunalım, anlamsızlık, tedirginlik, yalnızlık gibi belli bir dönemde Türk öykücülüğünde en çok raslanan temalar oluşturuyor bu metinlerin özünü.

Yalnız önce, bu, **«belli bir dönem»** sözleri üzerinde durmamız gerekiyor. Sevgi Soysal'ın ilk öykülerini değerlendirebilmek için koşul bu. Bir bakıma, 1950-1960 arası yazmaya başlayan, değişik bir öykü anlayışını yerleştirmeye çalışan, ama şimdi çoğu yazmayı bırakmış, yazanları ise bugün çok başka çizgide bir kuşağın uzantısı Sevgi Nutku.

Bilinenleri yineleyecek, dönemin ekonomik-toplumsal görünümünü çizerek edebiyatın durumunu araştıracak değilim. Gerçi dönemi bütün boyutlarıyla değerlendiren bir inceleme yapılmadı henüz. Ama konumuz bu değil şimdi. Bir yazarın ilk ürünlerini irdelemek amacımız. Bunun için de dönemin sanat anlayışı ve bu anlayışın öykülere yansıyan karakteristikleri üzerinde durmamız yetecek.

Burada bir alıntı yapmak istiyorum. Bir özeleştiriden...

«Önceki kuşağın yazdıklarına, özlerinden çok biçimlerinin cılızlığı açısından karşı çıkmak istedik. Çünkü onların getirdiği öze karşı değildik. Onların getirdiği özü biz de tutuyorduk. Kişi, toplum çatışması, toplumdaki düzensizliklerin, kişilerle toplum katları açısından ortaya çıkardığı acı ya da gülünç çelişkiler. Ne var ki biçimlerinin tekdüzeliği, anlatımlarında sadelik adına katlandıkları sığlık, bütün gerçekçilik çabalarına karşılık, yaşamıyan birörnek kişiler yaratmaya götürüyordu kendilerini. Kişiyi yeniden ele alıp yeni baştan yaratmak gerekiyordu bu durumda. Gerçeği bütün yüzleriyle ortaya çıkarmak için 'yeni gerçekçilik' diyebileceğimiz bir yöntemle yazını-

mıza özgün bir atılım kazandırılabilirdi. Önce biçimden işe başlanmalıydı. Betimlemeler, görüntüler ve çeşitli anlatım olanaklarıyle kişinin önce kendi kendisiyle, sonra da etrafındaki eşyayla, insanlarla ve toplumla olan ilintileri, yalnız davranışları açısından değil, bilinç altının etkilediği psikolojik yöniyle de, giderek bilinç altıyla bilinç üstünün karmaşıklığı içinde belirlenmeliydi. Kişisi ya da kişileri böylesine bir tutumla belirlenmiş herhangi bir olayda gerçeğin daha bütünsel bir biçimde ortaya konacağı apaçıktı.» (Adnan Özyalçıner, **Yeni Ufuklar**, 1950 - 1960 kuşağının ozan ve hikâyecileri kendi kendileriyle ve çağlarıyla hesaplaşıyorlar, Özel Sayı, c. 15, s. 176, Ocak 1967).

Ama bu girişim, «kişiyi yeniden ele alıp yeni baştan yaratmak» çabası belli bir dünya görüşüyle temellendirilemediği için başarıya ulaşamayacaktır. Önceye salt biçimsel açıdan bir karşı çıkış değildir çünkü bu. Biçimdeki arayış yeni bir öz getirmeye çalışmanın ürünüdür. Oysa getirilmek istenen öz, yöntemsiz, bütünsel olmayan ve kırk yamalı bohçayı andıran parça buçuk düşüncelerle kavranmak istenir. Düzyazı şiire yaklaşır iyice. İkisi arasındaki işlev farkı, yapısal başkalık unutulur. Öykü diye «mensur şiirler» yazılır. Aşırı örneklerdir bunlar. Bütün bir dönemi yargılamanın kanıtları da olamazlar şüphesiz. Giderek birey - toplum çatışmasının kişide somutlaşan görünümlerini sergilerler. Ama bütünü ele alsak bile, özel'in sınıflarının aşılamadığını, kişinin sorunlarına hep bir ben'in çevresinde, varoluşsal eğilimlerle yaklaşıldığını görürüz. Bu ise soyutlamaya götürür yazarı. Görünürde bilinçaltının araştırılmasına girişilmiş gibidir. Oysa **«tarihi»** olmayan bir bilinçaltıdır bu. Son durumunda yakalanmış, yüzeysel olguların, duyuma, algılara dayanan aldatıcılığı çözümlenmeye çalışılmıştır. Gerçekliğin tek-yanlı, tek-parçalı bir bütün olarak çizilmesinin kaçınılmaz sonucu, yazarı, duyarlığının tutsağı durumuna getirir. İçe kapanmasına yol açar. Yaşananın saçmalığı, içgüdülerin dış koşullarca sınırlanması sonucu düşülen mutsuzluk duygusu, kendini tarihi olan bir nesne gibi kavrayamayışın doğurduğu umutsuzluk, davranışların kısıtlanmamasına, seçme imkânının tanınmasına bağlanan bir özgürlük anlayışı, bütün bunların sonucu olarak da soyut bir başkaldırı... İşin en ilginç yanı bu başkaldırının bir değiştirmeyi değil, bir kaçmayı getirmesidir. Ama kendini dıştan koparmanın doğal sonucudur bu.

Tutkulu Perçem bu dönemin ürünüdür işte. Kitaba adını veren ilk öykünün ilk satırları şunlardır: **«Şeylerdeki şeyler işte - sokaklardaki insanlar görmüyorlar beni. Oysa günlerdir tutkularım perçemlerimde dolaşıyorum.»** Bu, kendini öteki insanlardan ayırış bütün metinlerde görülecektir. Ama birey olarak başkalığını, dışındakilere benzemezliğini duyumsamak değildir bu. Bir duyguyu betimlemektir o kadar ya da yazıyla dışa vurmak. Yalnızlık kaçınılmaz bir yazgıdır. Acı veren, ama özlenen. Aranan sonra. Üstelik bir karşıtlık: Kalabalıklardan kaçarken sığınılan öteki uç. Tıpkı bir bozkır gibi: **«Her şey sensizlikti aslında. Sen dediklerim, en sensizliklerimdi. Bozkır ama, bir bozkır sendi bana. Genişlikti, bilmezlikti, kopmuşluktu, ıraklıktı. Ölü evli, ölük insanlı kentten, güve yeniği yaşamaklardan utanmışlıktı. Güneş batımında yalnızlığımı kentten alıp geri verendi.»** (Kalabalıklarda)

Yalnızlık duygusunu, tükenmişlik, tutsaklık duygusu izleyecektir: **«Somutlara güvenimiz yok hiç, onlar kalmaz, yok. Herkesler, herşeylerini çok şeylere harcıyorlar, tutsak kılıyor bu şeyler onları, hep onlara çarpıyorlar yaşantılarında.»** (Ne Güzel Suçluyuz Biz Hepimiz). Ama herkes değildir o. Ayırır yine kendini: **«Ama bak, gerçek tutsaklar biziz, soyuttan gelir bizimki, savaşılmaz.»** İç ve dış ayrımıdır bu bir bakıma. Kendi başkalığını da vurgular. Dışta olan her şeyin adı somuttur. Ev, eşya... Bunlar bağlamaz onu başkaları gibi. Ama somuttan kurtulunabilinir, soyuttan hayır. Bırakıp bırakıp ırak kentlere bile gidemez. Kendi odur. **«Seçilmiş yalnızlıktır.»** Dünyayı, yaşananı, ilişkilerini hep soyuta indirger. Bir çemberin içine kapatmıştır kendini. Uğraş boşunadır. Tıpkı Sisyphe gibi: **«Konuşuyordum. Yeni Nisanlara, lacivert yağmurluğuyla yeni bir sıkıntıya ansızın.»** (s. 25).

Duyarlığı bir kadın duyarlığıdır ayrıca. Ama salt kadınlıktır üstünde durduğu. Kadın gözüyle bakar, kadınlığıyla yargılar dışındakileri. Yalnızlığı, tutsaklığı kadınlığındandır biraz da. Daha ilk satırlarında kendini ötekilerden ayırdığını söylemiştim. Aynı paragrafta cins ayrımını da vurgular: **«Erkeklere erkeklere, en çok onlara, bu kendilerini, sonra yine kendilerini sevenlere kızgınlığım. İki düğmeli, tek düğmeli, üç düğmeli ceketleriyle uyarsızlar ordusu yığın yığın geçiyorlar. Ceketsiz, gravatsızlarda biraz olsun umudum vardı, oysa tek dolaşmıyor onlar - güçsüzler. Raslamadım işte, birilerine raslamadım - Ras-la-san-da, ras-la-ma-san-da, av-av-gi-di-yo-ruz.»** Bu kadar da değil: **«Kara diken sakalları babamın. Öpücüklerinde ilk tiksintiyi ayırdettiğim sakalları, bir hayvan soluğunu ilk getiren bana, bir erkek soluğuna ilk tiksinti, nedensiz.»** (Düşmanlığı Olan Bu Sevinçte). Karşı cinse duyulan bu kızgınlık, bu tiksinti de varoluşsal bir temele dayanıyor: Kendini salt kadın olarak algılamaya... Edilgenliği iyice besliyor bu duygu, yalnızlığını büyütüyor.

Tutkulu Perçem umut verici bir başlangıç sayılamaz. Andığımız dönemin bir bileşkesidir bütün özellikleriyle. Estetik, ortak estetiktir; dil, ortak dil. Sevgi Nutku'ya özgü bir farklılık taşımaz. Gerçeküstü imgeler, umutsuz, karamsar bir anlatım; gerçeklikten soyutlanmış, bireyselliğinin değil, **«kendi»** oluşunun bilincine ulaşmaya çalışma ve kendine kapanma...

KENDİNE ÖZGÜLÜĞE DOĞRU

Ama yine bir başlangıç olarak üstünde durulması gereken bir kitap **Tutkulu Perçem.** Bugün Sevgi Soysal'ın nerede olduğunu, geldiği yerin önemini belirginleştirmesi açısından... Nitekim sondan başa bakıldığında, Soysal'ın yazarlık çizgisinin hızla yükselen bir çizgi olduğu görülüyor. Kesiklikleri, duraklamaları, düzlükleri olan, ama yükselmesini sürdüren bir çizgi. **Tante Rosa**'da bu çizginin **«kendi»**nden kurtularak bireyselliği araştırdığını görürüz. Ama genel anlamda bir bireysellik değildir araştırılan. Bir kadının bireyselliğidir. Bu araştırma **Yürümek**'de bir başka planda sürdürülür.

Aralık 1968'de yayımlanan **Tante Rosa** Sevgi Sabuncu imzasını taşır. Dergilerde yayımlanış tarihlerini bir yana bırakırsak ikinci kitap altı yıllık bir aradan sonra gelmiştir. İlk soyadlarını inatla sürdüren kadın yazarların tersine, onca karşı çıktığı erkekler dünyasının kurallarına boyun eğer Sevgi. Özdemir Nutku'dan ayrılmış, Başar Sabuncu'yla evlenmiştir. Nüfus kâğıdına uyar.

On dört öykü vardır **Tante Rosa**'da. Çocukluğundan ölümüne Tante Rosa'nın hayatından kesitler verir Sevgi Sabuncu. **Tutkulu Perçem**'in kadını, yerini bir **«tarih»** olan Tante Rosa'ya bırakmıştır. Kendine özgü bir tarihi kasdediyorum şüphesiz. Coşkulu, yaşamayı bir oyun gibi gören, kendini olayların akışına bırakmış bir kadındır bu. İlk düş kırıklığına çocukluğunda at cambazı olmak istediği an uğrar. Rahibeler okulunda **«arzularına gem vuramayan günahkâr bir kız»** olduğu, **«içini öldüremediği»** için cezalandırılan, özlemlerini gizleyemediği için **«anasının yanına»** gönderilen Rosa, bir sabah **«kendi hayvanının da uyandığını»** anlayınca Hans kılığına giren bu hayvanın kollarına atılır. Sonra da **«namusu kirlenmiş bir aile kızı olmamak, zavallı bir piç kurusu doğurmamak için Hans'la»** evlenir. Ama çok geçmeden namusu kirlenmiş bir kadın olmanın ve piç kurusu doğurmanın ne olduğunu **«kocasıyla istemeden yatmaya başladığı zaman»** anlayacak ve bir gün çocuklarını, kocasını, kaz kızartmalı hayatlarını, kiliseyi bırakarak çekip gidecek, tekdüze bir hayatı teptiği için köyün kilisesince aforoz edilecektir.

Şu alıntı gerekli şimdi: **«Şimdi beklenen bir intihardır, bir uçurumdur, bir düşüştür. Şimdi beklenen bir kocakarının günah dolu bir hayatın sonunda sefilce can vermesidir. Yoksa şimdi beklenen günah çıkaramadan geberen bir günahkârın şen hayatı mıdır? Şimdi beklenen bir başarı, bir mutluluk mudur?**

Hiçbir şey midir yoksa, hiçbir şey midir? Gemi düdükleri, fabrika düdükleri, birbirinin ayağına basıp ne günaydın, ne merhaba demeyen insan kalabalığına karışmak hiçbir şey midir? Nedir? Bir pazar günü banşsever bir katolik köyünde, Tante Rosa aforoz edilmişse bu nedir, beklenen son nedir?» (s. 24).

Beklenen son, öncekinden farklı değildir. Hayatın akışına bırakır kendini Tante Rosa. Yeni bir koca, yeni bir uğraş. Ama bir şey değişmemiştir: **«Allah allah şimdi yine birlikte yaşamak. Allah allah yine birlikte yaşamak zorunda olmak. Bir yeni papuç altı gibiydi Tante Rosa. Hiçbir yaşantısına basmamıştı. Allah allah olmayan bir geçmişi kabul etmek. Bunca kötü alışkanlıklarıyla. Her kötü yeni olmalı, ama kötüye alışmamalı. Aynı suluboya kırçiçekleri nasıl tekrar tekrar yapılır? Allah allah nasıl yaşanır tekrardan.»** (s. 30). Yaşanır, çünkü her başlangıçta kurtuluş arayan bir aptaldır Tante Rosa: **«Tante Rosa aşkı beceremediğini biliyordu. Bu alınyazısı değil, yeteneksizlik, salaklık, bu salaklığa da ancak gülünür. Her yeni aşka, yeni bir aptallıkla başlarsan sonunda orospudan beter olursun. (...) Yine iş aramak! Daha sade anlatımla, Tante Rosa; iş aramak demektir. Âşık ve koca aramak demektir. Âşık ve koca, âşık ve koca.»** (s. 46).

Ama Rosa'nın yaşamakta «ısrar» etmesi etkenlik demek değildir. Düzene başkaldırmak hiç değil. Yaşlı Rosa ölmek üzereyken yeni Rosa'nın sorularına karşılık bulamaz bir türlü. Yeni Rosa acımasız yüklenir: **«Öncesiz ve sonrasız, bağlantısız ve belgesiz tükenivermek bir ağacın, bir evin, bir pabucun hakkıdır. Bir insanın, bir insanın ama, bir Rosa'nın niçin eskidiğini bilmem gerek, yeni Rosa'yı bunun üzerine kurmam gerek.»** (s. 68). Tante Rosa karşılık veremeden ölüm bastırır. Ama şu umarsız soru yazar Sevgi Sabuncu'dan gelecektir: **«Sen bir otomobil misin, bir çamaşır makinası mısın, bir elektrik süpürgesi misin ki senden bir önceki modelin bozukluklarından sıyrılmış olarak piyasaya sürülmek istiyorsun?»**

Tante Rosa bütünüyle **«kadınlık sorunu»** çevresinde dönen bir öykü kitabıdır. İnsan kelimesini atıp yerine «kadın» kelimesini koyarsak Mehmet H. Doğan'ın şu yargısı doğrudur: «Tante Rosa'daki hikâyelerde, yaşamın sonradan sinsice konmuş bütün kurallarına, sınırlandırmalarına başkaldıran, içinden gelen dürtülere daha çok inanan bir insanı anlatır Servi Soysal.» **(Milliyet Sanat Dergisi,** s. 208).

Tante Rosa'nın belli bir sona yürüyen yazgısı, çocukluğundan başlayarak özüne aykırı bir biçimde koşullandırılmasından, yasaklarla çevrilmesinden başlamıştır. Düzenin bir parçasıdır, elinden ancak düzene uymak gelen bir parçası. Böylece soruna salt Tante Rosa olarak bakıldığı, Tante Rosa'nın bireyselliği içinde çözüm arandığı sürece soyut bir eleştiriden öteye geçilemeyeceği açıktı. Nitekim **Tante Rosa**'daki öykülerde karşılaştığımız ironi yüklü anlatım da böyle eleştirel bir tutumun sonucudur. Gerçekliğin toplumsal boyutunun farkına varılmış, ama kadın Sevgi Sabuncu kadınlığını aşamadığı için sorunu toplumsallaştıramamıştır.

Şimdi bir başka alıntıyla konuyu açmak istiyorum. Sonra bu alıntıya bir gözlemi ekleyerek **Yürümek'e** yanaşmak.

Murat Belge, **Cumhuriyet** gazetesindeki yazısında Sevgi Soysal'ın yazarlığını açıklamada önemli bir anahtar sayabileceğimiz şu düşünceleri öne sürüyordu: «... Sevgi Soysal'ın kişiliği ile edebiyatını birleştiren daha genel hayat çizgisi üstünde durmak istiyorum. Kesintili bir gelişmesi vardı. Ben, 12 Mart döneminin sonunda tanıştım Sevgi'yle. Ama daha önce yazdıklarını biliyorum. Daha önceki davranışlarını, inançlarını da anlatırdı, her şeyde olduğu gibi, kendini de araştırarak, bilinçle çözmeye ve aşmaya çalışarak. Benzersiz kişiliğinin bazı temel ögelerini muhafaza etmişti, ama hayat çizgisi, buna paralel olarak da düşünceleri, sanat çizgisi, radikal değişimler geçirmişti. İşte bu benzersiz kişilik, bir anlamda da tipik bir seyri yansıtır.» (27.11.1976).

Sevgi Soysal'ı yakından tanıyanlar bu saptamadaki gerçek payını daha iyi değerlendirebilirler. Ayrıca öykü ve romanlarının otobiyografik özellikler taşıdığını da biliyoruz. Şüphesiz, bu otobiyografik özelliklerin dışlaştırılarak bir roman yapısı içinde değişme uğratılıp nesnelleştirilmesi üstünde önemle durulması gereken ayrı bir başarı. Öte yandan yazılı bir sanat ürününü açıklarken biyografik özelliklerden yararlanmak da kaçınılmaz.

Sevgi Soysal'ın biyografisiyle eserleri arasındaki ilintiyi birkaç cümleyle sıralayalım. Şüphesiz en belirgin olanlarını.

Tante Rosa, şaşırtıcılık peşinde koşan bir yazar hayal gücünün ürünü değildir. Soysal'ın, annesinin Alman olduğunu, levanten bir çevrede büyüdüğünü biliyoruz. **Yürümek**'in Elâ'sı iki kez evlenir. İkinci evlilikte de aranan bulunamamıştır. Romanın yayımlandığı yıl, Sevgi'nin kendi hayatındaki kopuklukla eş zamanlıdır. **Şafak,** 12 Mart sonrasının, Adana sürgünlüğünün ürünüdür. **Barış Adlı Çocuk**'daki kimi öyküler belirgin biçimde biyografik ayrıntılarla yüklüdür. Şunu söylemek istiyorum: Sevgi Soysal'ın hayat çizgisiyle yazarlık çizgisi birbirine paralel olarak yürür. Biri ötekinden ayrılamaz ya da soyutlanamaz. Hayatı ne oranda, ne yönde, nasıl değişmişse sanatı da aynı çizgide gelişimini sürdürmüştür. Bu yargı Sevgi Soysal'ın otobiyografiye kapandığını göstermez, tersine, önce de söylediğim gibi, otobiyografik ögelerin öykü ya da roman gerçeğine dönüştürülmesi gibi bir ustalığı getirir.

Yürümek, Sevgi Soysal'ın ilk romanı. Elimde 1974'de yapılan ikinci basımı var. 1970'de Sevgi Sabuncu imzasıyla yayımladığı bu romanı TRT Sanat Ödülleri Yarışması'nda başarı ödülü kazanmıştı. 1971'de «müstehcenlik» suçlamasıyla toplatıldı. Daha sonra da yazarı başka, «sudan bir nedenle» tutuklandı. 12 Mart döneminin o karanlık günlerinde Mümtaz Soysal'la (üstelik de Mümtaz Soysal Mamak'da tutukluyken) evlenmişti çünkü. Kitap 1974'de, Af Yasası çıkarıldıktan sonra serbest bırakıldı.

Yürümek'de biri erkek, biri kadın olan iki kişiyi, Elâ ile Memet'i odak alır Sevgi Soysal. Ama roman, temelde Elâ'nın üstüne kurulmuştur. Ve yine **«kadınlık sorunu»** çevresinde döner. Yalnız yazarın konuyu ele alış biçimiyle soruna bakış açısı değişmiştir.

Tante Rosa'daki öyküler salt bir kişinin odak alınması açısından değil, özün geliştirilmesi açısından da bir bütün oluşturuyorlardı. Başlangıcı ve sonu belli on dört ayrı olay sözkonusuydu yalnızca. Yani yapısal olarak öyküydüler. **Tante Rosa**'nın **tarihi** bu olayların bileşkesiydi. Başka bir söyleyişle Tante Rosa'nın **«Hayat hikâyesi»**. İşte **Yürümek**'de bu tarihin araştırılmasına girişilmiştir.

Bu açıdan **Yürümek, Tante Rosa**'nın başka bir planda devamıdır. Bir başka açıdan da yeni bir Sevgi'nin, Sevgi Soysal'ın gelişini müştular. **Yürümek**'in Elâ'sı, artık ne **Tutkulu Perçem**'in yalnız, umutsuz, karamsar adı bilinmeyen kadını, ne **Tante Rosa**'nın şaşkın ördeğidir. Düşünen, değişmeye, kendini değiştirmeye çalışan, doğruyu arayan bir **kadındır**. Sürekli sorularla hayatına bir yön vermek isteyen, kendi kendisiyle hesaplaşan bir kadın... Bu nedenle romanın sonunda Elâ'nın, **«Yürümek, dönüp bakmamak arkaya. Arkanda ne var? Yanyana asılı duran resimlerin korkutucu düşlerce yüklü cansıkıcı renklerinden başka?»** derken kaçmayı önerdiğini sanmıyorum. Yeni bir hayatın eşiğinde olduğunu, bir değişimin başlangıcını belirtmek istiyordu bana kalırsa.

Elâ da, Memet de sınıfsal konumları bakımından küçük burjuva kökenlidirler. Romanın büyük bir bölümü iki ayrı çizgide gelişir. Elâ ve Memet çizgisi diyelim buna. Soysal, bu iki kişisinin kişiliklerinin oluşumunu, birinden ötekine geçerken araya doğa betimlemeleri yerleştirerek sergiler. (Doğa betimlemelerine ilerde döneceğim.) Zamansal bir sıranın gözetildiği görülür bu öykülemede. Çocukluklarından alır yani. Yalnız bir noktanın vurgulanması gerekli: Tek yanıyla verilir bu oluşum. Soysal, kişilerinin tarihine cinselliklerini belirleyen ayrıntılarla yaklaşır. Memet erkekliğinin, Elâ da kadınlığının gelişimiyle çizilirler. Romanın ana çizgisi **cinsellik,** kadın - erkek farklılığı olur böylece.

Bu iki çizginin kesiştiği yer, Elâ'nın Memet'e rastladığı noktadır. Rastlama olayının hemen ardından ikisini yatakta görürüz, sonraki bölümde de evlenmiş olarak buluruz. Ama bu noktada birleşen bu iki kişi, aynı sınıfsal kökenden de gelseler bireysel gerçeklikleri çok başka olan iki ayrı insandır. Üstelik gerçeklikleri öylesine iyi verilmiştir ki gelecekteki çatışmayı sezeriz. Sonu ayrılık olan bir birleşmedir bu.

İkisinin oluşumunu da çevreleri, en yakın ilişkide bulundukları kişilerle ilişkileri belirlemiştir. Biyolojik ayrıntılara, buradan fiziksel başkalıklarına girilmez pek. Konu ahlâkî bir sorun olarak alınır. Yerleşik, toplumda geçerli değerlerin, ahlâk sisteminin sonucu olarak ortaya konulur. İkisinin kişiliğinde de toplumun **erkeklik** ve **kadınlık** anlayışının bütün olumsuz belirtilerini görürüz.

Memet'in baskı altına alınmış cinselliği «seks düşkünlüğü»ne, Elâ'nınki ise sevişmede mutluluğu aramaya dönüşecektir. Memet her cinsel birleşmede **erkekliğini** kanıtlarken, Elâ biraz daha ondan kopacak, bu çemberi kırmak isteyecektir. İşte «her an aşka hazır, her an âşık» Mehmet'e Elâ'nın söyledikleri: **«Profesyonel Romeo gibi durmadan sevişmek istiyorsun! Durmadan sevişmek, daha doğrusu aynı yerde durarak sevişmek, sevişmeyi yalnızca öpüşmek, dokunmak saymak yanlış birşey. Bıktırıcı, usandırıcı, yorucu. Sevişmek yoran, bıktıran değil, birşeyleri değiştiren, oluşturan, geliştiren birşey olmalı. Bir alışveriş, öyle bir alışveriş ki sevinin başlamasıyla bitimi arasında hiç umulmadık, hiç beklenmedik, sevme dışında asla beceritemeyecek değişimler oluşsun...»** (s. 147)

Gerçekleşecek midir bu? Belki... Ama romanda bunu gösteren bir olay, yeni bir raslantı yok. Ne de yeni bir başlangıcın ipuçları var. Ama roman değişim ve gelişim üzerine oturtulmuş Aleko'nun öpücükleriyle gebe kaldığını sanan Elâ'nın Hakkı'yla evliyken Bülent'le yatışını «kocasını aldatma» olarak görmeyeceği noktaya gelişini, **kız çocuk - genç kız - kadın** sürecini, bu sürecin çeşitli duraklarındaki Elâ'nın durumunu başka hangi kavramlarla niteleyebiliriz. Özellikle sürekli bir oluşumun, değişim ve gelişimin vurgulandığı doğa betimlemeleriyle desteklenir bu.

Sözkonusu bölümlerde canlı, devingen, **«manzara»** anlayışından uzak doğa betimlemeleriyle karşılaşırız. Yazarın, hayvanları, bitkileri, kısaca canlılarıyla bir bütün olarak kavrad ğı doğaya bakışını açıklayabilmek için şu satırları aktarmak yeterli: **«Akbaba (...) çölde, o hiç birşeyin olmadığı, hiçbir canlının yaşamadığı sanılan çölde bekledi ölümü. Hiç birşey sınırsız değil, çölün boşluğu, kuraklığı, cansızlığı sınırsız değil. Cansızlık, canlılığa, canlılık ölüme dönüştü. Akbaba çölde gizli oluşumları çok iyi bilerek bekliyordu. (...) Çöl dural sanılan boşluğunu bir ölüme dönüştürünce miskin kanatları açıldılar.»** (s. 145) Böylece doğa betimlemeleri simgesel bir işlev de yüklenirler. Daha çok **determinizm** açısından. Her şey şaşmaz bir sıra izler. Yaprağın yeşili yerini sarıya bırakır, sarı kahverengiye. Kuru yaprak, düşer. Ezilir, ufalanır sonra, bir yokluğa dönüşür: **«Oluşum, renklerin oyunu bitmiş miydi? Artakalan kuru dal biliyordu yeşili yitirmediğini, renklerin oyununu yeniden ve yeniden oynayacağını, renkten renge dönüşen kurguyu kurup boşaltacağını bıkmadan.»** (s. 170).

Ama Elâ'nın çemberi kapanmaz. Daha sonra **Şafak**'da göreceğimiz gibi yeni bir dönemecin başında bırakır yazar onu. Belki bir dönemeç de değildir bu. Yine de sezeriz paltosunu vestiyerden alan Elâ'nın yeni bir hayata yürüyeceğini.

Öte yandan **Yürümek**'de de bireysellik aşılabilmiş değildir henüz. Elâ'nın ve Memet'in gerçekliği toplumsal gerçeklikten soyutlanmaz gerçi. Ama sorun **erkeklik** ve **kadınlık** biçiminde konulduğundan, üstelik de tek yönüyle kavranmaya çalışıldığından değişmez bir insanlık yazgısı görünümüne bürünür. Yürekli, içtenlikli, açıksözlü bir kendiyle hesaplaşmadır Elâ'nınki. Aynı zamanda yetersiz, bütünsellikten uzak. Tek-boyutlu bir gerçekliktir çünkü yansıtılan. Toplumsal eleştiriye girildiğinde bile, bırakalım cinsellik boyutunu, salt Elâ'nın gözüyle bakılır dış'a. Onun başkalığı vurgulanır. Sözgelimi, çalıştığı yer, yaptığı iş, İsmet hanım, Ayhan hanım, Rıdvan bey ve odacılarla birlikte verilir. Ama her gün aynı işin yapılması, aynı kâğıtların gelip gitmesi, bu tekdüzelik yalnız Elâ için bıktırıcıdır, katlanılmazdır. Rıdvan bey tadını çıkarır bu tekdüzenliğin, İsmet' le Ayhan hanımlar da öyle. Gerçeğe ters düşen bir durum değildir bu. Ama Elâ'nın başkalığının belirtilmesi için kullanılması yanlış. Üstelik **«öteki»er»**, Elâ'nın bir durumunda ilişki olarak belirir, sonra yiterler. **Tek-çizgili** kişidirler. Aslında Memet de, Elâ da tek çizgilidir. Bu çizgi biraz kalın çekilmiştir o kadar.

Tutkulu Perçem'in kişisinin kendini öteki insanlardan ayırdığını söylemiş, bunun, birey olarak başkalığını duyumsamak olmayıp, yalnızca bir duyguyu betimlemek olduğunu belirtmiştim. Elâ da ayırır kendini öteki insanlardan:**«Onları öyle küçümsemeye hakkım var mı? Mutfağa gitti. Yanan yanaklarını soğuk su şişesine dayadı. Gitseler. Onlara kızmaya hakkım yok. Onlara kendimi beğendirmek istemeye. Onları beğenmiyen ben niçin anlaşılmak istiyorum?»** İşte değişim de bu noktadadır. Elâ duyumsar başkalığını: **«Neden hep Onlar ve Ben ayırımı yapıyorum? Bizi ayıran değişik cümlelerle, değişik davranışlardan başka ne?»** Üstelik bilinçli bir duyumsamadır bu. Sınıfsal konumunu da belirler: **«Oysa bizim kapıcının karısı için nasıl farklı, anlaşılmazım kimbilir? Niçin bunun üstüne düşünmüyor, buna üzülmüyorum? Kapıcının karısını önemsemeyip, Tekin'leri ve benzerlerini önemsediğimin delili değil mi bu?»** (s. 151).

Ama bu kadarla kalır. Bireysel olandan toplumsal olana geçebilmesi için bakış açısındaki değişim sürecinin, hayat çizgisindeki değişimlerle yeni aşamalardan geçmesi gerekecektir.

BİREYSELLİKTEN TOPLUMSALLIĞA

Yenişehir'de Bir Öğle Vakti bu geçişin ürünüdür. Romanın yazılışı, sayfa sayfa oluştuğu ortam, ayrıntı olmaktan öte, ayrı bir anlam taşır. Yazarın tutukluluk günlerinin anılarını kapsayan **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu**'ndaki şu satırları okuyalım: «Kendimi bir bilgisayar gibi programladım. Sabahları 5.30'da kalkıyorum. Yarım saat jimnastik. Sonra, helâdaki musluğa taktığım lastik boruyla soğuk duş. Giyinip kahvaltıdan önce biraz okuyorum. Herkesin uyuduğu bu sabah saatlerini seviyorum. Sabahları kendi kendime uyguladığım özel **faşizm** özgürlük duygusu veriyor bana. Gün boyunca bir yığın ufak kural koyuyorum kendime Her gün sekiz sayfa yazmak gibi. **Yenişehir'de Bir Öğle Vakti** romanını, işte

böyle, her gün sekiz sayfa kuralıyla yazdım. Her gün sekiz sayfa, ne eksik ne fazla. Öyle ki sekiz sayfa yazıp yazmamak konusu, o günlerde romanın kendisinden çok daha önemliydi.» (s. 219)

Roman 1973'de yayımlanır. 1974'de de Orhan Kemal Roman Armağanı'nı kazanır bu kitabıyla Sevgi Soysal. Anlamlı, yerini bulmuş bir değerlendirmedir bu.

Artık ne kişisel bir tedirginliğin öyküsü, ne salt bireyselliğin araştırılması, ne tek-boyutlu kişiler, ne de kurtuluşun bireyin mutluluğunda aranması... Bütünü kavramaya çalışan, sorunu birey toplum diyalektiği içinde ele alıp çözmeye çalışan bir bakış açısıdır söz konusu olan. Roman kişilerinin kadrosu da genişlemiştir. Tezgâhtar Ahmet, emekli öğretmen Hatice Uzgören, dışarıda öğrenim görmüş mirasyedi Necip Bey, işçi kızı banka memuru Mehtap, işadamı Güngör, Prof. Salih bey ve karısı Mevhibe hanım, boyacı Necmi... Çeşitli sınıflardan olan bütün bu insanlar toplumsal gerçeklikleriyle, aynı zamanda bireysellikleri içinde verilirler.

Romanın adı, yer ve zamanın belirlenişi açısından getirilmek istenen özü açıklar bir bakıma. Yenişehir her sınıftan insanın kaynaştığı, bütün yolların gelip birleştiği bir merkezdir. Türkiye'nin kalbi Ankara'ysa, Ankara'nın kalbi de Yenişehir' dir. Öğle paydoslarında Kızılay'da karın doyurulur, Kızılay kaldırımlarında tur atılır. Tam bir pazardır Kızılay. Yenişehir'in tarihi Cumhuriyet'in tarihidir. Adındaki **«yeni»** sıfatı da buradan gelir. Sevgi Soysal mağazaların kapandığı bir öğle saatini alır zaman olarak. Klasik, alışılmış bir olay yoktur romanda. **«Sanki büyük bir gürültüyle devrilecekmişcesine sallandı kavak»** cümlesiyle girilir romana. Romanın olayı budur: Kavağın devrilmesi. Kişilerle ilgisi yoktur bu olayın. Yani kişiler belli, ama bir olay içindeki durumlarıyla ele alınmazlar. Aralarında doğrudan ya da dolaylı, iş, sevgi, dostluk, düşünce birliği gibi ilişkiler olan kişilerin romanda yer almaları o öğle vakti Yenişehir'de **bulunmalarından** dolayıdır. Tezgâhtar Ahmet'in amacı öğle tatilinden yararlanıp Büyük Mağazanın deposunda sevgilisi Şükran'la sevişmektir. Şükran'ın derdi ise kendini ağırdan satarak, son noktaya kadar gelmeden Ahmet'in kendisini almasını sağlamak. Hatice hanım her şeyin en iyisini, en ucuza, bir an önce almak için oradadır. Necip bey, ortağının istediği, babadan kalma mirasın son nakitini bankadan çekmeye gelmiştir. Mehtap, Necip beyin hesabının bulunduğu bankada çalışmaktadır. Avrupa'dan «çeyiz permisiyle» getirttiği mobilyaları satarak büyük kârlar sağlayan Güngör, Prof. Salih beyin permisini devralmıştır. Salih bey karısının zoruyla banyolarına lavabo falan almak için Ulus'a gidecektir. Kavak tam onların apartmanının önündedir. Karısı Mevhibe hanım tek parti döneminin bakanlarından birinin kızıdır. Oğulları Doğan Paris'de öğrenimini tamamlayamamış, yurda dönmüştür. Kızları Olcay kolejlidir. Doğan'ın arkadaşı Ali bir işçinin oğludur ve hukuk öğrencisidir. Olcay'la aralarında duygusal bir ilişki de vardır. Boyacı Necmi boya sandığıyla her zaman oradadır. Mevlût, Prof. Salih beylerin apartmanının kapıcısıdır, v.b., v.b...

Görüldüğü gibi oldukça geniş bir kesit sunar Sevgi Soysal. Anlattığı her insanla başka bir sorun koyar ortaya. Her kişisinin ayrı bir sorunu vardır. Kişileri açısından özel, bireysel bir sorun. Ama bu sorun temelde toplumsaldır. Kişilere yansıyış biçimi değişiktir yalnızca. Şükran Ahmet'le evlenebilecek midir? Nüfus kâğıdı olmadığı için başı dertten kurtulmayan Aysel sahte hüviyeti elde ettikten sonra kurtulmuş mudur? Sorular çoğaltılabilir. Bunların cevabını vermiyor Sevgi Soysal. Giderek, o öğle vaktinden sonra kişilerinin ne yapacağını, ne yapabileceklerini bile kesinlikle bilmiyoruz. Seziyoruz yalnızca. Ama bir başka sorunun, temeldeki sorunun karşılığını getiriyor: Çözüm toplumsaldır. Daha da açığı sınıfsal. Küçük burjuva kökenli Olcay'ı suçlarken sorunlara bakış açısının ne olması gerektiğini açıklar Ali: **«Senin sınıfından olanların, hep kelekçe bir saflığı vardır. Sorunlara sınıf açısından değil, gözü yaşlı bir yufka yüreklilikle bakar; halkı tanımazsınız.»** (s. 129). Partide çalışır Ali. Küçük burjuva devrimciliğine karşıdır. **«Bütün bu haksızlıkların sürüp gitmesinde çıkarı olanları bulmak zor»** değildir. **«Ama onlarla tek tek uğraşmak pek bir şey değiştirmez.»** (s. 271). Sorun «zenginlik - fakirlik» sorunu da değildir. **«Hakkını araman için, önce hakkını kimin, nasıl yediğini bilmen gerek.»** (s. 272) Bu ise işçi sınıfının bilinçlenmesiyle, örgütlenmesiyle mümkün. Şöyle dile getirir bunu Ali: **«Ezildikleri için hırçınlar, ama niçin ezildiklerini bilmediklerinden birbirlerine vuruyorlar öfkelerini. Bilseler... İşte o zaman haklarının peşine düşerler.»** (s. 272).

Bireysel çözümlerin temeldeki sorunu ortadan kaldırmayacağını, Sevgi Soysal'ın bakış açısındaki değişikliğin bütünü kavramaya yöneldiğini gösteren sayısız kanıt çıkarılabilir romandan. Ama kendi üzerine düşünen Olcay'ın Elâ'dan ne kadar farklı olduğunu, sorunu **«kadınlık»**tan çıkarıp çözümü nasıl başka yerde aradığını yeterince açıklıyor şu satırlar: **«Kolejdeki öğrenciliğinde, öyle her kitaba saldırdığı zamanlar, Freud okumuş, cinsiyet konusuna gereğinden fazla önem vermişti bir süre. Cinsiyetin önemini büyütüyor, bu alandaki özgürlüğün kişilik sorunlarını çözeceğini sanıyordu. Çevresinde, özellikle ailesinde tanık olduğu bu alandaki dar görüşlülük ve iki yüzlülük; kendisini sıkan şeylerin cinsiyet sorunuyla bağlantılı olduğu düşüncesini vermişti ona. Çevresine ilk başkaldırışı bu alandaki tabuları yıkmak oldu bu yüzden. Sonuç olarak pek düşünmeden ve seçmeden bazı erken ilişkiler kurdu. Bu ilişkiler ona hiç bir şey vermemişler, ondaki sıkıntıyı arttırdıkları gibi bir de suçluluk ve başarısızlık duygusu duymasına yolaçmışlardı. Sevgi konusunda yanlış bazı genellemeler, karamsarlık ve boşluk duygusuyle kapamıştı bu dönemi.**

Ali'yi tanıdıktan, bir yığın konu üstünde, yeniden ve daha sağlıklı bir biçimde düşünmeğe başladıktan sonra, cinsel tabulara bireysel bir savaş açmanın, temeldeki tatsızlığı değiştiremeyeceğini kavramıştı. Böyle bir davranış, sadece ve sadece bu düzenin kendisini daha çabuk yozlaştırıp tüketmesine yardımcı olacaktı.» (s. 198). Sonra yine Ali'nin sözleri: **«Bir gün bir inşaatın yanından geçerlerken, işçilerden birini göstermiş, 'Şimdi buna kadın erkek eşitliğinden sözetmenin anlamı var mı bacı?' demişti. 'Ya da bunun karısına? Bir ev dar geldi miydi önce duvar yıkılır. Yeni ev yapılsın bakalım bir, bacasını sonra düşünürüz.»** (s. 197).

Üstelik uzun bir alıntıya daha gerek var burada. Sevgi Soysal'ın nasıl hazır reçetelerden kaçındığını, doğruyu nasıl yüreklilikle araştırdığını ve doğrunun gerçeklikten, hayattan çıkarılması gerektiğine inandığını göstermesi açısından: **«Diyelim şurda bir kapı var. Dolu bir odanın tek kapısı olan bir kapı. Oda dolu; içerdekilerin çıkması gerekiyor. Odada olanlar önce yüklenirler kapıya. Sonra kapının kilitli olduğunu anlarlar. Kapıyı zorlarlar. Kapıyı açmanın yollarını düşünürler sonra. Kapının ancak anahtarla açılacağını anladıktan sonra, anahtarı ararlar. Anahtarı bulurlarsa açarlar kapıyı. Bulamazlarsa yüklenmekte devam ederler, sorun kapının açılmasıdır çünkü, anahtar değil. Şimdi ben, anahtarı, odadan, kapıdan, çıkması gereken insanlardan soyutlayarak, anahtarı bendedir, diye ortaya çıkmağa karşıyım. Çünkü burada sorulacak soru, hangi kapının hangi anahtarıdır. O sorunun mutlaka cevaplanması gerekiyor. İnsanların çıkması için, anlatabiliyor muyum, önemli olan, anahtarı önemli kılan onların kapalılığı, anlıyor musun?»** (s. 149).

Bir de **«kavağın devrilmesi»** olayı var. Bu bir simge mi? Hem evet, hem hayır. Evet, çünkü kavağın Yenişehir kurulurken orada olmasından, apartmanlar yükseldikçe araya sıkışıp «köküne yer olmadığından» kuruyuşuna, kapıcı Mevlût'un üstüne yıkılışına kadar bir yığın yorum yapılabilir. Çürümenin doğurduğu bir değişimin başlangıcı olarak alınabilir bu olay. Mevlût'dan dolayı «lumpenlik»ten yola çıkarak devrimci sınıfın işçi sınıfı olduğuna gelinebilir. Ama öte yandan simgesel bir değeri olmadığı, bir **«ana motif»** olarak kullanıldığı da söylenebilir. Uzağa gitmeye gerek yok. Simge olabileceğini sezdirdiği gibi, olamayacağını da yine romancının kendisi söylüyor. İşte, kavağın Doğanlarla ilgisi olmadığını, «eski önemsiz bir kavak» olduğunu öğrenen Ali'nin niçin gülümsemediğini soran Doğan'a cevabı: **«Hiç... Bir an... Saçma bir düşünce... Sizin evle, yani anlıyorsun, bütün o şeylerle birleştirmiş, bütünleştirmiştim kavağı. Ama eski bir kavakmış sadece, düşmesi bir şey değiştirmez.»** (s. 231). Üstelik Ali «saçma benzetmeler» yaptığını, bu özelliği küçük burjuva kökenli Doğanlardan kaptığını da ekleyecektir.

Buradan **Şafak**'a geçmemiz gerekiyor. Yalnız şunu hemen belirtmeliyim: Murat Belge'nin **Birikim**'de yayımlanan eleştirisi (**Şafak** Üstüne, s. 17) **Şafak** konusunda yazılanların en kapsamlısıydı. Her kelimesine katıldığım bu yazısında Belge, romanın yapısını incelerken, «Sevgi Soysal'ın olayların nesnelliği ve insanların öznelliği arasında kurduğu diyalektik ilişkinin, Marksist bir estetiğin ürünü olduğunu, bu özelliğiyle, devrimci Türkiye romanı için çok yeni ve çok önemli olduğunu ileri» sürüyordu. Başından beri göstermeye çalıştığım gibi, Sevgi Soysal'ın yazarlık çizgisinde «bakış açısının değişmesi» dediğimiz sorun budur. **Tutkulu Perçem**'in kadınının, **Tante Rosa**'nın, Elâ'nın, Oya'nın temel sorunları değişmemiştir aslında; daha doğrusu bu sorunların «mahiyetleri» değişmemiştir. Ama Sevgi Soysal'ın bunları ele alış biçimi değişmiştir. Bu, özün de temelden değişmiş olması demektir. **Şafak**'da, «kişiler, olaya karşı gösterdikleri tavırla **görece** öznel ya da **görece** nesnel oluyorlar. Ortada hiçbir teleolojik zorunluluk yok; olayın gösterdiği ipuçları var şüphesiz, doğruya işaret eden. Ama bunları görmek, değerlendirmek, kişilerin elinde (...) Sevgi Soysal'ın kişileri, hayatla çarpışmalarında karşılarına çıkan alternatifleri seçmekte, herhangi bir soyut özgürlüğe de sahip değiller. Hepsinin son derece somut birer tarihi var. Seçmelerinde, bu tarih de belirleyici rolünü yerine getiriyor.» (Murat Belge). Üstelik **Yürümek**'de olduğu gibi tek-boyutlu bir tarih de değildir bu.

Şafak'ın konusu kısaca şu: Adana'da sürgünde bulunan Oya, bir rastlantı sonucu tanıştığı Avukat Hüseyin tarafından Ali'nin evine akşam yemeğine götürülür. Tekstil fabrikasında işçi olan Ali Maraşlıdır, Hüseyin'in ve tutuklu bulunduğu Selimiye'den salıverilince Adana'ya gelen öğretmen Mustafa'nın dayısıdır. Yemek de Mustafa onurunadır. Yemekte, kardeş çocukları Hüseyin'le Mustafa dışında Ali'nin, bacanağı Zekeriya ve komşusu Ekrem de vardır. Yetim kalan Zekeriya «milliyetçi»lerce kollanmış, onların yardımlarıyla yetişmiştir. Ekrem ise bir süre Almanya'da çalışmış, işi ticarete dökmüştür. Bir ihbar sonucu ev basılır, evdeki erkekler ve Oya emniyete götürülür. Sorgu sabaha kadar sürer. İhbarın asılsızlığı sabah hepsinin bırakılmasına yol açar.

Roman üç bölümde gelişiyor: Baskın, Sorgu ve şafak. Birinci bölümde, baskını belirten ilk hareketi çıkış noktası alan Sevgi Soysal, geçmişe dönüşlerle romanın kişilerini sergiliyor. Tıpkı bir fotoğrafçı gibi kapı tekmeyle açıldığı an düğmeye basıyor ve hareketi ilk aşamasında donduruyor. Sonra bu anın kişilerini, tek tek, daha önceki bir zamandan o an'a getirerek bir ilişkiler bütünü içine yerleştiriyor. Böylece olayı bilinçli olarak kesip o an'la kişileri arasında gidip gelerek parçaları birleştiriyor. Çünkü Soysal'ın amacı salt olayı değil, bir durumu anlatmaktır. Şüphesiz baskın bir olaydır, ama olayı yaşayan kişiler açısından düşünüldüğünde bir durumdur sözkonusu olan. Olay tektir. Oysa olayın içinde kaç kişi varsa o kadar da durum var demektir.

İkinci bölüm olan Sorgu'da ise olay daha geniş bir boyuta ulaşıyor, ekonomik ve toplumsal olanın belirlediği siyasal bir çerçeve içine oturtuluyor. İlişkiler çemberi genişliyor böylece, yeni bir durum yeni kişileri getiriyor. Gerçeklik de kişiler arasındaki ilişkiler yoluyla belirleniyor.

Roman iç ve dış biçiminde adlandırabileceğimiz iki çatışma üzerine kurulmuş. Birincisi insanın dış gerçekle çatışması, ikincisi de kendi kendisiyle. Dış gerçekle çatışma, düzene karşı çıkış olarak ortaya konuyor ve roman kişilerinin iki karşıt uçta yer almasıyla belirginleşiyor. Roman kişileri arasındaki ilişkilere bu çatışma yön veriyor. İç çatışma ise kendini aşma olarak beliriyor ve romana bir kendini sorguya çekme biçiminde yansıyor. Bu iki çatışma romanda içiçe yürüyor, biri ötekinden soyutlanmıyor, karşılıklı etkileşim içinde bütünleşiyor. Başarıyı da bu sağlıyor zaten.

Konusu ve yapısı kabaca böyle özetlenebilen **Şafak,** temelde, 12 Mart olgusunu didikleyen, analiz etmeye çalışan, bu olguyu oluşturan ögeleri eleştirel bir süzgeçten geçiren, insana, toplumsal gerçeklik içinde, ama kendi gerçekliğini de gözden uzak tutmadan yanaşan bir bütünü kucaklıyor. Sözgelimi, birinci şube müdürü Zekai bey ve polis Aptullah, tutuklulara karşı insanca davranmasalar, güçlü görünmeye çalışsalar da kendi dünyaları içinde tutkuları, özlemleri, zayıflıkları olan insanlardır. En önemlisi de kukladır onlar. İpler başkalarının elindedir. Akdeniz Sanayi'nin patronu Turgut Sabuncu gibilerinin örneğin Yazar, oynanan bir oyunun içyüzünü gösterir geçer. Zekai beyler, polis Aptullahlar oyunun aktörleridir yalnızca. Ama bu onları temize çıkarmaz. Görevlerinin ne olduğunu, kime karşı olmaları gerektiğini bilirler. **«Hayatı boyunca değişen rüzgârları, bu rüzgârların değiştirdikleri güçleri anı anına izlemiş olan Zekai bey», «boyutları sık sık değişen bir futbol sahasında»** gol yemeden oyun çıkarmanın ustasıdır.

Öte yandan sürgün cezasının bitmesine birkaç gün kala patlak veren bu olay Oya'yı korkutur. Tutukluluk, işkence, neyle suçlandığını bilmemek... Geçmişte, **«tutukevinde duydukları, gördükleri; unutulması çok zor anılar»** korkusunu büyütür. Ama hepsinin üstünde Oya'nın gerçekliğini vurgulayan bir başka ayrıntıyı kullanır yazar. Tek başına kapatıldığı, sabah neyle karşılaşacağını bilmediği hücrenin karanlığında, beli ağrıyan, hastalanacağını düşünen Oya ansızın paniğe kapılır. Kadınlığının doğal belirtisi olan bu durum **«olabilecek tatsızlıkların hepsinden fazla»** ürkütür onu. Tepkisi insancadır: **«Az sonra, Aptullah beni buradan çıkarıp aydınlık bir yere götürdüğünde rezil olacağım. Benden orospu diye sözeden Aptullah'ın karşısında. Durumumun utancıyla kendimi savunmıyacağım.»** Ama çok sürmez bu. **«Pis bakışlı bir Aptullah'ın karşısına kirli bir pantolonla çıkmak korkusu, bu düşüncenin verdiği utanç duygusu»** hafifler gittikçe. **«Kendisini bekleyen nice çirkinlik arasında niçin bunu duşündüğüne»** şaşar. (s. 92 - 95).

Örnekler çoğaltılabilir. Ama önemli olan benzeri ayrıntıların yaşarlık kazandırdığı örnekleri sıralamak değil. Altı çizilmesi gereken şu: Sevgi Soysal'ın kişileri tıpkı hayatın kendisi gibi değişken. İlişkileriyle var oluyorlar, gerçeklikleri bu ilişkilerin niteliğine ve gelişimine bağlı. Duyguları düşünceleri hem kendi gerçekliklerinden bağımsız değil, hem de yaşadıkları olayların içinde biçimleniyor ve davranışlarına yansıyor.

Romanda gördüğümüz özeleştiri de bu oluşumun belirlediği değişkenliğin sonucu. Eğer doğru, «algılar, kavramlar ve bilimsel teoriler ile nesnel gerçek arasındaki uygunluk» olarak tanımlanıyor, bu uygunluğun «tarih boyunca, insanın sürekli faaliyeti ve araştırması ile gittikçe daha genişlemekte ve derinleşmekte» olduğu (Selâhattin Hilav, **Felsefe El Kitabı**) kabul ediliyorsa, sorguyu, tutukluluğu yaşayan Mustafa'nın sürekli bir iç hesaplaşmayı sürdürmesi ve kimi doğrulara varması; Oya'nın, tutukevindeyken bir arkadaşıyla yaptığı şu tartışmayı hatırlamasından doğal ne olabilir:

«Sen ondan farklı değilsin» demişti Feza. «Hayalcisiniz. Birinin elinde dinamit, ötekinin kalem, sonuç aynı. Saatler ayarlı ve kurallı makinalardır... Akşam zamanı şafağa vuran saat sadece yanlıştır. Sen aslında yanlış çalışan saate inanmak istesen de batan günle doğan günün sırasını tersine çeviremezsin.»

«Hata yapıldı evet...»

«Yapıldı, yapıldı ki burdayız.»

«Demek aşağı yukarı hepimizin saati bozuk.»

«Çünkü aslında şafak vakti değil...» demişti Feza. (s. 252)

Şafak bireyselliği aşıp, sorunlara toplumsal bir açıdan bakan, birey-toplum diyalektiğini yakalamış, gerçekliği bütünselliği içinde yansıtan Sevgi Soysal'ın en yetkin romanı. Yazar kavganın sınıfsal olduğunun bilincinde. Oya sorunun **«tek kişilik bir ihtilâl yapmak»** olmadığını bilir. **«Varoluş koşullarını, seni sen kılan nice şeyi değiştirebiliyor musun?»** (s. 279) diye sorar kendi kendine. **«Bir insanı değiştirmek tek bir insan işi değildir. Bu bir düzen, bir çevre, bir coğrafya konusudur.»** (s. 138). Mustafa, ancak tutuklanıp işkence görünce, gerçeği yaşayınca zayıflığının bilincine varır: **«Yok ben ve benim gibiler, yıllarca kafamıza işlenmiş olan kavramları, dünya görüşünü aşamamışız. Aştığımızı sanıyoruz, düzlükteyken. Ama engebeler ortaya çıkıp aşılamazlaşınca çözülüyor, bizi suçlayanlarla birlik oluyoruz.»** (s. 74). Çözüm nerede peki: **«Ancak, sınıf değiştirmeye özenmemiş bir işçi gerçek bir devrimci olabilir. Bir de, işçi sınıfı ideolojisi adına, kendi sınıflarını gerçekten değiştirebilenler.»** (s. 76).

Bu yazı burada bitiyor. İki kitabı daha var Sevgi Soysal'ın. İkisi de bu yıl içinde yayımlandı. **Barış Adlı Çocuk**'da 1968'den bu yana yazdığı öyküler yer alıyor, **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğu-**

şu ise tutukluluk günlerinin anı ve izlenimlerinden oluşuyor. **Barış Adlı Çocuk**'daki öyküler Soysal'ın bakış açısındaki değişimi çok iyi sergilemekte. Ama daha önce yazdığı ve kitabına almadığı öykuleri de var Sevgi Soysal'ın. Kanımca ayrı bir incelemeyi gerektiriyor bu. **Yıldırım Bölge Kadınlar Koğuşu** da bir başka açıdan, yazarın anılarını sergilerken ortaya koyduğu, üzerinde durduğu sorunlar açısından ele alınmalı tek başına. Ayrıca öteki eserleriyle bağlantısı gösterilmeli.

Oysa bu yazı yeterince uzadı. Üstelik sözkonusu iki konu bu incelemenin sınırlarını aşıyor. Yalnız son noktayı koymak için, daha önce yazdığım iki yazıdan iki alıntı yapacağım:

Kitaptaki yer alan öykulerden «Eskıcı» 1972'de **Yeni Dergi**'de yayımlandığında şunları yazmışım: «Sevgi Soysal Eskici adlı hikâyesinde yaşaması için en gerekli eşyaların dışında her şeyini bir eskiciye satan kadını anlatırken, eskiyi arkada bırakan, geçmişin bütün bağlarından kurtulmuş insanı anlatıyor sanırım. Yani kendisini. Gerçekten günlük yaşamımızın ayrılmaz bir parçası olan eşyalar, hep geride kalan gunlerden bir şeyleri taşımazlar mı varlıklarında? Yalnız Soysal'ın yeni yaşamıyla birlikte yeni eşyalara yönelmediği belirtilmeli. Bu yönelmeyiş, tersine, yatağını da bir çöplüğe attıktan sonra kente dönuş ve vitrinleri seyreden insanları görünce duyulan üstünlük duygusu, bir bilinçlenmenin, yeni bir düzene geçişin belirtisidir. Eşyalardır yaşamımızı belirleyen, onlarla olan ilişkilerdir yaşamımızın sınırlarını çizen. Bir yabancılaşmayı anlatmak istiyor Sevgi Soysal. Onun anlattığı kadın, kendisini tutsak kılan eşyaları eskiciye satarak geçmişinden sıyrılmaktadır belki. Ama bütün bu insanları tutsaklıktan kurtaracak eskici ne zaman gelecektir? Sevgi Soysal bu hikâyesiyle eski hikâyesinin tam karşısına geçiyor. Sanatçının dunya görüşünün ve insana bakış açısının tamamen değiştiğini seziyorsunuz.» **(Sinan Yıllığı,** 1973).

«Bır değişimi gözluyoruz Soysal'ın öykülerinde. Sanatçının bakış açısının değıştığini, yeni bir öyküyü geliştirdiğini, kısaca kendini aştığını gösteren ilk örnekti benim için 'Eskici' öyküsü. Şimdi kitabında daha iyi görüyoruz bunu. Sevgi Soysal yabancılaşan insanı anlatıyor öykülerinde İnsanın insanla ve nesnelerle ilişkisini sergilerken yabancılaşma olgusunun altını çiziyor. Yaratan, yaratırken değişen ve değiştiren, yenilenen bir insan anlattığı. Kitaptaki öykuleri iki kümede toplayabiliriz. Özellikle son beş öyküde gözlem önemli bir yer tutuyor. Biri dışında, hapisane ya da tutukluluk günlerinin izlenimleri diyebiliriz bunlara. Bir 'Ağaç Gibi'de ise kanser olduğunu bilen kadının umudu, 'Ağacın en yoz yeri budanınca filizleneceğine' inanmasından geliyor: 'Kozası içinde bekleyen tırtıl, bir ipek böceğine dönüyorsa bu durmak değildir.'» **(Nesin Vakfı Edebiyat Yıllığı,** 1977).

Artık Sevgi Soysal'ın yeni bir kitabı için yazamayacağız. Ama geride bıraktıklarından çıkaracağımız dersler çok. ■

OSMANLI TARIH ARŞİVİ

Ocak sayısı

G. Baer (Kudûs) Osmanlı loncalarının yapısı ve önemi
R. Davies (Leicester) Levant bolgesinde İngiliz ticareti
V. Mutafcieva (Sofya) İkinci Mehmetın dahili sıyaseti
Bıstra Cvetkova (Sofya) Osmanlı feodal düzeni ve Balkan-Bızans etkısı
P. Boyer (Aix en Provence) Cezayırde Osmanlıların dın sıyaseti
Andrew Hess (Philadelphia) İnebahtı deniz muharebesı

12.50 lira

İSTANBUL DIŞINA ÖDEMELİ GÖNDERME ADRESİ
Gülhan, Ağaçtulumba Sok., 9/1,Karaköy - İSTANBUL

Bir Merhabayla Başlar

Güz yağmuru siliyor son bayat hüznü
Ben çürük aşkların kasıklarından doğruluyorum
O köhnemiş kavram diri kılmaktan uzak
Hayatın sağnağına yakalanınca ve birden
Bir gül fidanı sıkılınca kalbimdeki baruta
Hüznü deva bilerek içlendiğim günleri
Zavallı ve oldukça boşuna buluyorum.

Bir zamanlar nasıl sığınırdım, güçsüz
Kaçardım hüznün sahte sevecenliğine
O terden kendime koruganlar yaratıp
Ufalarak sığınırdım çalımlı bir tadla
Koşardım ağzımda yayılan bir acılık
Ağzımda coşkumu burkan sözler
Sözler ve hep beni savunsun diye
Bir özür olaraktan kendime kaçmalara

Güya boğukmuş diye şehrin madenî sesi
Karşıma bir kendimi alarak konuşur
Koşardım iksir sanarak aynı boğuntulara
Yüreğim o bencil cenderede çok ezik
Dudaklarım ezikti yayvan öpüşmelerden
Beynim hüzün ve alkol çanaklarında erir
Unuturdum gömleğime vuran türkü lekelerini.

— Güz yağmuru çekip aldı ya esrik şarkılardan
Sesini gene hazırla doğurgan sağnaklara
İlk eylül yağmurunu başlatan merhabaya
O merhabayla girilen sevdaya yaslan
Sesini yont —
Sesini halkların bin yıllık çığlığına kat
O heveslerle depreşen yanların yağmura çarpsın
Şarkıların tekrardan yuğsun pranga izlerini.

SVETLANA UTURGAURİ

Çağdaş Türk Eleştirel Gerçekçiliğinin Bazı Özellikleri Üzerine

(Bekir Yıldız'ın hikâyeciliğinden örneklerle)

Türk edebiyatı tarihinde hikâyenin özel bir önemi vardır. Bu edebiyatın kendine özgü gelişmesi, Türk edebiyatında hikâye türünü, daha yüzyılın başlarında içinde eleştirel gerçekçilik belirtileri taşıyan bir edebiyat türü olarak ortaya çıkardı. Örneğin Ömer Seyfettin'in (1884 - 1920), Refik Halit Karay'ın (1888 - 1965) eserleri 1930 yıllarından sonra, yavaş yavaş sanatsal ve estetik olgunluğunu geliştiren Türk hikâyeciliği, giderek ana eleştirel gerçekçilik yönelişinin merkezinde yer aldı. Bu edebiyat türünün Türk edebiyatındaki temel ayırıcı özellikleri, Aziz Nesin'in şu sözleriyle aydınlatıcı bir biçimde belirlenmektedir: Türk hikâyeciliği her zaman toplumsal bir temele dayanmış; açımlayıcı, eleştirel bir yöneliş içinde olmuş; açık bir amaç ve yararcı bir önem taşımış; okura her zaman yarar sağlamayı amaçlamış —ve en önemlisi de— her zaman gerçekçi olmuştur.[1]

Fakat 1960 yılları edebiyat süreci içinde, Türk edebiyatında hikâyeciliğin yeri konusunda genel olarak kabul edilen tasarımların bozulduğunu görüyoruz. Nitekim hemen hemen on yıl boyunca, bu edebiyat türünün yazgısı üzerine şiddetli tartışmalar süregelmiş, karşıt yargılar ileri sürülmüştür. Kimileri Türk hikâyeciliğinin «altın çağı»nı yaşadığını ileri sürerken, bir başka küme tartışmacı onun bir «bunalım dönemi»ne girdiğini söylüyor, bir üçüncü kümede bulunanlar ise hikâye türünün «çok geçmeden büsbütün ortadan kalkacağı»nı savunuyorlardı. Haklı olanlar, hikâyeciliğin, Türk edebiyatındaki gelişmelerin temel yönelişlerini yansıtma ayrıcalığını yitirmeye başladığını görenlerdi. Bunun nedeni, modernist estetikten kaynaklanan —ve 1950 başlarında ortaya çıkarak on yıl süresince Türk düzyazısında önemli bir rol oynayan[2]— bir hikâye anlayışının etkinliği değildi sadece. Bu oluşum, —hikâye türünün öncü edebiyat türü olan özelliğini yitirişi— eleştirel gerçekçilik yöntemi içinde yer alan edebiyat türlerinin sahip oldukları etkinlikler arasında bir güçler değişiminin sonunda ortaya çıkmıştı. Bu değişim süreci, daha 1950 yıllarında göze çarpmaya başlamıştı. Fakat hikâyenin eski konumunu yitirdiği ve roman türünün ön plana çıktığı 1960 yıllarında iyice görüldü. Bunun nedeni, neredeyse yüzyıllık bir tarihi olan ve şimdi yüksek bir fikir - sanat düzeyine ulaşan roman türünün içten içe yetkinleşen gelişmesiydi. 1940 - 50 kuşağının temsilcileri olan Orhan Kemal, Samim Kocagöz, Kemal Tahir, Yaşar Kemal v.b. yazarların hikâye alanındaki çalışmalarını gevşeterek ilgilerini romanda yoğunlaştırmaları ve yine aynı kuşağın temsilcileri olan Aziz Nesin, Haldun Taner gibi yazarların oyun yazarlığına yönelişleri de bu değişimde belirli bir rol oynadı. Birdenbire savaşçı, toplumsal bir sanat türü olarak ortaya çıkan oyun yazarlığı alanına, 1960 yıllarında Türk gerçekçi sanatına katılan genç yazarlar kuşağının da önemli bir bölümü yöneldi. (Örneğin, Sermet Çağan, Oktay Arayıcı, Güngör Dilmen, Orhan Asena, v.b.)

Türk hikâyeciliğinde gerçekçi olmayan yönelişin hâlâ gücünü koruduğu bir dönemde (ki modernizm yandaşlarına Türk hikâyeciliğinin «altın çağı»ndan söz etme imhânını veren olgu buydu özellikle); «bunalım» edebiyatı temsilcilerinin kişisel yaşantılarının dar dünyalarına gömülmüş kahramanlar «yaratmaya» devam ettikleri bir sırada, Bekir Yıldız'ın (doğ. 1933) **Reşo Ağa** (1966) adlı hikâye kitabı yayımlandı. Bu kitap, gerçekçi Türk hikâyeciliğinin en seçkin geleneklerinin kesintisiz geliştiğinin yalanlanamaz bir kanıtıydı. O günden bu yana Türkiye'nin popüler bir yazarı oldu Bekir Yıldız.

Eleştirmenler, bazılarını sanat dışı sayarak, 60 kuşağı hikâyecileri üzerine çok şey yazdılar ve yazmaktalar. **Reşo Ağa**'nın ilk yayımcısı Mehmet Ali Yalçın'ın sözleriyle «sert ve katı gerçekçi», hareketli ve eylemci bir kişiliğin sahibi, halkın düşmanı güçlere nefretle dolu bir yazar olan Bekir Yıldız üstünde de en birbirini tutmaz görüşler ileri sürüldü. Fakat hangi yönelişin temsilcisi olurlarsa olsunlar, bütün eleştirmenler, Bekir Yıldız'ın seçkin yaratıcılığı konusunda şu ya da bu ölçüde görüş birliğindeler. Buna her şeyden önce, yazarın ülkesindeki yaygın ünü tanıklık ediyor. Kitapları üst üste yeni baskılar yapmakta. Bazıları ülkenin önemli edebiyat ödüllerini kazandı. (**Kara Vagon, May** dergisi edebiyat ödülü, 1968, **Kaçakçı Şahan,** Sait Faik ödülü, 1971.)

Bekir Yıldız'ın yazarlığı, Sabahattin Ali 1906 - 1948) ve Orhan Kemal (1914 - 1970) geleneklerinden kaynaklanır. Fakat bu genç yazar, kendine özgü sanatsal bir dunya görüşüne sahiptir. Bu kendine özgülük, hem gerçekçiliğin yeni katmanlarının sanata aktarılmasında, hem de sanatsal anlatım araçlarının kullanılış yönteminde ortaya çıkmaktadır.

Bekir Yıldız'da, köylülüğün yazgısına olan ilgi açıktır. Köylü sorunu Türk toplumunun temel sorunlarından biridir ve bu sorun kuşaklar boyunca ülkenin ilerici yazarlarının ilgisini çekegelmiştir. Bundan da öte, Türk eleştirel gerçekçiliği «köy sorunsalı»nda biçimlenmiş ve gelişmiştir. Bekir Yıldız hikâyelerinin anlatım nesnesi olarak «ıssız Urfa köylüklerini» seçmekle, edebiyat alanına yeni bir hayat malzemesi, yeni konular ve yeni bir betimleme tarzı getirdi.[3]

Urfa bölgesi, sadece bir coğrafya anlayışıyla sınırlı değildir. Kendine özgü bir yaşama tarzı, kendine özgü psikolojisi, gelenek ve görenekleri vardır bu bölge insanlarının. Karanlıkta bir köşeye atılmış ve kör bir cehalet içindedirler. Yabanıl önyargılarla doludur hayatları. Bütün bunlar, ağanın mutlak egemenliğine «Reşo Ağa») köyleri, içindeki insanlar ve hayvanlarla birlikte satmasına («Köpek»); günlük ekmeklerini çıkartmak zorunluğu içindeki insanların tehlikeli bir «zanaat» olan kaçakçılığa başvurmak zorunda kalmalarına («Kaçakçı Şahan»), gurbetçi olmalarına («Kara Vagon») yol açmaktadır.

Bu bölgelerde hayatı düzenleyen şeyler devletin yasaları değil, yabanıl derebeyi-oymak töreleridir. Erkekler birkaç kadın alabilmekte, kocasının boyunduruğu altındaki kadın, kumasına karşılık kendi kızını vermek zorunda kalmakta («It Ağası»), ya da genç kuması için kendisi dunür gitmektedir («Gülbahar ile Feride»). Bu törelere uymak zorunluluğu, tüyler ürpertici cinayetlere yol açar («Hamdo», «Pala Hamo», «Bedrana», «Hamuş» v.b.). Ortaçağ «namus yasası» anlayışının gereğine uymayarak kan akıtmayı kabul etmeyen insanın adı bir daha anılmamak üzere lekelenmekte, yoksulluğa düştüğünde köylüleri ona yardım eli uzatmamakta, bir lokma ekmek vermemektedirler («Obaların Yasası»).

Türk köylulerinin hayatlarından gerçekçi tablolar çizen yazar, bununla, burjuva iktidarının bu bölgelerde oluşan yarı feodal toplumsal ilişkileri ve onların yarattığı ahlâk ölçütlerini yok etmeye yetenekli olmadığını kanıtlamaktadır. «Bedrana» hikâyesinin kahramanı Naif'in, karısının öldurulmesini gerektiren töreyle çarpışırken, kent yasalarının bu işi çözemeyeceğini söylemesi bundandır. «Hamuş» hikâyesinin buna benzer bir durumda kalan kahramanı Şahap, yaralı karısını iyileştirmemesi için yalvarmaktadır doktora. Şahap, «kent» yasalarının büyük bir suç saydığı davranışta bulunmaktan (karısını öldürmekten) böylece kurtulmuş olacaktır çünkü. Kesin red cevabı alması üzerine, namusu lekelenmiş karısını öldürme zorunluluğu kesinleşen Şahap, «tüysüz doktor»a içinden lanet okumakta ve şu sözlerle suçlamaktadır onu: «... benim obam, senin şeherinin orta yerinde değil ki, lekelenmeye niyet tutulmuş avradı, öpüp öpüp de başıma koyam...»

Köy hayatının koşulları, köylünün, bütün törelere, hattâ devlet yasalarınca ağır bir suç sayılanlarına bile kayıtsız koşulsuz uymasını gerektirmektedir. Onların, «boyunlarının borcu» olan şeyi yerine getirmelerine engel olabilecek bir güç yoktur. Yazarın kanısınca, devletin yasaları, varolan gerçeklikle bağdaşmamaktadır. Bundan da öte, yasalar ve gerçeklik arasında uzlaşmaz bir çelişki vardır ve bu çelişki köylü hayatının trajedisini daha da ağırlaştırmaktadır. Köy ve kent «yasa»larını uzlaştırma denemeleri, daha trajik durumlara yol açmaktadır. «Bedrana» hikâyesinin temel içeriği bu düşünce üzerine kuruludur.

Hikâye, okura olayların gergin atmosferini haber veren, Bekir Yıldız'ın eserlerine özgü kısa bir girişle başlıyor; «İlkin kara bir yel esti günlerce. Hafifi önüne kattı, güçsüzü yere yıktı. Ardından ince, sonra kalın yolları sildi kar, bir bir. Karadağın sivri doruğu düzleşince de, kurtlara yol göründü, Meçmenbahir köyüne doğru...» Okur henuz kahramanlar konusunda bir şey bilmemekte, fakat kötü bir şeylerin önsezisini duymaktadır.

Sonra genç karı kocanın konuşmalarından, güzel Bedrana'nın tecavüze uğradığını öğreniyoruz. Suçlu kaçmıştır. Jandarma getirtip işi «şehir kanunlarına göre çözümlemek» için bir hafta önce gönderilen haberci dönmemiştir henüz. Kar uzun bir süre için kapamıştır yolları. Daha fazla beklemenin imkânı kalmamıştır. Naif «Bak Bedraney,» diyor karısına, «... Obamızda, şehre benziyen hiçbir şeyimiz yoktur. Kara dağlar yol vermez ki, ne gelinsin, ne gidilsin. Okur yazarımız yok ki, hökümat kapısından içeri alsınlar. Obanın sesi, soluğu ancak, birisi öldüğünde duyulur...» Şöyle surdürüyor sözlerini: «... Zorla olmuştur. Yoksa osaat kurşunlardım seni. Emme haberin olsun, zorla-morla, baban, kardaşın gene de razı değil yaşamana. Bir kaç gün önce haber salmışlar. Oba homurdanmadaymış...»

Fakat Naif, Bedrana'yı öldurememektedir. Çünkü, aynı köyden Kadoların Şahin'in böyle bir cinayet yüzünden «hükümet kanunlarının hışmına uğradığını» ve Şahin'in babasının hesabıca «garibi ancak ihtiyarlayınca salıvereceklerini» hatırlamaktadır. Bundan başka, Naif sevmektedir Bedrana'yı. Fakat ataların yasası acımasızdır ve Naif'in onlardan kurtulması mümkün değildir. Bütün bir hafta süresince bir «çıkış yolu» bulmak duşüncesiyle kıvranır ve bulur sonunda. Bedrana asılacaktır. Şöyle açıklar planını: «... Küçük kuşlukta, sen kendini asmış gibi yapacağsan. Ben koşup gelecağam. Heyvağ, Bedrana asmış kendini diyecağam. Ve de seni kucaklayıp aşağıya alacağam. Sen zaten, yalandan boynuna geçirmiş olacağsan urganı. Yerde, usul usul kı-

pırdayıp, sözde yeniden dirileceksen. Bunu gören, duyan obalı, yiğit kadınmış, kendini astı emme, Hüda rıza göstermedi diyecek. Sonunda, atalarımızın koyduğu ölüm fermanı da, kendiliğinden bozulacak.». Naif bunları anlattıktan sonra, «geçen güz eşek için alınan» urganı getirmesini söyler Bedrana'ya. Bedrana urganı, tavana bebek beşiği için çakılmış çengelden geçirir, düğümü atar ve boynuna takar onu. Bütün bunları yaparken hâlâ, kocasının gerçekten de «köyü aldatmak», onun hayatını kurtarmak için bu oyunu düzenlediği umudundadır... Naif ise «... gün, horozların ağzına düşmeden, uzun bir süreden beri kurduğu ve bu gece oluşturduğu işini bitirmek istedi. Karısının ayakları altındaki yastıklara bir tekme attı. Ardından, Bedrana'nın çırpınışlarına dayanamayıp gaz lambasını söndürdü.»

Kahramanın, ortaya çıkan durumda, köy ve devlet yasalarını birleştirecek uzlaştırıcı bir çözüm bulma isteği boyle acımasız bir sonuca varıyor. Trajik durum, kahramanların duygularının trajedisiyle şiddetlendirilmektedir. Bedrana'nın duyguları umutsuzluk ve umut arasında gidip gelir. Naif ise, birbiriyle bağdaşmaz anlayışların, geleneklerin, yasanın ve duygularının çemberinde sıkışıp kalmıştır. Çağdaşlığın köy yaşamasına karışmasıyla, eski zamanların karanlık kalıntılarının ve onların insana-karşı içyüzlerinin nasıl ortaya çıktığını gösteren «Bedrana» hikâyesi, Bekir Yıldız'ın en seçkin eserlerinden biridir. Bu eserlerinde o, Tahir Alangu'nun sözleriyle «toplumsal sorunlarla, kahramanların ruhî hayatlarının hareketini birleştirme denemesine girişiyor.»[4] Karmaşık toplumsal sorunları, kahramanların kişiliklerinin ve ruhsal durumlarının prizmasından incelemek, Türk edebiyatında gerçekçiliğin temel bir niteliğidir.

***

Halkın hayatına ilişkin konuların sınırlarını genişleterek, umutlarını «Batı cenneti»ne bağlayan köylünün yazgısına, Türk işçi gücünün ihracı sorununa ilk olarak yönelen yazarlardan biri Bekir Yıldız'dır.

Daha 1966 yılında, **Reşo Ağa**'nın yayımlanışından az bir zaman önce, **Türkler Almanya**'da adlı kitabı yayımlanmıştı. Yazar, röportaj-roman diye nitelemiş eserini. Gerçekten de inceleme, röportaj yanı ağır basan bu eser, yazarının yeteneklerini tam anlamıyla ortaya koyamamış, ona ün getirmemiş, fakat konusunun yeniliğiyle dikkat çekmişti. Bilindiği gibi, Batı ülkelerinde, az ücret ödenen işlerde kullanılan bir milyondan fazla Türkiyeli işçi vardır. Bu işçiler yurtlarına döndüklerinde sıkıntıdan kurtulabilmek için, bütün fiziksel ve ahlâkî güçlüklere sessizce katlanmaktadırlar. Kendi kişisel, acı deneyi, Bekir Yıldız'ın, Türkiye edebiyatında ilk kez yurt dışındaki Turk işçileri sorununu aydınlatan yazarlardan biri olmasına yardım eden bir etkendir.

1974 yılında Bekir Yıldız, **Harran** ve **Alman Ekmeği** adlı eserleriyle yeniden inceleme-röportaj türüne döner. **Harran**, yazarın Anadolu'daki bir yolculuğunun, **Alman Ekmeği** ise Batı Almanya'ya bir yolculuğun sonucudurlar. Her iki kitabında da Bekir Yıldız, sanatsal olanla gezi gözlemciliğini özgün bir biçimde kaynaştırmayı başarmakta, biçimde ve içerikte yeni bir gezi gözlemi (eskiz) türü yaratmaktadır. Gezi gozlemi (röportaj eskiz), Türk edebiyatında eleştirel gerçekçiliğin geleneksel ve hiç şüphesiz özel olarak incelenmesi gereken bir türüdür. Sanatsal düzyazının oluşması, üslûbun işlenmesi ve okur beğenisinin eğitilmesi bakımlarından bu edebiyat türünün önemi çok büyüktür. Türk edebiyatında bu türün ünlü örnekleri arasında Sadri Ertem'in **Tren Penceresinden** (1933), Mahmut Makal'ın **Bizim Köy** (1955) ve **Yer Altında Bir Anadolu** (1968), Yaşar Kemal'in **Yanan Ormanlarda Elli Gün** (1955), **Peri Bacaları** (1957), **Bu Diyar Baştan Başa** (1971) v.b. eserlerini sayabiliriz. Bu eserler, sanat düzeyleri, eleştiri güçleri ve edebiyatta sahip oldukları yer bakımından farklıdırlar. Fakat hepsini birleştiren özellik, Türk köylüsünün hayatı konusunda gerçeği soylemek, Anadolu köyünün toplumsal yapısında köklü değişiklikler yapılması konusunda okuru düşünmeye zorlamak isteğidir.

Bekir Yıldız'ın hikâyelerinin kahramanları, yine aynı Urfa yöresi köylüleri, «Batı cenneti» denilen şeyin bir reklam efsanesi olduğundan ve orada başlarına geleceklerden habersiz, bu «kutsal topraklar»a bir an önce ulaşabilmeye can atmaktadırlar. Günler, geceler boyunca çıkış izni almayı beklemekte, bu uğurda aşağılanmaya katlanmakta («Üç Arkadaş»), rüşvet vermek için para biriktirmekte ve kahramanca tarihleriyle alay edercesine, ülkelerinin bağımsızlığını emperyalist Batı'ya karşı savunurken atalarının kullandığı silâhları satmaktadırlar. Şimdi bu insanlar, «Alman emperyalizminin üvey oğulları» olmak («Kefene Sarılı Mavzer», «Motorize Köleler»); çocuklarını yitirmek («Duvardaki Güneş») ve sanayi dünyasının alışkın olmadıkları temposuyla yok olmak gitmek için («Sahipsizler»); umudunu yitirmiş insanlara özgü bir inatla can atmaktadırlar aynı emperyalist Batı ülkelerine ulaşabilmeye.

«Düdüklü Tencere» hikâyesinin kahramanı, köylü delikanlısı Pehlivan Rüstem de bu yolla yoksulluktan kurtulmayı düşleyenlerdendir.

Daha hikâyenin başlarında, gerçekçi anlatım içinde masal anlatma yönteminden yararlanarak yazar, kahramanının düşlerini acı bir alaycılıkla yansıtıyor: «... Otobüs, dağ yollarına sardı... Bazan ağlıyor, bazan yokuş aşağı rahatlayıp yel gibi gidiyordu. Pehlivan Rüstem, önce caddeleri altın olan İstanbul'a varacak, sonra gökten para yağan Almanya'ya... Bavulunu doldurup geri dönecekti. Sonra köyun yarısını satın alacak, bir çift öküz yerine, dört, sekiz...»

Bütün hayatınca çift sürmüş, koyun gütmüş olan köylü, güçlükle alışıyor yeni işine.

«Fabrikadaki bant sistemi adeta ahtapotun kollarıydı ve Pehlivan Rüstem'i kıskıvrak bağlamıştı.» Çevresindeki amansız tempo karşısında çaresiz kalıyor ve boyun eğiyor eninde sonunda. Pehlivan Rüstem, zamanla, yurdunda işlenmeden bekleyen toprağını ve tarladaki pulluğunu unutuyor, «Medeniyet sarhoşu» olmuştur artık. Zengin Avrupalılara benzemek istiyor ve «harman yeri gibi geniş» olması için pahalı, rahat bir «Mersedes» satın alıyor... O andan sonra tek bir düşüncesi vardır artık... «Köye arabayla varmak... Köy meydanında zukkum gibi bir fren...» Köy yerinden oynayacak ve o, köylülerinin, «Pehlivan Rüstem saltanatla döndü...» dediklerini işitecektir... Yazarın kanısınca bütün bunlar, bu insanların, «hayatları boyunca çektikleri yoksulluğun isyanı ve şaşkınlığı... köylerine hapsedilenlerin, şehirdeki kodaman amcalarına karşı, değer ispatlamanın debelenmesi» dir.

Kahramanının davranışlarına genel olarak doğru toplumsal-psikolojik açıklamalar getiren Bekir Yıldız, okuru şu düşüncelere yöneltiyor. Toplumsal tüketim «nimet» leri, naylon bluzlar, düdüklü tencereler, kurgulu oyuncaklar ve hattâ şık bir «Mersedes» aslında hiçbir değer taşımayan şeylerdir ve bundan da öte, işçi gücünün dışarıya ihracı ülkenin ekonomik geriliğinin ve bir parça toprakla bir çift öküze ihtiyaç duyan köylünün sorunlarını çözemez; halkın hayatına ilişkin sorunları, Türkiye'nin sınırları içinde çözmek gerekir.

Köylünün büyük çabalar pahasına elde ettiği «kazançlar» ın tüyler ürpertici anlamsızlığı, Rüstem'in annesinin düdüklü tencerenin kurbanı olarak trajik ölumüyle noktalanıyor. Simgesel bir anlamı vardır hikâyenin son sözlerinin: «Getirdiği düdüklü tencere parçalanmış, çocukların oynadığı oyuncaklar pilsiz kalmış, karısının naylon blûzları çeyiz sandığının altına girmişti. Ve dışarda hasar görmuş, üstelik köy yoluna sığmayan arabasıyla, Pehlivan Rüstem'in iki yılı, buz üstünde yazı misali eriyip gitmişti.» Böylece, hikâyenin trajik sonu, konunun grotesk (abartılı betim) ögeleri, yazarın acı bir alay tonu taşıyan özlü değinmeleriyle; yoksulluktan kurtulmanın çaresini «Batı cenneti» nde arayan Türk köylüsünün nasıl boş bir düş içinde olduğu gösterilmektedir.

***

Batı ülkelerindeki Türk işçilerinin yazgısı, başka sanatçıların da ilgisini çekmiştir. Ünlü Türk şairi Fazıl Husnü Dağlarca'nın «Almanyadaki Çöpçülerimiz» adlı şiiri, şairin en çok bilinen şiirlerindendir. Nevzat Üstün'ün «Almanya, Almanya!», Leyla Erbil'in «Hakkıtaalâ» adlı hikâyeleri de bu türden eserler arasındadır. Göçmen Türk işçileri sorununa yönelik bu eserler, ideolojik açıdan, 60 yılları Türk edebiyatının, özellikle romancılığın önemli bir bölümünü oluşturan anti-emperyalist eserler sınıflandırmasına girmektedirler

Bu türden romanların gereçleri, çeşitli dönemlere ilişkindir. Örneğin, **Amerikan Sargısı** (1974) adlı romanında Fakir Baykurt, «Amerikan yardımı»nın Türk köylüsü açısından yararsızlığını ortaya koyar. Kemal Tahir'in **Devlet Ana**'sının (1967) anti-emperyalist yönelişi, ideolojik alanı, Türk edebiyatı için tümüyle yeni gereçler üzerine kuruludur. Çağların derinliklerine, Osmanlı Devletinin kuruluş dönemlerine (13. yüzyıl) gidilmektedir burada. Eserin temel sorunu, geniş, tarihî bir planda, Türkiye'nin yazgısı üzerinde Batı'nın etkisidir. Sorunun ortaya konuluşunda yazar, Türk edebiyatında bilinen çerçevelerin dışına çıkmakta ve bu, romana Batılılaşmacılığa karşı bir nitelik vermektedir.

Fakat anti-emperyalist romanların konuları, çoğunlukla, Türk halkının Ulusal Kurtuluş Savaşı'na; emperyalist devletlere ve padişahlık yönetimine karşı zorlu bir savaş verilerek feodal Osmanlı İmparatorluğunun yıkıntılarından bir burjuva devletinin doğduğu yıllara (1919 - 1923) ilişkindir. Türk halkının kahramanca geçmişi Türk romancılarının sürekli olarak ilgisini çeken bir konu olmuştur. Kemal Tahir'in **Esir Şehrin İnsanları** (1956), **Esir Şehrin Mahpusu** (1962), **Yorgun Savaşçı** (1968); Samim Kocagöz'ün **Kalpaklılar** (1962) ve **Doludizgin** (1963) ikilisi; İlhan Tarus'un **Var Olmak** (1957), **Hükümet Meydanı** (1962), **Vatan Tutkusu** (1968) üçlüsü; Hasan İzzettin Dinamo'nun sekiz ciltlik **Kutsal İsyan**'ı (1968) ve yine onun **Ateş Yılları** (1968), **Savaş ve Açlar** (1968) adlı romanları ve genç yazar Erol Toy'un iki ciltlik **Toprak Acıkınca**'sı (1968) bu turden eserler arasındadır.

Anti-emperyalist hareketin 1960'lardaki yükselişi, Türkiye edebiyatında anti-emperyalist eserler akımı yaratmıştır. Bunlar, doğal olarak, 1920 - 1930 yılları yazarlarının, özellikle Yakup Kadri, Halide Edip v.b. yazarların yazdıklarından farklı eserlerdir. Bu farkları göstermek, destan - roman düzeyine kadar olgunlaşan Türk gerçekçiliğinin gelişme evrelerini görmek, ancak salt bu konuya özgü bir incelemeyle mümkündür. Biz bu çalışmada, 60 yılları Türk edebiyatının, Bekir Yıldız'ın yaratıcılığında yansıyan bazı belirgin özelliklerini belirtmekle yetineceğiz

Daha Tanzimat yıllarında doğan ve Genç Türk Cumhuriyeti (20 - 30 yılları) edebiyatının en karakteristik özelliklerini oluşturan anti-emperyalist ögeler, her zaman Batı'nın eleştirisi olma niteliğini taşımıştır. 1960 - 1970 yılları yazarlarında ise, bu eleştiri, çok-yönlü ve derinliğine bir karakter kazanmıştır. Çünkü sözkonusu eleştiri, Batı gerçeğini içinden tanıyan ve onun sadece sömürgeci yanını değil, sömürücü yanını da gören yazarlarca yapılmaktadır bu kez.

Bekir Yıldız, kendine özgü tutkulu anlatımıyla, insanı acımasızca sömüren, onu bir «motorize kole» durumuna getiren, kişiliğini yok eden kapitalist Batı'yı yargılamaktadır. Fakat Bekir Yıldız'ın eserlerinde, bunun yanı sıra kapitalist düzenin, feodal kalıntıların, yabanıl törelerin ezgisi

altındaki Türk toplumu; emekçilere normal yaşama koşulları sağlayamayan, ulusal ekonominin gelişmesi için o kadar gerekli iş-gücünü dünya pazarına fırlatmak zorunda kalan bu toplumda amansızca eleştirilmektedir

Yazar, «Batı cennetı»ni hemen hemen her zaman, İstanbul sokaklarında bile bir yabancı gibi kalan Anadolu köylüsünün algıları yoluyla açımlıyor. Kahramanın ilgisi, onun çevresindeki dünyaya ilişkin tasarımlarıyla çelişen olgulara yöneliktir. Bunun sonucunda, «metnın arkasında» ıkıncı bır plan doğuyor: Türkıye gerçekliği... Ve hıkâye, temel olan şeyde, yanî insanî olmayan içyüzleriyle benzeşen, fakat ekonomık düzeyleri ve yaşama biçimleri farklı iki dünyanın karşılaştırılması bıçiminde gelişiyor.

Bu karşılaştırma, kimi zaman, iki toplumun ahlâk anlayışları alanında yapılıyor ve o zaman eserın temelindeki düşünce başka bir yön alıyor. «Mario Otuz İki Yaşında» adlı hıkâyeyi buna örnek olarak verelim. Bir Batı Almanya fabrikasının direktörü, karısının doğum gunünü, şehir dışında kutlamaya karar verıyor ve karısını eğlendırsınler dıye ıki Türk işçisini de alıyor yanına. Karısına doğum günü «armağan»ı budur. Fakat, patronun iradesine kayıtsız koşulsuz boyun eğme alışkanlığına karşın ve işten kovulma tehlikesini de göze alarak, Türklerden biri, kadını eğlendirme görevinde ıkıncı sırada olan, kabul etmıyor direktörun isteğini. Çünkü bıraz önce arkadaşıyla yatmış olan bır kadına dokunamaz artık! Şöyle dıyor arkadaşına: «... Anlat ona dillerince, arkadaşımın yattığı kadınla yatamam ben. Yengem...»

Tümüyle doğru bir düşünce, yani halktan bır insanın yozlaşmış bir burjuvaya ahlâkî üstünlüğü gerçeği, burada, «Türk ulusal karakterı»yle Alman karakterinin karşıtlığı biçimine dönüşmemiş olsaydı, Bekir Yıldız'ın en iyi eserlerinden biri sayılamayacak bu hıkâyesi üzerinde fazlaca durmamız gerekmezdi.

İlerici edebiyat eleştirmeni, Bekir Yıldız üstüne oldukça ilginç bir monografık incelemenın yazarı Mehmet Ergün'ün haklı olarak belirttiği gibi, Bekir Yıldız'ın bazı eserlerındeki böyle bır ideolojik eğilim, Türk köylusünun içinde yaşadığı toplumun, Bekir Yıldız'ın kendisinin tüm yaratıcılığıyla amansız bır eleştiriden geçirdiği bu toplumun haklı olmayan bir idealizasyonuna yol açmaktadır. Bunun nedeni, yazarın anti-empertalist bilincının hızını alamayışı, bir de, Doğu'nun Batı üzerinde ruhî ve ahlâkî açıdan geleneksel üstünlüğünü ıddıa eden Türkıye'de oldukça yaygın, Batıcılığa karşı görüşlerın etkisi olabılır

*
* *

Bekır Yıldız, olaycı hikâyenin yandaşı bır yazar. Gogol'un sözleriyle anlatırsak bunu, istiyor ki «olay kaynasın» bir hikâyede. Ve bu olayın trajık bır nıtelık taşıması, Bekir Yıldız'ın yazarlığının başlıca özelliklerinden biridir. **Kara vagon** üstüne bir tanıtma yazısının yazarı Süleyman Üstün'ün sözleriyle, hikâyeci «insanların nasıl yaşadıklarını değil, nasıl öldüklerini anlatıyor.»[5] Yazarın kendisi de şunları söylüyor bu konuda: «Gerçekçiliğin bır dinamitle başladığını göstermeye çalışıyorum ve bu dinamit okuyucunun bilincinde patlasın ıstıyorum.»[6]

Köylü hayatının trajıklığini göstermede Bekır Yıldız'ın yazarlığı Sabahattın Ali'ninkine yaklaşıyor. Sabahattin Ali'nın bırçok hıkâyesinde de konular, trajik durumlarla gelişir: («Kazlar», «Ayran», «Kağnı» v.b.) Bunun yanısıra, insan trajedilerının nedenleri konusundaki anlayışları, toplumsal adaletsızlığe karşı duydukları düşmanlık, halklarına karşı duydukları sevgi ve onun aydınlığa kavuşmasına yardım etme istekleri de bu ıkı yazarı yakınlaştırmaktadır.

Bekir Yıldız'ın algılayış dünyasında, yaşanan gerçeklik her an trajık olanı doğurmakta, trajık olan günluk yaşayışa girmekte, olağan bir olgu durumuna gelmektedir. Bu olgulardan yola çıkan yazar, hıkâyelerinin duygusal gerılımini son sınırlarına kadar genişletmeyı başarmakta ve anlatım gücü bakımından toplumsal trajizmden geri kalmayan eserler yaratmaktadır. Emekçi insanın hayatında trajik olanı gösterme isteği, tıpkı toplumun kurbanı olan kahraman tipini yaratma ve onun bilincinin trajik durumunu yansıtma isteği gibi, bır amaç değil, fakat hayatın düşünsel-duygusal bır değerlendirilmesinin, özel mülkiyet dünyasına yöneltilmiş acımasız yargının aracıdır. Bu araç hikâyeciye, toplumsal ilişkilerinde ve insan ahlâklarında feodal ilişkilerin varlığını sürdürdüğü toplum düzeninin ne ölçüde yaşamaya hakkı olduğunu sorusunu sorma imkânını vermektedir. Bundan başka, toplumsal eleştıricilığının gücüyle yazar, bu toplumun halkın çıkarlarına uygun bır yönde değişmesi gerekliliğini de vurgulayabılmekte ve eleştirel gerçekçiliğin en üst basamağına çıkmaktadır.

Halkın çıkarlarını bılınçli olarak yansıtma ısteği, daha 1930 yıllarında, Sadri Ertem, Reşat Enis, Suat Derviş v.b. gibi demokrat yazarların yaratıcılığıyla ortaya çıkmıştı. Türkiye'de toplum ve edebiyat alanındaki gelişmelerın ulusal kendine özgülüğü; gerçekliği halk yığınları açısından görebilmenin, tek tek yazarlara özgü bireysel bir özellik değil, fakat çağdaş Türk eleştırel gerçekçiliğinin bır ölçütü olarak gelişmesine yardım etti. Gerçekliğin halk açısından değerlendirilmesi, yazarı, halkın yoksulluğunun nedenlerini araştırmada «köklere kadar inmeye» yöneltti. Hayatı «aşağıdan» aydınlatma isteği, ancak varolan toplumsal düzenin çerçevesi dışında çözülebilecek sorular sorma imkânını verdi onlara. Bekir Yıldız'ın yaratıcılığındaki sosyalist yöneliş de, en belirgin olarak burada ortaya çıkmaktadır.

1960 - 1970 yıllarında Türkıye toplumsal hayatında sol hareketın geniş boyutlara ulaştığı izlenmektedir. Özel mülkiyet dünyasının ölmeye mahkûm olduğu kavrayışı; Türk toplumunda, devrimci, Marksist görüş ve düşüncelerden etkılenen ve gittıkçe genişleyen yığınlara yayılmaktadır. Sosyalist düşüncenin yasallaşması ve yayıl-

masına koşut olarak, özelliği kapitalizmi eleştirmek ve toplumsal gelişme yolları aramak olan ve ulusal sosyalizm diye adlandırılan kavramlar da ortaya çıkıyor. Sosyalist düşüncenin tarihin bize gösterdiği gibi, tek-yönlü ve aynı önemde olmayan gelişme süreçlerinin, bir ülkenin düşünsel çehresini ve kültürel gelişimini etkilememesi imkânsızdır.

Eleştirel gerçekçilik eskisi gibi öncü durumda olmakla birlikte, doğal olarak, Türk edebiyatında sosyalist ideolojinin gittikçe yoğunlaşarak etkili olduğunu görüyoruz. Fakat, toplumsal-estetik bir olgu olarak sosyalist bir edebiyat yok henüz. Sorun, sadece, sosyalist ideolojilerin ayni türden olmayışında da değil. 1960 - 1970 yıllarında, sosyalizme eğilim duyan Türk sanatçıları için, sosyalizm salt toplumsal bir ülkü olarak kalmaktadır. Bunun nedenleri, Türkiye'nin toplumsal-tarihî gelişmesinin kendine özgülüğünde gizlidir.

Bekir Yıldız, Türkiye'nin birçok ilerici yazarı gibi, tarihî bir ufuk (perspektif) olarak sosyalizme inanmaktadır. Çeşitli nedenlerle, bugün Türkiye'de sosyalizmin düşünceden gerçekliğe dönüşebilmesinin koşullarının henüz olgunlaşmadığı kanısındadır. Bir yazar olarak çözümleri, bu nedenle, özel mülkiyet toplumunun yeniden düzenlenmesi ve halk yığınlarının bilinçlerinin etkinleştirilmesi gerekliliğini vurgulamanın çerçevesi dışına çıkmamaktadır.

Halkın hayatının değiştirilmesine eldeki bütün imkânlarla yardım etmek isteği, toplumun siyasal ve toplumsal hareketlilik koşullarında ürün veren sanatçıyı, aynı zamanda, keskinleşen siyasal mücadeleye katılmaya da yöneltmektedir. 1974 Eylülünde (ikinci başkanı olduğu) Türkiye Yazarlar Sendikası'nın kurultayında yaptığı konuşmada, Bekir Yıldız, ülkenin ciddî toplumsal, ekonomik ve siyasal güçlükler yaşadığı bir dönemde, sözkonusu olan istediği kadar savaşçı bir edebiyat olsun, yazarın sadece edebiyat eylemiyle kendini sınırlamaya hakkı olmadığını, halkının yanında siyasal savaşa da katılması zorunluluğunu belirtmişti.

Türkiye'nin sanatçı aydınları gitgide daha yoğun ölçüde siyasal alanda mücadeleye girmekte ve hattâ kimi zaman, edebiyat ve siyaset alanlarındaki eylemlerini eşitlemektedirler.

[1] «İnostrannaya Literatura», 1965, Sayı 10, sayfa 208.

[2] S. Uturgauri, «Çağdaş Türk Nesrinde Modernizm Sorunları», «Asya - Afrika Dergisi», 1973, sayı 3.

[3] «Kent sorunsalıyla, ilgili («Üç Bıt», «Tahir Usta» v.b.) ve kapıtalıst şehirde iş arayan köylü konulu («Bahtiyar Amele», «Elazığlı Hamal» v.b.) gibi az sayıda bir küme hıkâye, araştırmacı için onemli bır ilgi kaynağı değil kanımızca. Bu eserlerde yazarın sanatsal özgünlüğü ortaya çıkmıyor.

[4] *Reşo Ağa*'nın birinci baskısına yazdığı önsözde, Tahir Alagu'nun yukarıdaki anlama gelen sozleri şunlar olabilir: «... anlatımı, tasvirci gerçekçilikten, karışık ruh davranışları ve toplum sorunlarını işlemeye çalışan çözümleyici bir gerçekçiliğe doğru kayıyor.» (Birikim)

[5] Süleyman Üstün, «Kara Vagon Üstüne», *Yeditepe*, Hazıran 1969, Sayı 158, Sayfa 9.

[6] Alıntıya kaynak olarak *Halkın Dostları*'nın Ekim 1970 tarihli sayısında «Bekir Yıldız'la Konuşma» başlıklı yazı gösterılıyor. Sözkonusu konuşmada böyle bır cümle bulamadık. Bu nedenle cümle, Rusçadan çevrıldi. Yazar kaynak göstermede bır yanlışlık yapmış olmalı. (Bırikim).

ŞİİRLER

HALİM AĞA'NIN SAMANLIĞI

Buluşulacak yer değildi
komşu kızıyla
yöresinde ne gül dalı ne şalvar
penceresizdi karanlıktı ama
kırlara açılıyordu kapısı
kırlara dedimse
çığdemlerin açmadığı kırlara
dikenli telleri yeşertemeyen kırlara
ölü bir tospağa gibi yatıyordu önünde
sırtı nakışsız kocca bir tepe
Manyas gölüymuş Mecidiye köyüymüş öbür yanı
Kapıdağı'nın ucu kızarıyordu gökbitiminde
Stavro diyordu ki
    Akçapınar'dan geldik biz
    bu yeraltı ülkesine
    güneşli ayçiçeği tarlalarını bırakıp geldik
    cıvıl cıvıldı kızların gözleri
    onları aylıgecelere bırakıp geldik
Gülumsüyordu Bursa'lı Ökkeş
«İmrallı adamı! diye başlayan bir yazı vardı
cebinde
Görebildiğim tek basılı sayfa o yıllarda
önce Bursa'da sonra İmrallı'da yatmış
Nazım'ı Balaban'ı tanıyordu
onurunu taşıyordu ustayı tanımanın
samanlığı aydınlatıyordu gülümsemesi
hemşehrisi İnegöl'lü Remzi
başlamasın türküye
    Yeter bu ayrılıık canıma yeteeeer
fırlayıp güneşli doruklara çıkıyor sesi
yaman bir y e t e r çekiyordu egemenlere
yuyup arıtıyor çamurdan kirden
başka serinlikler giydiriyordu bize
ateşe veriyordu sonra
kızdığımız yerleri
Kırk üç yaşındaydı Memo Türkçe bilmiyordu
özgürlüğü yaşamayı bılmıyordu
gözleri iki damla Munzırdı
karanlığın dıbinde
bilmediğimiz yerlere akıyordu

Yalnız atlardan sözediyordu Hassalı Canbolat
Dicle boyunda koşan atlardan
doru kır ak alınları akıtmalı
göz yumup açana dek
insanı dilediği yere ulaştıran atlardan
at teri kokuyordu sözcükleri

Mılas kokuyorduk Sodra Dağı kokuyorduk biz
    en uzun gecenin karakolunu görmüştük
    Aydın'dan
    tırnak çalmıştı yaramıza yenıden
    mor dövmelerle göğsümüze işlenen
        Alsancak karakolu
        Sarıkışla
        Bahribaba Parkı
        İzmir'in kavakları
    süründü vücudumuza birden masmavi deniz
    yanlarından geçtik ilk kez
    etekleri rüzgarlanan kızların
    yolboyunca ayaklandı yirmi bir yaşım
    oysa Dinamo dedıkçe
    soluk alabılmekti önemli olan
    delebilecek miydik bakalım tohumlar gibi
    altına düştüğümüz taşı

Yüzlerinde uzak sabahların ilkyazların kırıntıları
sapa çevirdiği insanlardı içerdekiler hep
bir dönemin
tuz dövülüyordu tepelerinde her gün
yıkılıp kalıyorlardı yataklarına
belki bin yaşındaydılar akşamları
bin yaşındaydı yorgunlukları öfkeleri
yeni bir dıl yaratmışlardı yalnızlıktan
onunla sesleniyorlardı dostlara yıldızlara
onunla okşuyorlardı denizi kadınları
onunla taşıyorlardı Dekleke'den dünyaya

Kirişleri oymasını dinledik kurtçukların
2 4 5 gece
dönüp durduk bir kuynun çevresinde
s e k i z a y
gazete görmüyorduk radyo yoktu
kopmuştuk dünyadan
içinden yıkılışını yaşadık çürük yapının
5 8 8 0 s a a t
kurulu düzene benzeyen samanlığın
Debleke köyünde

BİR HABERİN YALANLANMASI

SABAHATTİN ALİ ÖLDÜRÜLDÜ
SU TESTİSİ SU YOLUNDA KIRILIR

böyle yazılıydı
bir sararmış gazete parçasında
—nerden bulmuşsa Süleyman Koyuncu—
kurumuş kan gibiydi harfler
ötesini okuyamadık

Kapıdağı sallandı bir
göztaşına döndü uzak deniz
nasıl olurdu

Oğlunun ölüsünü komuş kağnıya
bozkırı ikiye bölerek giden
yaşlı bir köylüydü o
mısır koçanı ağaç kökü yiyen
girip çıkmıştı bütün savaşlara

kaç kez utandırmıştı gözyaşını
çığlık erişemezdi acılarına
yüzü donmuş bir gelindi
jandarmaların bastığı evde

öfkeyi silahı kadar tanırdı
yaşıttı sevgiyle
Muazzez'i görüp Köylüce yolunda
çekip gitmişti dağlara Kuyucaklı olarak
halktı derin derin akan
soğuk ter döktürüyordu
sırçaköşktekilere

Gülümseyerek bize bakıyordu
Hasanoğlan'dan
gözlerinde ince çerçeveli gözlüğü
ap-ak ediyordu dünyayı saçı
kavuşmuşçasına özlemlerine
sevinçliydi
şiirler okuyordu Değirmen Dağlar ve
Rüzgardan

bir dizesini düzeltiyordu
eski bir karamsarlığı
«Enstitüleri gördükten sonra
İnsan olmak dokunmuyor haysiyetime»

Bir el dokundu yavaşça omuzuma
O'ydu
gözlerinde ince çerçeveli gözlüğü
ap-ak saçıyla
üzülmeyin dedi
her şey insan başına
kavga kızışacak elbet
her bir yolu deneyecekler
kurtarmağa yetmiyecek onları korkuları
günlerinizi tamamlamağa bakın siz
yanılıyor o gazete
tüm varlığımla yalanlıyorum o haberi
vurmak istediler ama ölmedim

Doğru
ben bir testiyim Anadolu toprağından
anam toprak ustam toprak
sular taşırım halk kaynağından
patlayacak tohumlara
madende fabrikada tarlada sorguda
çatlayan dudaklara
kurşun dokunmaz bana
zalımlara inat yaşarım

XENIA CELNAROVA

İçerik ve Kompozisyon Açısından Orhan Kemal'in Hikâyelerinin Özellikleri

Çeviren MERAL TAMER

Orhan Kemal (1914 - 1970) savaş sonrası Türk düzyazısının önde gelen temsilcilerinden biridir. Hikâyelerinin türü, bütün eserlerinin en önemli bölümünü oluşturur. Son hikâyelerinin toplandığı kitabın analizi, dikkatleri özellikleri tiplerin karakterize ediliş biçimine ve —bununla ilgili olarak— anlatıcının her hikâyedeki işlevine yöneltiyor.

Orhan Kemal'in ilk hikâyelerini topladığı kitabı, EKMEK KAVGASI adıyla yayımlanmıştı (1949). O dönemde 25 yaşında olan yazarın, eserine verdiği bu dikkat çekici başlık, onun tüm eserlerinin ana fikri ve çıkış noktası oldu. Yazarın son hikâyelerini topladığı ÖNCE EKMEK (1968) adlı kitabın başlığında «ekmek» kelimesinin yer alması da bu nedenle çok doğal görünüyor. Orhan Kemal'in eserlerine ekmek, sade vatandaşın ekmek için verdiği savaş, küçük adamın hayat mücadelesi gibi konular egemendir.[1]

ÖNCE EKMEK, Orhan Kemal'in ölümünden iki yıl önce yayımlanmıştır. Yazar 1940'ların ilk yıllarında başarıyla başlattığı ve 50'li yılların ortasında doruk noktasına ulaşan edebiyat hayatını bu kitapla tamamlamıştır.

Orhan Kemal'in Turk edebiyatında hikâye yazarak ünlenmesinin nedenleri, bu düzyazı türünün 1940 yılları Türkiye'sinde çok popüler olmasıyla ilişkilidir. Modern Türk hikâyeciliğinin ustası olarak tanınan Sait Faik Abasıyanık'ın (1906 - 1954) eserleri, Türk edebiyat çevrelerinde ve kamuoyunda olağanüstü bir ilgiyle karşılanmış ve o dönemdeki genç hikâyeciler üzerinde büyük etkisi olmuştu. Genç yazarların kısa hikâye türüne ilgi göstermelerinin bir başka nedeni de, hiç şüphesiz gazetelerin ve dergilerin yeni ve genç yazarların kısa duzyazılarını sık sık yayımlamaları olmuştur.

Böylelikle Orhan Kemal de, hikâyeleri kitap halinde yayımlanmadan çok önce, basın sayesinde okur tarafından tanınmıştır. Varlık Yayınları tarafından 1948 yılında yapılan bir okuyucu anketinde Orhan Kemal'in birinci seçilmesi de, bunun bir kanıtıdır. Orhan Kemal, ilk birkaç hikâyesi **İkdam** gazetesi ve **Yürüyüş** ve **Yurd ve Dünya** dergilerinde yayımlandıktan sonra hikâyelerini 1945'ten bu yana Varlık Yayınları tarafından yayımlanan aylık edebiyat dergisi **Varlık**'a vermiştir.

Orhan Kemal'in hikâyelerini topladığı 11 kitaptan birçoğu birden fazla baskı yapmıştır. 1957 yılında yayımlanan KARDEŞ PAYI adlı hikâye kitabıyla 1958 Saik Faik Öykü Ödülü'nü almış, son kitabı ÖNCE EKMEK ise hem 1969 yılı Sait Faik Öykü Ödülü'nü, hem de Türk Dil Kurumu Öykü Ödülü'nü kazanmıştır.[2]

Hikâyelerinin yapısı ve biçimi, Orhan Kemal'in başarılarında önemli rol oynamıştır. Yazarın geri planda kalarak yalnızca çizdiği tipleri konuşturduğu, sözlerin kısa ve yalın olduğu bu hikâyeler, 2. Dünya Savaşı ve Savaş sonrası döneminin genç yazarlarının ortak özelliklerinden biridir. Ancak Orhan Kemal'i okura bu kadar yaklaştıran, hikâyeleri için seçtiği konulardır.

Geçici bir duraksama döneminden sonra 40'lı yılların ilk yarısında Türk edebiyatında yeniden güçlenen eleştirel gerçekçilik akımına paralel olarak, o dönemin yazarları da toplum hayatının çeşitli olumsuz yönlerini eleştiren bir tavır almışlardır. Bu dönemdeki yazarların çoğunluğunun kırsal alanlara yönelerek. Türk çiftçisinin akıl almaz güçlükteki hayatını yansıtmalarına karşılık Orhan Kemal, kendisini ilgilendiren konuları İstanbul ve Adana'nın yoksul mahallelerinde fabrikalarda ve tutukevlerinde bulmuştur. Orhan Kemal'in hikâyelerine konu olan bu yerler, onun ilk hayat deneylerini edindiği ve yakından tanıdığı kesimlerdir. Orhan Kemal, çevresindeki nesnel gerçekliğin belli başlı görüntülerini Hegel'in «sanatsal betimlemenin gerçekle uyuşması» ilkesi doğrultusunda ele almıştır. Yazara göre çoğu olumsuz olan bu görüntülerin değerlendirilmesi ise, yalın ve ödünsüzdür. Öykünün sonundaki hükum ise kısa, önyargıdan uzak, ancak o oranda da acımasızdır.

«Yazar esas ilgiyi nesnel ve ilk bakışta önyargıdan uzak olan anlatıma yöneltmektedir, ancak bu anlatımda yazarın küçük adamın yazgısına karşı duyduğu acıma algılanır. Orhan Kemal yoksul insanların hayatlarındaki korkuyu kaçamak yapmadan sergiler. Hikâyelerinde sık sık gerçekten trajik ve sarsıcı olaylar sergilenir. Ele aldığı konuların temelli şu ya da bu olaydaki dramatikten çok, bu olayların kaçınılmaz sonuçları

ve çevrenin etkilerine dayanır. Yazar olayın kendisiyle değil, o olayı oluşturan çevresel etkenlerle ilgilenmekte, dikkatleri o noktaya çekmektedir.»[3] E. Babayef Orhan Kemal'in ilk eserlerini yukarıdaki sözlerle değerlendiriyor ve Orhan Kemal'in, günlük hayatın tüm trajik ve zor yanlarını ve acımasız akışını anlatabilme yeteneği nedeniyle, kendisinden önceki yazarlardan ayrıldığını belirtiyor.

Yazarın edebiyat hayatına ilk başladığı günlerde duygusal bir yaklaşımla ele aldığı bu tema, yıllar geçtikçe kendi günlük hayatı ve edebiyat alanında edindiği birçok deney sonucu gelişen yazarın olgunluk dönemindeki eserlerinde de hep ön planda yer almıştır. Orhan Kemal'in son hikâyelerini topladığı ÖNCE EKMEK'te de, «büyük kentin küçük insanlarının»[4] günlük hayatları yansıtılıyor. Bu insanlar —çocuklar, küçük memurlar, hırsızlar ve tüm kentliler— ÖNCE EKMEK'te yer alan hikâyelerdeki tüm ağırlığı taşıyorlar. Öyle hikâyelerde olay, eylem ikinci planda kalırken, bireyler ön plana çıkıyor. Eylem ise —ki o da her hangi bir eylem varsa— tiplerin tamamlanmasına yarıyor.

Tiplerin düzenlenişinin bir sonucu olarak, her hikâyede anlatıcının işlevini kavramak çok önemlidir. Anlatıcının tutumu, tiplerin karakterize ediliş biçimini belirler. Orhan Kemal ÖNCE EKMEK'de bir yazarın bakış açısının pek çok çeşitlerini sunuyor. Hikâyelerinde zaman zaman baş oyunculardan biriyle bütünleşiyor ve anlatıcı sıfatıyla birinci tekil şahıs olarak hikâyede göründüğü eserlerinde, olayın odak noktasında yer alıyor ve böylelikle kendi düşünce ve duygularını açıklama imkânını buluyor. Orhan Kemal'in bu tür hikâyelerinde okur hikâyenin öbür tiplerini diyalog ve monologlarından tanımakla yetinir. Orhan Kemal bir başka hikâyede her şeyi bilen bir anlatıcı olarak, çizdiği tiplerin bilinçlerinin en kuytu köşesinde karşımıza çıkar ve okura, olayın içinde olan ya da dışında kalan tüm tiplerin izlenmesi imkânını sağlar. Ancak Orhan Kemal'in son hikâyelerinin toplandığı ÖNCE EKMEK'de olayın dışında kalarak tanık olarak ortaya çıkan ve yazarın dıştan çizdiği tipler —ki bu tiplere Orhan Kemal'in hikâyelerinde sık sık rastlanır— yer almamıştır. Buna karşılık yazar son hikâyelerinde anlatıcıya sık sık bu görevi vermiş ve böylelikle anlatıcıyı hikâkenin kahramanıyla özdeşleştirmiştir.

ÖNCE EKMEK'deki «Sağ İç» adlı hikâyede anlatıcı birinci tekil şahıs olarak ve eylemin itici gücü, hikâyenin faal bölümü durumunda ortaya çıkmaktadır. Bu hikâyenin sergilenişinde ani bir kararla bir gençlik arkadaşını arama motifi, dinamik bir motif olarak betimlenmektedir. —Bu arayış sırasında anlatıcının geçmişteki olayları hatırlayarak çocukluk yıllarına geri döndüğü ve çok uzak geçmişteki zaman kesitlerini kaydırdığı bir anılar dizisi ortaya çıkmaktadır. Anlatıcının gençlik arkadaşını arama kararının gerçekleşmesiyle, karar motifinin dinamizmi daha da yoğunlaşmaktadır.

Hikâyenin ağırlık merkezi, kararın gerçekleşmesinden sonra anlatıcının yaptığı saptamalardır. Arkadaşı Süreyya'nın çocukluğunda çok sıkıntısını çektiği «ana - babalar ve çocuklar arasındaki kuşak farkından doğan görüş ayrılıkları», yetişkin Süreyya ile oğlu arasında da aynı biçimde sürmektedir.

Süreyya'nın anlatıcı ile ilişkilerinin hikâyenin birinci ve ikinci bölümlerindeki farklılığı, Süreyyanın karakterize ediliş biçiminde ortaya çıkmaktadır. «Çocuk Süreyya» ile anlatıcı samimi arkadaşlık bağlarıyla birbirlerine bağlıdırlar, Süreyya ona en gizli düşüncelerini bile anlatmaktadır. Anlatıcı Süreyya'ya ilişkin her şeyi bilmektedir ve Süreyya'nın karakteristiğini, onun dış görünüşünü tanımlayarak tamamlamak gereğini duymaz. Hikâyenin ikinci bölümünde ise dış belirtirlerin ön plana alınması, bu tipin sözlerle gösterilmesindeki isteksizlikten doğmaktadır.

«Sağ İç» adlı öyküdeki bazı motifler ise, eylemin, yazarın çocukluğunun bir bölumünü geçirdiği Adana yerine İstanbul'da geçmesine karşın, **Babaevi**[5] adlı romanındaki motiflerle büyük benzerlik, hatta aynılık taşıdığı için, «Sağ İç»e otobiyografik bir nitelik kazandırmaktadır. «Sağ İç»deki sözkonusu motifler futbol karşılaşmaları ve bir futbolcunun spor hayatının geleceğine ilişkin düşleridir. Hem «Sağ İç»de, hem de **Babaevi**'nde anlatanın babası avukattır. **Babaevi**'nde «anlatan»ın arkadaşlarından birinin adı da Süreyya'dır. Anlatanın dönüşünün sergilendiği motifte de benzerlik vardır, ancak **Babaevi**'nde anlatanın gidişi ve dönüşü arasında geçen zaman daha kısadır. **Babaevi**'nde anlatan geriye dönüşünde arkadaşlarını bulamaz, «Sağ İç»de ise döndukten sonra Süreyya ile buluşur.

«Elli Kuruş» adlı hikâyede ise anlatıcı birinci tekil şahıs olarak, yalnızca baş kişinin anlatacaklarını bir aktarıcı sıfatıyla bulunmakta ve bunu, başkişinin sözlerini zaman zaman sorularla keserek gerçekleştirmektedir. Bu hikâyede anlatıcının işlevinin artması, eylemin kahramanına borç verme önerisiyle başlamaktadır. Önce bir armağan olarak ortaya çıkan, ancak armağan olması kesin bir dille reddedilen bu borç, yazara, anlatıcı olarak çizdiği tipin karakterindeki başka özelliklerin ön plana çıkmasında yardımcı olmakta ve aynı zamanda hikâyenin eylemini doruk noktasına ulaştırmaktadır. Yazarın yalın bir anlatım biçimi konusundaki tüm çabalarına karşın hikâye biraz da melodramatik bir havada sona ermektedir. Hikâye kahramanı olan seyyar satıcı, sabahın ilk saatlerinde anlatıcıya getirdiği gazetelerle borcunu kapatmaktadır. Ne var ki yalnızca elli kuruş borcu kaldığı bir sırada, seyyar satıcı artık ortada görünmez. Aradan, anlatıcının neredeyse onu unuttuğu bir süre geçtikten sonra, seyyar satıcının kardeşi kalan borcu ödemeye gelir.

«Abim kusura bakmasın dedi amca.»
«Ne bu?»
«Elli kuruş borcu kalmış size de...»
«Kendisi nerde?»
Ağlamadı, hıçkırmadı. Taş gibi:
«Öldü,» dedi. «Dün Edirnekapı'ya gömdük...»
Elli kuruşu uzattı. Sonra çekip giderken:
«Gazete, havadiiiis»[6]

«Elli Kuruş» adlı öyküde kahramanın nitelendirici özelliklerinden biri olan «belirli eğitim ve bilinç düzeyine ulaşma ve vatandaşlarına yardımcı olma» uğraşı, «Önce Ekmek» ve «İncir Çekirdeği» adlı hikâyelerin de çıkış noktasıdır. «Elli Kuruş»da seyyar satıcının amacına ulaşmasını ölüm engellerken, «Önce Ekmek» adlı hikâyenin kahramanı Ayten, geleceğe ilişkin tasarılarından bencil babası yüzünden vazgeçmek zorunda kalır. Öte yandan «İncir Çekirdeği» adlı hikâyede ise dondurmacının oğlu ebeveyninin düşlerini gerçekleştirmeyi başarır; ebeveyninin tam duşlediği gibi, her hastayı iyileştiren, mucizeler yaratan bir doktor olmasa bile, yine de doktor olmayı başarır.

«Bir yandan kocası, bir yandan da o, oğullarının doktorluğunu öyle övmüşlerdi ki, sanki dondurmacının oğlu doktor çıkınca semtin kel, kör, topal, inmeli, sızılılarına şifa dağıtacak, bir peygamber olacaktı. Dondurmacının oğlu yakında doktor çıkacaktı. Bu yıl sondu. Semte gelecek, açacaktı muayenehanesini. Önce babasının ağrı, sızılarını, sonra da anasının gözlerini iyi edecek, daha sonra da gelsin semtin kelleri, körleri, ağrılı, sızılıları.»[7]

«Elli Kuruş»daki kahramanın nitelendirici özelliklerinden bir başkası olan yüksek ahlâki gurur, onu «Tarzan» adlı hikâyedeki baş kişiye yakınlaştırmaktadır. Her ikisi de, kendileri için hayatî önemi olduğu halde, ahlâki ilkelerine ters düştüğü için kendilerine yapılmak istenen yardımları geri çevirirler.

Enver Naci Gökşen 1957 yılında Türk edebiyatında çocukları konu alan eserlerin azlığından yakınmışsa[8] Orhan Kemal de bu boşluğu hiç değilse bir ölçüde doldurmuştur. Orhan Kemal Çocuk edebiyatı yazarı değildi. Fakat «hem romanlarının en etkili pasajlarında, hem de hikâyelerinde çocukların sorunlarından en çarpıcı örnekleri vermiş, onları özel bir dikkat ve uyanıklıkla izlemeyi öğrenmiştir,» diyor tanınmış Türk edebiyatı eleştirmeni Rauf Mutluay[9]. Rauf Mutluay, Orhan Kemal'in çocuk kahramanları için yazdığı bir makalede, onun tüm eserlerinin üçte birinde çocukların yaşayışını ele aldığını belirtiyor.[10]

Orhan Kemal'in çocuk tipleri, yetişkin kahramanlarla eşleştirilmiştir, hikâyelerinin çocukları da, tıpkı yetişkinler gibi kendi hayatlarını yaşarlar. Bunlar çoğunlukla, çocukluklarının ilk dönemlerinden beri hayatta kalabilmek için mücadele etmek zorunda olan, yoksul dış mahallelerde yaşayan çocuklardır. Bu çocuklar katı gerçeklerden ancak düş dünyalarında kaçarlar ve kendilerini en sevdikleri film artistiyle özdeşleştirirler («Bir Çocuk» ya da «Tarzan»).

Anlatıcının her şeyi bilen biri olarak ortaya çıktığı ÖNCE EKMEK adlı kitapta yer alan «Mavi Taşlı Kupe» adlı hikâye özel bir önem kazanır. Hikâyenin ilk cümlesiyle birlikte ortaya çıkan kadın tipi önce anlatıcının bakış açısından tarafsız bir gözle izlenir, hareketleri ve jestleri saptanır, bu arada bu hareketlerdeki erkeksi katılık da anlatıcı tarafından ön plana çıkarılır. Anlatıcı en sonunda kendini öykünün kadın kahramanı ve ikinci kişisi (Bilal) ile özdeşleştirir. Örneğin «O sık sık karanlık, sonsuz ve derin düşüncelerine öyle gömüludü ki...»[11] cümlesi kadın kahramanın iç çekişi izlenimini yaratmaktadır.

Daha sonra anlatıcı kahvede tarafsız bir gözlemci olarak bulunabilmek ve kadın kahramanın kahveye gelişinden önce yer alan bir sahneye katılabilmek için hikâyedeki tiplerin düşüncelerinden uzaklaşır. Kadın kahraman kahvehaneye geldiğinde ise biz onun dış görünüşünü, kahvede oturanların gözüyle görürüz. Anlatıcı onların görüşlerini şöyle yansıtır:

«Esnaf kahvehanesindekilere göre kadın kadındı, erkek de erkek. Kadından arabacı olmamalıydı. Çalışmamalıydı kadın. Elinin hamuruyla ne diye burnunu sokmalıydı erkek işine? Bu yüzden değil miydi erkeklerin yerini kadınların almaları, aile babalarının işsiz kalmaları?»[12]

Arabacının erkeksi mimiklerinin sürekli altının çizildiği kahvehane sahibi ile konuşması, bir rastlantı sonucu söylenen bir cümlede kadının ansızın kocasını hatırlamasıyla yarıda kalır. Bu hatırlama eylemi geçmiş zamana iter, anlatıcı kadın kahramanın çocukluk yıllarından bugüne kadarki yazgısını okura anlatmaktadır. Ebeveyniyle birlikte yaşadığı dönemdeki hayatı, evlenmesi, mutsuz evliliği, kocasının çırağına karşı duyduğu aşk, evliliğinin trajik doruk noktası, zindanda geçirdiği yıllar ve tekrar yaşamaya dönüşü, büyük bir romana yetecek kadar malzemesi olan dramatizmle dolu yazgısı, yazar tarafından en kısa biçimde bir araya getirilmiştir.

Orhan Kemal bütün bunları, kahramanının; kocasının ölümünden sonra başından geçen olayları, tutuklanmasını ve tutukevinde kaldığı dönemi, yalnızca 9 kelimeyle betimleyebiliyor:

«Ondan sonrası tozdu, dumandı, kadınlar koğuşunun yarı karanlık boşluğuydu.»[13]

Yazar böylelikle olayların içindeki dramatik ögelerin azalmasını ve yalnızca hikâyenin baş kişisinin nitelendirici özelliklerinin tamamlanmasını sağlamış olmaktadır. Anlatıcının belirtmemesine karşın, arabacının sık sık vurgulanan katılığının tutukevindeki ortamdan kaynaklandığını kavramak zor olmuyor.

Arabacının yardımcısı Bilal'le ilişkisi, hikâyenin temelini oluşturuyor. Yazar bu ilişkiyi hikâyenin hiçbir yerinde yorumlamıyor, sadece onun

Bilal'e karşı davranışlarını saptıyor ve onun düşünce akışını izliyor.

Bilal'in iç monoloğundan, onun arabacıya karşı nasıl bağımlı bir durumda bulunduğunu ve ona karşı duyduğu korkuyu algılıyoruz.

Bu hikâyede yazarın zamanı nasıl kullandığını inceleyelim. Eylemin gelişmeye başladığı ve sona erdiği esas zaman çizgisinden bazı sapmalar olmaktadır:

1 — Kadın kahvehaneye girmeden anlatıcı eylemi geçmişteki bir zamana getirmektedir — burada kısa bir zaman kaydırması olmaktadır.

2 — Kadın kocasını hatırladığı anda ise birkaç yıllık bir zaman kaydırması olmaktadır. Hikâyede geriye bakan bu eylem, daha sonra kahramanın 13 yaşındaki durumuna kadar uzanır

3 — Bilal'in düşüncelerinde ise; geçmiş, şimdiki zaman ve gelecek iç içe geçmiş bir biçimdedir. Bilal anılarında mavi taşlı küpeli kızla, yani Hayriye ile karşılaşmalarına döner, kendi bağımlı hayatını gözden geçirir ve boyunduruğundan kurtulabilip de, sevdiği ile geçireceği anları düşler.

Orhan Kemal'in tüm eserlerine olduğu gibi bu hikâyesine de Erich Auer'Bach'ın modern düzyazıya ilişkin sözleri uygulanabilir:

> «... Büyük dönüm noktalarına ve yazgı darbelerine daha az önem verilmiş, konuyla ilgili olarak belirleyici rol oynamalarına imkân verilmemiştir. Buna karşılık hayatın günlük akışından rasgele çekip çıkarılanın, yazgının tümünü içerdiği düşünülmüştür. Bu tür yazılarda büyük yazgı değişikliklerini ön plana çıkaran, olayı başından sonuna izleyen kronolojik bir düzenlemeden çok, gündelik olayların iyice incelenmesi sonucu varılan sentezlere önem verilmiştir.»[14]

«Pazartesi» adlı hikâyede de anlatıcı her şeyi bilen kişi olarak ortaya çıkmaktadır, hikâyedeki iki tipe ise diyaloglar ve iç monologlarla kendilerini anlatma imkânı verilmektedir. Bu arada anlatıcı geri planda kalarak yorum yapmakta ve onların sözlerini tamamlamaktadır.[15] E. Babayef ve S. Uturgauri, daha Orhan Kemal'in ilk eserlerini değerlendirirken, yazarın, hikâyelerindeki karakterlerin bağımsız olarak tanıtılmalarına özen gösterdiğini vurgulamışlardır.[16]

«Pazartesi» adlı hikâye, eylem içindeki iki tipin karşılıklı çelişkileri üzerine kurulmuştur. Onların çelişkileri bir yanda iş ilişkilerinden —işverenle memur karşı karşıyadır— öte yandan da onların zihnî ve entellektüel düzeylerinden kaynaklanmaktadır.

Yayınevi sahibi, kendi kötü durumunu, astını —yani alçak gönüllü ve hiçbir zaman üstüne karşılık vermeyen muhasebeciyi— aşağılayarak dengelemekte, onun onurunu kırdığı için sevinmekte ve kendinden daha iyi eğitilmiş insanlar üzerindeki hâkimiyetinin farkına varmak, onu kendi sınırlılığı içinde sevinçten sarhoş etmektedir.

> «Şu muhasebecisi en azından liseyi bitirmişti. Kendisi? İlk'in dördünden. Çok ayıpmışçasına saklardı bunu ama, gine de içinde derin bir yaroydı. Evet, İlk'in dördünden ayrıl, al karşına liseyi bitirmişleri, aka kara, karaya ak, sonra gine dön yeni baştan aka kara dedirt. İstese güzele çirkin, çirkine güzel de dedirtebilirdi.»[17]

«Coni» adlı hikâyede de baş kişi, işverenin saygısızlığından dolayı sıkıntı çekmektedir, ancak bu hikâyede işçi-işveren uyuşmazlığı geri planda kalırken, Coni'nın aşağılık kompleksinden kaynaklanan ve kendisiyle olan rahatsızlığı, uyuşmazlığı ön plana çıkmaktadır.

> «Saçlarını biryantinleyip ayna karşısında sıkı sıkıya tararken yüzü büsbütün asılır. 'Böylesine kocaman, kambur, biçimsiz bir burnu olanın ayna karşısına geçip, saçlarını sıkı sıkı taramaya hakkı var mı?' gibilerden sorar kendi kendine. Yok gibi gelir.»[18]

Aynaya bir bakışıyla, Coni'de bir dizi anı ve düşünce çağrışım yapmaktadır ve bu çağrışımla bize insanın ürkekliği ve kendi içine dönüklüğü yansıtılmaktadır. «Pazartesi»de olduğu gibi burada da baş kişi açık bir protestoya girebilecek güçte değildir.

Bu hikâyede de anlatıcı eyleme çok az katılmaktadır. Baş kişiyi kısa bir tanıtmayla oyuna soktuktan sonra eylemden gizlice uzaklaşmakta ve baş kişiye doğrudan ve dolaylı monologlarla kendini tanıtma işini bırakmaktadır.

«Sezai Bey» adlı hikâyede de anlatıcı geri planda kalarak baş kişiyi konuşturur ve biz durumu onun bakış açısından izleriz. Hikâyenin bu biçimde kuruluşu bize, Sezai Bey'in küçük ve sınırlı dünyasıyla, onun çevresindeki tüm şeyler arasındaki kontrastı algılamamızı sağlar. Kendini çok beğenen, kendine üzüntüsüz bir hayat sağlayış biçiminden hoşnut olan, bu konudaki yanlış yaklaşımı karısı tarafından da desteklenen, öte yanda karısını hizmetçisiyle aldatan bu tipik küçük burjuva, hayatını kendisi gibi düzenlemeyenlere tepeden bakmakta, aşağı gördüğü bu insanlara kızmaktadır. Bu küçük «Ev despotu» (otoriter aile reisi)nun kendine olan güveni, onun «dokunulmaz kişilik pozu» karşısında korkmayan birisiyle bir sürtüşmeye girdiği zaman bir anda yok olmaktadır. Bu nedenle, zavallılığının ortaya çıkmasını önlemek için, kendi sınırlı ve rahat hayat çerçevesinden dışarı çıkmayı istememektedir.

Bu tipin iç karakteristiği, dış karakter özellikleriyle inandırıcı bir biçimde tamamlanır: örneğin mimikleri, hareketleri ve bazı dış özellikleriyle. Sezai Bey'in, sanki çevresindekilerin dikkatlerini kendi üzerine çekmek istediği için, sürekli ve bir nedene dayanmayan öksürüğü karakteristiktir.

> «Yüksek sesle öksurdü —Hafif öksürdü, hiç lüzumu yokken— Hiç lüzumu yokken tekrar öksürdü.»[19]

«İki Buçuk» adlı hikâye ise, bir kişinin duyguları üzerinde kurulmuştur. Üçüncü tekil şahıs biçiminde anlatılan hikâye baştan sona, taksi şoföründen paranın üstünü isteyemeyen bir dolmuş yolcusunun iç monoloğlarından oluşmaktadır. Baş kişi, dolmuşta bulunduğu sürece, bu konuda şoföre söyleyebileceği uygun sözleri zihninden geçirmekte, ancak aynı anda şoförün inkâr ederek onu suçlu durumuna düşürebileceği, utandırıcı ve üzücü sahneler gözünün önüne gelmektedir. Bu hikâyede kararsız, hem kendisinden, hem başkalarından kuşku duyan herkeste yalnızca kötü huylar bulan ve sonunda da insanlara karşı haklı temellere dayanmayan bir güvensizlik duyduğu için kendinden utanan, kararsız bir insan tipi yavaş yavaş ortaya çıkmaktadır.

Orhan Kemal'in eserlerinde, bir hikâyenin yalnızca diyaloglar üzerine kurulduğuna sık sık rastlarız. Yazarın hikâyelerini topladığı ilk kitabı olan **Ekmek Kavgası**'ndaki «Teber Çelik'in Karısı» ve «Köpek Yavrusu», ya da 1952'de yayınlanan **Çamaşırcının Kızı** adlı kitapta yer alan «Şahut'la Karısı» ve «Dilenci» adlı hikâyelerde yazar, olayı bir seyirci gibi izlediği izlenimini uyandırmaktadır. Anlatıcı, tarafsız bir gözlemci olarak duyduklarını ve gördüklerini saptamakla yetinmektedir.

Orhan Kemal'in, öykünün ağırlığını tek bir tipin üzerinde yoğunlaştırmak, onun bilincinin derinliklerine inmek ve olayları onun gözüyle görmek eğilimi, temeli diyaloglar üzerine kurulmuş hikâyelerinde de ortaya çıkmaktadır. Tipler, diyaloglar sırasında kendi iç dünyalarına ilişkin açıklamalarda bulunmakta ve yazar da hikâyedeki tiplerden en az birinin düşüncelerini iyice öğrenmekten geri kalmamaktadır. «Uzman», «Sevmiyordu» ve «Bir Çocuk» adlı hikâyelerde bu durumu görebiliriz.

«Uzman» adlı hikâyenin girişinde anlatıcının sözleriyle, baş kişinin iç monologları içiçedir. Yazar bu hikâyede, trende seyahat eden bir adamın can sıkıntısını yansıtan bir atmosfer yaratmakta ve adam bu can sıkıntısından kurtulmak için küçük bir çocuk ve onun zarif annesiyle konuşmaya başlamaktadır. Biz; anlatıcı aracılığıyla, trende seyahat eden adamın bilincinin derinliklerine inmemize ve onu içten izleyebilmemize karşın, yalnızca bir diyalog sırasında kendini anlatan kadın hakkında, baş kişiden daha fazla bilgi sahibi olmaktayız. Adamın bazı nitelendirici özelliklerini, onun davranışlarından algılamamız mümkün olmaktadır. Trendeki adamın can sıkıntısından sineklere işkence etmesiyle, onun kişiliğinde belirli bir ölçüde varolan gaddarlığı; dizginlenemeyen hayal gücünden, kendini öbür yolculara uzman olarak tanıtıp, bu konudaki düşüncelerini en ince ayrıntılarına kadar anlatabilmesinden de onun hazır cevaplığı ortaya çıkmaktadır. Hikâyedeki ikinci kişi olan çocuğun annesi ise tek bir konuşma ile tüm kişiliğini ortaya dökmektedir; kadın aptal, kendine yetemeyen, şımarık, rasgele dostluklar kurmak ve bu dostlukları sürdürmek eğiliminde olan bir kişidir.

«İncir Çekirdeği» adlı hikâyeden, «eğitim ve bilinçlenmeye karşı duyulan özlem» motifiyle ilgili olarak burada, daha önce söz etmiştik. Bu öykü, ÇAMAŞIRCININ KIZI adlı kitaptaki «Şahut ve Karısı» adlı hikâye ile bağlantılıdır.[20] İki hikâyenin yapısını karşılaştırdığımızda, yazarın, tiplerin iç karakteristiğini en ince ayrıntılarına kadar anlatmayı amaçladığını görürüz.

İki hikâyede de giriş cümleleri neredeyse kelimesi kelimesine aynıdır. «İncir Çekirdeği»nde hikâye kahramanlarından olan dondurmacı —umut dolu bir oğulun babası— ilk cümlelerle eyleme girmektedir. «Şahut ve Karısı»nda ise dondurmacının karısıyla olan konuşması sürmektedir. Karı - koca, kendi geleceklerini bir doktorun ebeveyni olarak ortaya koymaktadırlar ve böylelikle tüm eylem başta algılanmış olmaktadır. Hikâyedeki diyaloglardan, kişilerin hayattan fazla bir şey beklemeyen basit insanlar oldukları anlaşılmaktadır. Tek tutkuları, oğullarına eğitim görme fırsatını sağlamaktır.

«İncir Çekirdeği» adlı hikâye iki bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde yukarıda değinilen girişten sonra, babanın kentin sokak köşelerinde dondurma sattığı dönemlere, geçmişe geri dönülmektedir. Çocuklar tarafından çevrelenen dondurmacı sahnesi canlı olarak verilmekte, biz, dondurmacının ve dondurma isteyen çocukların sesini duyarken, dondurmacıyla birlikte çocukların düşüncelerini de algılamaktayız. Dondurmacının bir anlamda geçmişteki anılarını yorgılayan «o yıllar çoktan geçti» sözleriyle yeniden, şimdiki zamana dönüyoruz. Uzun yıllar yoğun çalışma sonucu gerek dondurmacı, gerekse karısı yaşlanmış, kamburlaşmış ve artık yalnızca düşlerini oğullarının geleceğine bağlayarak yaşamaktadırlar. Hikâyenin ikinci bölümü ise, «Şahut ve Karısı» adlı hikâyenin serbest bir değişimidir; bu bölümde diyalog, yazarın, kadın kahramanın düşüncelerine girmesiyle yarıda kesilmektedir.

«İncir Çekirdeği» adlı hikâyeden çıkarılan sonuç, gerçekte «Şahut ve Karısı»ndan çıkarılan sonucun aynıdır. Ancak Orhan Kemal'in ilk eserlerinde daha yalın bir biçimde ortaya koydukları, «İncir Çekirdeği»nde daha karmaşık bir biçimde verilmektedir. Eylemin bölünmesi ve zamanın birçok kez kaydırılmasıyla yazar, okurun dikkatini dağıtmakta ve ana sorunu izlemekten uzaklaştırmaktadır. Bu durumu «Mavi Taşlı Kupe» adlı hikâyede de görebiliriz

İki hikâyede de dondurmacı ve karısından başka, üçüncü bir tip daha bulunmaktadır: oğul tipi. Bu oğul tipi, iki hikâyede de doğrudan ortaya çıkmakta, bir anlamda perde gerisinde kalmaktadır ve biz onunla ilgili bilgileri ebeveyninin diyalogları, ya da monologlarından öğrenmekteyiz

Orhan Kemal son kitabındaki hikâyelerle, eylemin yavaşlamasına yol açan serbest motifler koyma eğiliminde görünmüştür. Bu motifler bazı durumlarda hikâyenin yapısı için gerekliyse de

(örneğin Sezai Bey'in otobüs durağında kendisine terbiyesizce davranan bir gençle karşılaştığı sırada, kendi gençliğini ve yaşlılara karşı davranışını hatırlaması), bazı başka durumlarda o motif yalnızca kendi amacına hizmet etmekte ve hikâyenin kompozisyonunu olumsuz yönde etkilemektedir (örneğin «Önce Ekmek» adlı hikâyede yaşlı Hediye'nin gençlik yıllarındaki düşüncelerine dönüşü.)

Yazar, önceki kitaplarında olduğu gibi, son eseri ÖNCE EKMEK'de de tiplerin yaşadıkları çevreye özellikle dikkat göstermemiştir. Bu çevre, tiplerin karakteristiklerinin tamamlanmasına hizmet etmedikçe, eylemin geçtiği sahneye önem verilmemiştir. «Mavi Taşlı Küpe»de arabacı atlarını «onarımı yeni bitmiş bir yapının önünde» durduruyor ve kadın «karşıki küçük esnaf kahvesine» gidiyor. «Çocuklar» adlı hikâyede ise gençlerin diyalogları, yakından tanıtılmayan, herhangi bir sokakta geçiyor. Sezai Bey ise herhangi bir otobüs durağında genç bir adamla kavga ediyor.

Ancak çevrenin, olayın tamamlanmasına katkıda bulunduğu durumlarda ise Orhan Kemal, o çevrenin tanıtılmasına daha fazla yer ayırmaktadır. Örneğin «Coni» adlı hikâyede toplumun dışında kalmış olan baş kişi, İstanbul'un sokaklarını arı kovanına benzetiyor:

> «İstanbul, gene her zamanki gibi kocaman, ama çok çok kocaman bir arı kovanı. Uğul uğul. İnsanlar kaldırımlarda, taşıtlar, taşıtlar, taşıtlar.»[21]

Coni'nin İstanbul'da geçtiği yollar, semt ve sokak adları ile verilmekte ve böylelikle İstanbul'u tanıyan okurlar, bu betimlemenin sonsuzluğunu algılamaktadırlar.

İstanbul, ÖNCE EKMEK'deki birçok hikâyenin dış çerçevesini oluşturmaktadır. «Bir Çocuk» ve «Üçüncü» adlı hikâyelerde «İstanbul'un hava durumu» motifi birçok kez tekrarlanarak vurgulanmakta ve bir yandan eylemin geçtiği yerin tanıtılmasına yardımcı olmakta, öte yandan da tiplerin duygu ve düşüncelerini ortaya çıkarmaktadır.

«Uzman» adlı hikâye hareket eden bir trende geçmesine karşın, eylemin geçtiği yer statiktir. Bu statik görüntü, hikâye içinde üç kez tekrarlanan «pencereden dışarı bakma» motifiyle de değişmemektedir, zaten bu motifte de hep aynı doğa görüntüsü gözlerimizin önüne gelmekte, yalnız bir keresinde bakışımız, uzaktaki ayrıntılardan yakına yönelirken, bir başka kez yakın plandan uzağa gitmektedir. Hikâyede çevrenin hareketsizliği vurgulanmakta ve böylelikle bir «can sıkıntısı ortamı» yaratılmaktadır.

> «Uzaklara bakıyordu. Uzaklarda deniz, süt mavisi, sıkıntılı, puslu. Havada mendil kadar bulutlar. Yer değiştirmezcesine.»[22]

«Taş» adlı hikâyede yazarın, şaraphanenin duvarındaki resimleri anlatış biçimi de dikkate değer. Atatürk'ün hayatından sahneleri yansıtan bu resimlerden şaraphaneye gelenlerin ne anladıklarını da öğreniyoruz.

> «... Daha sonra daha başkaları: Rıza Şah Pehlevi ile Atatürk. Bir masa başında karşılıklı kahve içişleri. İkisi de memnun. Yalnız Rıza Şah, kocaman, bembeyaz bıyığıyla daha ağırbaşlı değil de, kendini öyle sanır halde. Sanki bıyığını kestiği için Atatürk'e kızgın değil, kırgın da değil. 'Kesmesen daha iyi olurdu be Kemal,' der gibi.»[23]

Orhan Kemal, buna benzer bir betimlemeyi «Tarzan» adlı hikâyede, bir çocuk dergisindeki resimleri bir gencin gözüyle gördüğümüzde de kullanmıştır.

Orhan Kemal'in 1968 yılından sonra zaman zaman bazı dergilerde yayımlanan hikâyeleri bir yana bırakılacak olursa, yazarın edebî hayatını ÖNCE EKMEK'le kapattığı söylenebilir. Burada yaptığımız analiz sonucunda, yazarın kısa hikâye türündeki daha sonraki eserlerinin de içerik ve kompozisyon açısından yukarıdakilerle ilişkili olduğunu saptayabiliriz.

ÖNCE EKMEK'in, tematik yapısını yazarın daha önceki hikâye kitaplarıyla karşılaştırdığımızda, onun ideolojik doğrultusunda önceki eserlerine oranla belirli bir zayıflama olduğunu görürüz. O günkü Türkiye'de varolan koşullara karşı yöneltilen eleştiri, yazarın gençliğindeki eserlere oranla giderek azalmıştır. Türk edebiyatına işçi sınıfı tipini ilk sokanlardan biri olan Orhan Kemal'in son hikâyelerinde bu tipler giderek zayıflamaktadır.

Yazar, ÖNCE EKMEK'de de tiplerin nitelendirici özelliklerini açıklarken, kendi ağızlarından, diyaloglar, monologlar ve özellikle iç monologlardan yararlanmış ve böylelikle bunlar bu kitaptaki hikâyelerin temel anlatım biçimi olmuşlardır.

Orhan Kemal'in her eserinde betimlemeye çalıştığı nesnel gerçeklik, tiplerin öznel gözlemiyle algılanmaktadır ki, bu durum yazarın ilk eserlerinin basit kompozisyonuna karşın, ÖNCE EKMEK'de karmaşık bir yapı içinde bu ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişme şüphesiz Türkiye'de 50'li yılların ikinci yarısında sanatsal ve ideolojik ölçütlerde beliren değişimlerle ilgilidir —«bunaltı» diye tanınan yeni edebiyat akımının o yıllarda ortaya çıkmasıyla, bu akımı benimseyen yazarlar ve buna paralel olarak Türk edebiyatının o dönemdeki gelişimi, büyük bir çelişki içine girmiştir—. Bu akımın temsilcilerinin eserlerindeki biçimlerin ve konuların tek düzeliğine, büyük çapta ve belirli bir ölçüde haklı bir eleştiri kampanyası açıldıktan sonradır ki, Orhan Kemal'in de aralarında bulunduğu o dönemin yazarları, gerçek doğruyu yeni ve daha etkili bir dile getiriş biçimi aramaya başlamışlardır. Ne pahasına olursa olsun modernleşme çabası içinde olan bu yazarlar, 2. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'de çok sayıda basılan, Batılı ve özellikle Fransız yazarların kitaplarının ve bu öznel doğrultudaki

edebiyatın bazı zararlı etkilerinden kurtulamamışlardır.

Orhan Kemal'in son kitabı ÖNCE EKMEK, bazı zayıf yanlarına karşın, o dönemdeki daha yaşlı ve daha genç Türk yazarlarının güçlü rekabetine karşı koyabilmiş ve en yüksek Türk edebiyat ödülleri olan 1969 yılı Türk Dil Kurumu ve Sait Faik ödüllerini kazanmıştır.

[1] Tahir Alangu: Cumhuriyetten sonra Hikâye ve Roman, 2. Bölüm, İstanbul,, 1965, sayfa 379.

[2] Türkiye'deki en büyük edebiyat odülleridır. O yılın en iyi hikâyelerini yazan yazarlara verilir.

[3] Babayef, E. E.: Çağdaş Türk Edebıyatına bakış. Moskova, 1959, sayfa 174.

[4] Tahir Alangu, aynı kitap S. 380.

[5] Orhan Kemal: Babaevi. İstanbul, Varlık Yayınları 1949, S. 124. İlk otobıyografik romanı «Küçük Adamın Notları». Bu iki kitabın türünü tanımlayabilmek ıçin gerek bu iki kitabın, gerekse Orhan Kemal'ın daha sonrakı bazı eserlerının türlerıne, Türk edebıyat bılimi kesin bir tanımlama getırmemektedir. Bunlara zaman zaman «roman», zaman zaman da «büyük hıkâye» denılmektedır. Bıze göre büyük hikâye tanımı daha uygundur.

[6] Orhan Kemal: Önce Ekmek. İstanbul, Yedıtepe yayınları 1968, S. 83.

[7] Orhan Kemal: Aynı kitap. S. 75.

[8] Enver Naci Gökşen: Türk Romanında Çocuk. Türk Dili, 1957, Nr. 69, Sayfa 486 - 488.

[9] Rauf Mutluay: Orhan Kemal'in Hikâyelerinde Çocuk. Yeni Edebiyat, 1970, Nr. 9, S. 11 - 14.

[10] Rauf Mutluay'ın incelediği 169 öyküden 49'unda kahramanlar çocuktur.

[11] Önce Ekmek, S. 41.

[12] Önce Ekmek, S. 42.

[13] Önce Ekmek, S. 46.

[14] E. Auerbach: Batı Edebiyatında, Betımlenen Gerçek. Bern, A. Francke AG Verlag, 1946, S. 488.

[15] Bu anlatış biçimi konusunda J. Fındra'ya bak: «Anlatıcı ve Konu». Lıtteraria XII. Bratislava, SAV 1969, S. 169 - 204.

[16] E. E. Babayef: S. 175; Uturgauri: «Güzelleştırilmeyen Gerçek». Orhan Kemal'ın hikâyelerının çevirısine sonsöz. Moskova, Nauka 1967. S. 109.

[17] Önce Ekmek, S. 61.

[18] Önce Ekmek, S. 34.

[19] Önce Ekmek, S. 90.

[20] Orhan Kemal: Çamaşırcının Kızı. İstanbul, Yeditepe Yayınları 1964, S. 26 - 28.

[21] Önce Ekmek, S. 37 - 38.

[22] Önce Ekmek, S. 109.

[23] Önce Ekmek, S. 94.

1971 Öncesi Dönem ve THKP-C Hareketinin Eleştirel Analizi -II-

Geçen yazımızın son bölümünde Mahir Çayan'ın yalnızca Küba Devrimini değil, bütün diğer devrimleri yorumlarken şöylesi bir tezden hareket ettiğini söylemiştik: Bir devrim biçimi ait olduğu dönemin(bunalım döneminin) özelliklerince belirlenir.

Örneğin Küba Devrimi ile ilgili olarak şunları söylüyordu:

> «Küba devrimi, çalışma tarzıyla, takip ettiği rota itibariyle bu tarihsel dönemin özelliklerinin bir sonucudur. Bir başka deyişle, marksizm-leninizmin, bu tarihsel dönemın pratiğine uygulanmasının bir sonucudur.» **(Bütün Yazılar,** Der. M. Ali Moğultay, Evren yayınları, s. 337).

Şüphesiz bir devrim olayı, içinde yeraldığı tarihî dönemin **koşullarından** ayrı düşünülemez. Ancak dikkatle bakılırsa Küba Devrimi ile ilgili olarak yapılan formülasyon, daha değişik bir bağıntının sözünü etmektedir. İlerde diğer devrimlerin yorumunda da aynı tür bir bağıntının kurulduğunu göreceğimiz için bu nokta ilginçtir.

Şöyle ki; formülasyon «tarihî dönemin özellikleri» deyimini kullanmaktadır. Bununla kastedilen, sözkonusu tarihî dönemı kendinden önceki dönemden ayırdeden şeylerdir.

Mahir Çayan bilindiği gibi III. Bunalım dönemini I. ve II. bunalım dönemlerinden ayırdeden başlıca iki özellik görür: Emperyalıstlerarası savaşın imkânsız hale gelişi ve açık (askerî) işgal yerine gizli işgal biçimini yürürlüğe konuşu

Yukarıdaki değişimler devrimcilerin uygulamalarına yön veren «devrim biçim»lerini de belirlemektedir. Mahir Çayan bu nokta üzerinde ısrarla durur. Örneğin «yarı feodal-yarı sömürge» ülkeler için «Çin devrim biçimi» önerenlere şunları söylüyor.

> «İkinci tip sosyal reformıst çizgi, emperyalizmın değişen ilişki ve ıstısmar bıcımını dikkate almayarak, teoriyi bir eylem kılavuzu olarak değil de, tam bir dogma olarak almaktadır.» **(a.g.e.,** s. 336).

«... İlişki ve istismar biçimi» değiştiğine göre «devrım bıcımı» de değişmelidir. Mahır Çayan bunu vurguluyor. Ama yorum gerektirmeyecek kadar açıktır ki «devrim biçimı» emperyalistlerin inisiyatifinde olan şeylere tabidir, bunlar değiştiğinde o da değişmek zorundadır» denilmiş oluyor böylece.

Önemli nokta buradadır. Ancak Mahir Çayan'ın bunca ısrarına karşın, böylesi bır bağıntının açıkça Marksizm-dışı olduğunu hemen belirtmek gerekecektir. Her ne kadar Mahır Çayan, Lenin'in de kendi anlayışına göre davranmış olduğunu iddıa ederek, aşağıdaki sözleri söylüyorsa da daha sonra göreceğız kı hem bu sözler yanlıştır ve hem de öne sürdüğü devrim anlayışı Marksist devrim anlayışının dışındadır.

Asıl olarak Küba Devrimi ile ilişkin formülasyonuna kanıt olsun diye Lenin ve Sovyet Devrimi ile ilgili olarak Mahir Çayan şunları söylüyor·

> «Lenin daha 1900'lerde **(Emperyalizm** kitabını yazmadan çok önce) kapitalizmin sıçramalı ve dengesiz gelişme kanununun zorunlu olarak bir emperyalıstlerarası savaşı doğuracağını ve **bunun da,** kapitalızmın en zayıf halkası olan **Rusya'da devrime yolaçacağını söylemişti. Lenin'in öngördüğü devrim biçiminin temelinde, emperyalistlerarası zıtlıkların kesin olarak askerî plana yansıyacağı görüşü yatar.» (a.g.e.,** s. 337 a b.c.).

Şımdilik, «Lenin... söylemişti» denilen sözleri Lenin'in **kesinlikle** söylemediğine işaret etmekle yenıelim. Şu anda konumuz Lenin'in «devrim bıçimi» öngörürken «emperyalistlerarası savaşı» temel aldığı yolundaki yorumun ne anlama geldiğidir.

Ayrıntılı analizlere şu sırada girmeyeceğiz. Ancak, «devrım bıcımi» «öngören» birinin, bu bıçımi «düşmanlarının arasındaki ilişki ve çelişkı» lere bağımlı olarak kurması, bu «ilişki ve çelişkilerin»in belli bır momentine (savaş'a) göre tesbit etmesi anlayışına verilecek sıfat «edılgenlik» tır, «kendiliğindencilik»tir.

Devrim biçiminin —bu deyime verilecek gerçek anlamıyla— ne olacağı, nasıl olacağı, devrimin düşmanlarının şu ya da bu durumuna, aralarındaki ilişkilerin şu ya da bu biçimde çözümlenmesine **kesinlikle tabi olunmaksızın** bizzat devrimi yapacak, bu olayın içinde etkin rol oynayacak ögelerin kendilerince, bunların potansiyel imkânlarınca tayin edilir. Bu «tesbit» işinde

devrimin düşmanları ancak veri kabul edilir. Asıl «biçim»in içeriğini belirleyemezler. Daha sonra göreceğiz ki« devrim biçimi»nin aslî ögesi olan parti anlayışına özellikle Lenin'in verdiği önem tam da bu noktayı vurgular. «Günümüzdeki kapitalizmin» ya da «mevcut devlet düzeninin özelliklerini» öne sürerek özel olarak parti ve genel olarak devrim konusunda Leninist yoruma karşı çıkan her tür ekonomiste, kendiliğindenci eğilime karşı verilen mücadele işte bu nuans üzerindedir.

Gerçekten de nuans gibi **gözükmektedir**. Çünkü devrimin düşmanlarını gözönüne almadan, bunların iç evrimini, ilişkilerini, metodlarını en derin dikkatle izlemeden ve bunlara göre yeni tavırlara, eylem biçimlerine yönelmeden devrimci mücadele vermek düşünülemez.

Ama Mahir Çayan'ın formülasyonu, tezi bunun ötesinde bir durumun sözünü etmektedir. «Devrim biçimi» kavramıyla, parti, sınıf ilişkileri ve siyasal eylem anlayışının kasdedildiği düşünülsün. Eğer, deyim yerindeyse, devrim sorununun özü denilecek şeylerin «emperyalistlerarası ilişki ve çelişkiler» dikkate alınarak tayin edilmesi gerektiği söylenirse, bu çok başka bir şeydir.

«Emperyalistler arası...» olgular devrimci hareketin bazı taktiklerini belirler. Taktik ise «devrim biçimi» kavramı içinde düşünülemez. Çünkü bunlar her an değişebilir ama kavramın gerçek içeriğiyle «devrim biçimi», bu değişimlere tabi değildir.

«Devrim biçimi»ni tayin eden temel etkenler konusunu, Kesintisiz Devrim teorisi incelenirken yeniden ele alacağız.

Ancak Mahir Çayan'ın genel tezinin diğer ilginç yanları da var.

Gördük ki bir devrim olayı için mutlak gözönüne alınması gereken «Tarihî dönemin koşulları», «tarihî dönemin özellikleri»ne indirgenmekte, ya da ikincisine birincisini de belirleyen bir anlam verilmektedir. Benzer bir işlem de «devrim olayı» tanımlanırken yapılmaktadır.

Dikkat edilirse Mahir Çayan «devrim biçimi» kavramını asıl olarak devrimci kadrolar açısından kurmaktadır. Örneğin Küba Devrimi «çalışma tarzıyla, takip ettiği rota itibariyle» ele alınmakta ve bu özellik daha açık biçimde «silahlı propogandanın temel mücadele biçimi olması ve de halkın devrimci öncülerinin savaşı» ibaresinde gözükmektedir. Devrim olayı «devrim yapan» ların eylem ve örgüt biçimleri esas alınarak tanımlanmaktadır. «Çalışma tarzı» devrimci kadrolara yönelik bir sorunu anlatır. «Rota» devrimciler tarafından çizilir. Bütün bunların üzerinde uygulanacağı toplum ise, «emperyalistler arası ilişki ve çelişkileri» analiz ederek «devrim biçimi» öngören devrimci kadronun gösterdiği yönde «mevzilendirilir».

«Devrim biçimi» konusunu sırf devrimci kadroların sınırlı alanı içinde düşünmek, «model»ci yaklaşımın tipik özelliğidir. Bu temel özelliği ile modelci yaklaşım tam bir subjektivizmdir.

Türkiye Sosyalist Hareketinin 1960'lardan bu yana içinde bulunduğu durumun «modelcilik»le nitelenmesinden söz ederken bu anlayışın subjektivist özelliğine yeterince değinilmedi. Neyi anlatmak istediğimiz devrimci kadrolar arasındaki tartışmaların işleyişi ve tipik sonuçları gözönüne getirilirse görülür.

Model seçimine çalışan bir devrimci herşeyden önce bu modelin kendisine yüklediği eylem biçimi ile kendi imkânları arasında bir bağ arıyor. «Öngörülen eylem ve çalışma tarzı bana göre mi?» biçimindeki bir soru ile yaklaşılıyor soruna. Bunun içindir ki falanca modeli seçen kişi «korkak»tır, filancayı seçtiğinizde ise «maceracı»sınızdır.

1971 öncesinde tartışılan üç model de gerçek olguları **anımsatıyor** oluşlarından dolayı birbirlerine eşit sayıldı. Ama hangisinin daha «doğru» olduğuna karar vermek gerekince bu kez «Kuba modeli» en yeni oluşunu, Çin ve Sovyet modelleri Marksist - Leninist Literatürden alıntıları kanıt diye ileri sürdü. Çin bütün geri bırakılmış ülkelere özgü oluşunu Lin Piao'nun ağzından formüle ederken, «Sovyet modeli» savunucuları işçi sınıfı ögesinin literatürdeki tartışılmaz önemini vurguladı. Bu ek kanıtlar karşısında TH-KP-C hareketi bir yanda bireylerin kişisel niteliklerine seslenen «korkaklık» «pasifizm» gibi temaları kullanırken, öte yanda Marksist-Leninist literatürü yukardaki tavırın yansıdığı bir yaklaşım içinde ele aldı. Teorik çalışmaların önemli bir itici nedeni de budur.

Bu bakımdan hem sınırlı bir kadro için gereken biçimde oluşunda ve hem de bu kadronun eylem biçimi üzerinde hassasiyetle duruluşunda gördüğümüz subjektivist nitelik, Mahir Çayan'ın «devrim biçimi» kavramında çok daha belirgindir.

Fakat hemen eklemeliyiz ki bu subjektivizme istenerek varılmamıştır. Hatta bugün bile birçok kişi bu sıfatı öfkeyle ve içtenlikle reddedecektir.

Mahir Çayan'ın yönelimi olumsuz bir manzaraya yani subjektivist devrim modelleri öneren bir kargaşa ortamına tepkiden yola çıkmıştır. O, bu modelci yaklaşımlara içten bir tepki duyarak bundan kurtulmaya çalışmış, ancak bu kurtuluş için başvurduğu kaynakların —Stalin, Lin Biao ve bir ölçüde H. Kıvılcımlı— aslında modelciliğin en koyu taraftarları oluşundan ötürü, tepki duyduklarından daha üst bir modelciliğe, salt biçimciliğe varmıştır.

Model kurmak Marksizmde ilke olarak reddedilmez. Fakat süzünü ettiğimiz modellerin basitliğine kapılarak bu işin sanıldığı kadar kolay olmadığını söyleyelim. Her ne kadar Stalin hem «Sovyet modeli»ni ve hem de Leninizmin «ilkelerini» çıkarmakta sözü edilir bir kaygı duymamışsa da Lenin'in tavrını görmek bu işin ne demek olduğun anlamamızda en öğretici kanıttır.

Ekim Devrimi sonrasında kendisinden bir «Sovyet biçimi» formülü, bunun ötesinde Bolşevizmin (Leninizmin) «ilkeleri» gibi bir şeyler öner-

mesini isteyenler karşısında Lenin —deyim yerindeyse— direnmiştir. 1920'de kendilikliklerinden «Sovyet biçimi» formüle edip «Bolşevik çizgi» tesbit edenlere karşı Lenin, ünlü «Sol Komünizm...» broşürünü yazdı. Bugün her satırı olağanüstü anlamlı görünen bu eserinde «ilkeler» den değil, çok şeyler isteyen bir yaklaşım biçiminden söz eder. Sırf bu sözlerinde bile Marksistlerin «devrim olayı»na nasıl yaklaşmaları gerektiği konusunda yeterince ilke vardır, öyle talimatname ruhsuzluğunda değil tersine canlı dinamik, derin içereğiyle...

Bu yazılarında Lenin, en dolaysız biçimde devrimci görevin; toplumsal oluşumların son derece derin, çok yönlü bir dikkatle ele alınması ve eylem imkânlarının buralardan çıkarılması olduğunu anlatır. Toplumun yüzeysel veya alışılagelen bakış açılarından çizilen manzarasına tabi olunmamasını, dolayısıyla görünen nisbi duraganlığı ya da görünen biçimiyle hareketliliği değişmez veri gibi almanın ne denli Marksizmden uzak bir yaklaşım olduğunu anlatır.

Lenin'in, toplumun dinamik ve çok yönlü incelenmesi ve devrim imkânlarını belirleyen esasların buralardan çıkarılması yolundaki ısrarı, 1971 öncesi Türkiye Sosyalist Hareketinin ideolojik çerçevesi içinde öylesine garip biçimde deforme edildi ki sonuçta Türkiye toplumunun tarihi-ekonomik tahlilleri konusu herkese bıkkınlık veren bir şey haline geldi. Çünkü bu iş hemen tümüyle önceden tesbit edilmiş modelere uygun bir toplumsal fon düzenlemek için yapılıyordu.

Mahir Çayan, bu duruma tepkisini Kesintisiz Devrim II, III diye anılan yazıların girişinde şöyle anlatıyor:

> «Feodalizm egemendir, kapitalizm egemendir tefrikalarının yayınlandığı dergiler etrafında fraksiyonlar savaşı en şiddeti ile yıllar boyu sürdü. (...) Her çıkan dergi, birer 'ciddi' hareketin temsilcisi iddiası içinde, sosyalist blok içindeki şu veya bu devlete karşı politik tavırlarından, Osman Gazi'den itibaren üretim ilişkilerinin gelişme sürecine ilişkin görülerini, ilk sayılarında 80-100 (hızını alamayan daha da fazla) sayfalık broşürlerle ortaya koyuyorlardı. (aslında hepsinin değerlendirmesi de, terminoloji ve nüans farkları hariç öz bakımından üç aşağı beş yukarı aynıydı)» (a. g.e., s. 308).

Gerçekten de durum böyleydi. Devrimci eylemin yönlendirilmesinde belirleyici önemi olan toplumsal yapı ve toplumsal oluşumların tarihi analizi açıkça tahrif edilmiş ve yozlaştırılmıştı Analizin amacı ve işlevi saptırılmış, sanki analizin amacı buymuş gibi Türkiye'nin kapitalist mi yoksa meodal mi olduğuna karar verme aracı olarak kullanılmıştır. Oysa analiz, böyle ortalama, genel ve soyut yargılara varmak için değil, Lenin'in şu aşağıdaki sözlerinde dile getirilen amaç içindir:

> «... Sosyalizm, toplumsal hayatın hemen hemen her noktasında 'fışkırır'; hemen hemen her yerde birden çiçek açar; (burjuvazinin ve burjuva polisinin sık sık kullandığı ve 'hoş' bulduğu bir kıyaslama terimini kullanarak) 'salgın hastalık' organizmaya derinliğine girmiştir ve bütününü etkisi altına almıştır. Varsınlar çıkış noktalarından birini özel bir itinayla 'tıkasınlar', 'salgın hastalık' başka bir çıkış noktası bulur ve bazan bu çıkış noktası hiç umulmayan yerde olur. Hayat, galebe çalacaktır.» (V.İ. Lenin, **Sol Komünizm...**, Sol Yayınları birinci baskı, s. 112).

O halde kendi kendisini tıkayan 1971 öncesinin kapitalizm-feodalizm tartışmalarına tepki duyarak toplumsal analizin gereğinden —açık ya da örtük— uzaklaşamayız. Ama yukardaki genel tezinden çıkan sonuç şu ki Mahir Çayan da bu kez «burjuvazinin tıkama araçları»na yöneltmiştir dikkatini. «Devrim biçimi» içinde düşünülen sorunların cevabını dünya ölçüsündeki emperyalist ilişki ve çelişkilerin, işgal (sömürü) biçimlerinin ve yerel düzeyde de devlet yapısının incelenmesi ekseninde aramaya yönelmiştir. Bir devrimci olarak kendi eyleminin içeriğini anlatan «devrim biçimi»ni, bu saydığımız devrim düşmanlarının eylemlerine, oluşturdukları mekanizmalara, bunların zayıf ya da kuvvetli yanlarına göre düzenlenmeye yönelmiştir.

«KESİNTİSİZ DEVRİM»DE MARKSİST DEVRİM TEORİSİNİN SUNULUŞU

Mahir Çayan Marksist devrim teorisini iki ayrı dönem içinde ele alıyor. Tekel öncesi ve tekel sonrası dönem. Bu ayrımı yapma nedeni, tekel öncesi dönemde kapitalizmin üretici güçleri geliştirme gücünün henüz sonuna gelmediği ve dolayısıyla devrim için objektif koşulların olgunlaşmamış olduğudur. Şüphesiz bu genel kabul gören bir yargıdır.

Marx ve Engels'in 1848-1851 döneminde Fransa'dan başlayıp bütün Avrupa'yı sarsan devrimci olaylar üzerinde yoğun ilgiyle durduklarını ve bu olaylar sonucunda Sosyalizmin zaferini beklediklerini biliyoruz. Engels bu inançlarının kaynaklarını şöyle anlatır:

> «ŞUBAT devrimi patlak verdiği zaman, biz hepimiz, koşulları ve devrimci hareketlerin gidişini kavrama bakımından, geçmiş tarihsel deneyin, özellikle de Fransa deneyinin büyülü etkisi altındaydık. Genel altüst oluş işareti, 1789'dan bu yana bütün Avrupa'nın tarihine hükmetmiş olan, Fransa'dan yola çıkmamış mıydı bir kez daha? Onun için, Paris'te, 1848 Şubatında ilân edilen 'sosyal' devrimin proletarya devriminin niteliği ve gidişi hakkındaki fikirle-

rimizin 1789 ve 1830 modellerinin anılarının damgasını taşıması apaçık, aynı zamanda kaçınılmaz bir şeydi. Ve hele Paris ayaklanması, zafere ulaşan Viyana, Milano ve Berlin ayaklanmalarıyla yankılanınca, Rusya sınırına kadar bütün Avrupa harekete sürüklenince, daha sonra Haziran ayında Paris'te proletarya ile burjuvazi arasında iktidar uğruna ilk büyük savaş verilince, kendi sınıfının zaferi bile bütün ülkelerin burjuvazisini, yeniden, henüz az önce devrilmiş bulunan kralcı-feodal gericiliğin kollarına atılacak kadar sarsınca, biz, o günün koşulları içinde, büyük ve kesin kavganın başlamış olduğundan ve bu kavgayı uzun süreli ve seçeneklerle dolu bir tek devrimci dönemde vermek gerekeceğinden, ama bu kavganın ancak proletaryanın kesin zaferi ile sonuçlanabileceğinden artık hiç bir şekilde şüphe edemezdik.» (F. Engels, K. Marx'ın **Fransada Sınıf Savaşımları** kitabına yazdığı 'giriş'ten, Sol Yayınları, ikinci baskı, s. 11-12)

Görüldüğü gibi Avrupa'da Sosyalizmin zafer kazanacağına inanırlarken, Marx ve Engels tamamen politik olayların seyri ve sınıfsal içeriğinden yola çıkıyorlar. Yani Sosyalizmin zaferi için gerekçeleri, kapitalizmin «sürekli ve son buhrana» girdiği gibi ekonomik ölçütlere dayalı bir yorum ve üretici güçlerin gelişme düzeyi gibi sonradan çok kullanılan bir değerlendirme, burada söz konusu değildir. Gerçi 1947'deki dünya çapındaki ticari krizi görmüşlerdi ama bunu kapitalizmin ömrünü tamamladığına kanıt olarak almamışlardı. Bu dönemde soruna bakışları tamamen değişikti. Yani kapitalizmin ekonomik ölçütlere göre artık ömrünü tamamlayıp tamamlamadığı bir ölçü değildi, yargılarını bu belirlemiyordu.

Engels alıntı yaptığımız yerin bir paragraf altında sözkonusu döneme ve olaylara hangi perspektiften yaklaştıklarını, yargılarını neye göre verdiklerini anlatır. Burada görülür ki onlar tamamen devrim dönemlerinde politik iktidarın ele geçiriliş aşamalarının ortak yasalarını gözönüne almaktadırlar. Önsözün ikibuçuk sayfalık bir bölümünde 1850 yılının sonlarına kadar soruna nasıl baktıklarını verdikten sonra, bu yaklaşımlarını kasdederek «Tarih bizi ve benzer düşüncede olanların hepsini haksız çıkardı» der. Buradan itibaren de Avrupa'da sanayi devriminin başlamasının Kıta ölçüsünde yayılmasının asıl başlangıcının 1848 sonra olduğunu söyler ve böylece daha önceki dönemden farklı bir döneme girildiğini anlatır.

Mahir Çayan ise bu dönemi anlatırken ufak ama anlamlı iki ekleme yapıyor. İlkin, bu anlatımda Marx ve Engels'in «1847'deki iki büyük krize ... bakarak kapitalizmin artık son saatlerinin geldiğini... sosyalist devrimler çağının açıldığını» zannettikleri söylenmektedir. Engels'ten yaptığımız alıntı ise onların neye bakarak bu sanıya vardıklarını yeterince açık anlatıyor.

Bu farkın önemsiz olduğu düşünülebilir. Oysa Mahir Çayan'ın teorik yapısı için «kapitalizmin son saatlerinin geldiği» gibi bir tesbit çok önemlidir. Aynı tesbitin bir parçası olan «sürekli ve son bunalım» kavramı da öyle.

Sorun şu; Engels'in çok daha sonraları bu dönem için söyledikleri —o da olduğu gibi değil— daha değişik düşündükleri bir dönemdeki yaklaşımları böyleymiş gibi sunulmaktadır. Engels «sürekli ve son bunalım» gibi bir tezden yola çıktıklarını söylemiyor.

İkinci eklemeyi aşağıdaki alıntıda görüyoruz:

> «1848'den 1850 sonbaharına kadar ki süre içinde Marx ve Engels'in devrim perspektifleri sürekli devrimdir. Bu stratejik görüş o dönemi yanlış değerlendirmenin bir sonucudur. (...) Yani, Marx ve Engels 1847'de patlayan dünya ölçüsündeki kapitalizmin ekonomik buhranının, sistemin **sürekli ve son buhranı sanmışlardır.** İşte bu sürekli devrim teorisi, sürekli bunalım teorisinin bir ürünüdür.» **(Bütün Yazılar,** s. 257).

Alıntının son cümlesi açıkça yanlıştır. Çünkü Marx ve Engels de o zaman ne de daha sonra böyle bir «sürekli devrim» anlayışı yoktur. Yukarıda Engels'den yaptığımız alıntı onların 1848 de başladığını sandıkları «büyük mücadele»nin nasıl cereyan edeceğini varsaydıklarını olduğu gibi anlatıyor. Engels'in «özellikle... büyülü etkisi altındaydık» diye belirttiği, 1789 Fransız devrimi nasıl feodalite ile burjuvazi arasında ülke ve Kıta çapında süren bir dizi savaşlarla sürdüyse, Marx Engels de bu kez proletarya-burjuvazi arasında tıpkı böylesi bir savaşlar dönemi açıldığını düşünüyorlardı. Bu ise Mahir Çayan'ın burada kullandığı «sürekli devrim» kavramıyla ilişkisi kurulamayacak bir süreç demektir.

Mahir Çayan, Almanya üzerine Marx ve Engels'in yorumlarını az önce yaptığımız alıntının hemen altında anlatıyor.

Marx ve Engels'de sürekli devrim kavramı yalnızca bu olay nedeniyle vardır. Bunu 1848-1850 döneminin tümü için varsaymak olguları karıştırmaktır.

Ancak Mahir Çayan'ın gerek «kapitalizmin sürekli ve son buhranı» kavramını ve gerekse «sürekli devrim» düşüncesini Marx'tan kaynaklandırma çabası bununla kalmıyor.

Mahir Çayan'a göre Marx'ın bu kavramlarla ilişkisi daha sonra şöyle bir seyir izlemiş:

> «Bu analizlerinin sonucu (bir üstteki paragrafta bu işin **Kapital**'de yapıldığı anlatılıyor Ö.L.) Marx kapitalizmin o çağdaki gelişme durumundan dolayı sürekli bir buhranın (o dönem için) söz konusu olamıyacağını anlayarak, bu sürekli devrim teorisini terketti.» **(a.g.e.,** s. 261).

Daha ayrıntılı bir açıklama bu alıntının üzerindeki yerlerde yapılıyor :

> «... Marx ve Engels, sonradan bu teoriyi terketmişlerdir. (1850 lerden sonra) Çünkü bu teori, kapitalizmin sürekli bunalım teorisine dayanmaktadır. Oysa 1850 ler, kapitalizmin üretici güçleri geliştirdiği, kamçıladığı burjuva anlamında toplumun refah içinde olduğu yıllardır. (Bilindiği gibi kapitalizm sürekli buhrana, emperyalist dönemde girmiştir.) Ve Marx ve Engels'in kapitalizmin 'sürekli ve son' buhranı zannettikleri, 1847 ekonomik buhranı, ne sürekli buhrandı ne de kapitalizmin son buhranıydı.
> Marx ve Engels, 1850 son baharında yanılgılarını anladılar. (...) Ve bu bunalımın devrevi bir bunalım olduğunu söylediler. Daha kapitalizm sürekli ve kesintisiz bunalımlar dönemine girmemişti.» (a.g.e., s. 260 - 261).

Her iki alıntıda Marx ve Engels'e mal edildiğini gördüğümüz yargıları, geçersiz, hayal ürünü yakıştırmalardır. Marx ve Engels'in 1850 öncesinde de sonrasında da burada anlatıldığı gibi özel olarak «sürekli devrim teorisini terketme»yle sonuçlanan çalışmaları olmamıştır.

Eğer «sürekli devrim teorisi» Marx ve Engels'de Mahir Çayan'ın anlattığı biçim ve içerikte varolsaydı ne terkedilme olurdu ne de unutulma. Fakat bu teori gerçekten terkedilmiş, unutulmuş bir teori olarak kaldı uzun süre. Çünkü yalnızca belli bir olayla ve belli bir ülkenin geçici bir dönemi için ortaya atılmıştı. Bu olay ve dönem kısa süre sonra değişince bu arızî teori de terkedilmişti.

MAHİR ÇAYAN LENİN'İ VE SOVYET DEVRİMİNİ NASIL VE NEYE GÖRE YORUMLUYOR?

Tarihî gelişimin belli bir andaki kesitini veri alarak bu kesit öncesinin açıklanmasını yapmak tarihî açıklamanın tipik yöntemidir. Hemen her tür tarih anlayışı bu yöntemi kullanır.

Ancak bu benzerlik görünüştedir. İdealist tarahi anlayışı, bu kesitin başlıca ögelerini Marksist formulasyonlarla lafzî bir benzerlik gösteren biçimde tesbit etmiş olsa bile, olayların gelişmesini ve iç bağıntılarını anlatırken genellikle şöyle bir yol izler. Açıklamanın **başlatıldığı** dönemın ögeleri, kesit yapılan «son» anın ögeleri dikkate alınarak seçilir. Yani kesit anının ögeleri arasında görülen ilişkiler, başlangıç anında da var sayılarak sonuç (kesit) ile başlangıç anının birbirine tekabül eden ögeleri arasına düz hatlar çekilir. Bununla sonucun varsayılan özellikleri ve görünümünün, başlangıç ögelerinde de aynen varolduğu gösterilmek istenir. Böylece olayların üzerinde cereyan edeceği kanallar bulunmuş olur. Açıklama bunun üzerinde yapılır. Karmaşık, sonsuz değişimler yığını olan tarihî dönemin olguları bu kanallar sistemi üzerinde anlatıcı tarafından **düzenlenir.** Bazı olgular kendi oluş anlarında olmadığı kadar önem kazanır ya da tersi olur. Kanaları açıkça yadsıyan olgular ya bir kenara atılır ya da istenen biçimde sunulur.

Böylece bu açıklamaları okuyan kişi makul, tutarlı bir gidiş görür. Neyin nereye varacağı başından bellidir. Tarih kişilerin sınıfların, grupların rol dağıtımını önceden yapmıştır. «İyi»ler «kötü» ler bellidir. Sanki biraz dikkatle bakılsa başlangıç anından sonuç tüm ayrıntıları ile tesbit edilebilirmiş gibidir. Nitekim sonucun olumlu yanını temsil eden kişi ve hareketlerin daha başlangıçtan bu sonucu elifi elifine bildikleri ya söyletilir ya da söylenen bir söz bu izlenimi uyandıracak biçimde takdim edilerek iş bağlanır.

Fakat bu açıklamanın «ufak bir kusuru» vardır: Ancak sonuç iyice belli olduktan sonra yapılabilmesi. Eğer ortada böyle net bir sonuç yoksa bu tarih anlatıcısı suskun ve «tarafsız»dır, söyleyeceği hiçbirşey yoktur.

İdeolojik - siyasal değer yargılarının gerek «net sonucu» ve sonucun ögelerini tanımlarken yaptıklarından söz etmedik. Çoğu kez özünde tamamen idealist bir tarih anlayışına uyarlı olduğu halde, bazı «Marksist» tarih anlatımlarının sırf bu değer yargılarından ötürü gerçek niteliği hemen görülmez. Sırf bu değer yargılarını paylaştığımız için yukarda en genel özelliklerini şematize ederek verdiğimiz idealist anlatış biçimine uyarlı açıklamaları olağan karşılarız.

Mahir Çayan'ın Leninizmi ve onun Marksizme katkısını anlatışından edinilen izlenime göre Lenin, adeta yanılmaz bir kâhindir. Bütün dönemi ve sonuçları önceden bilmektedir, herşeyi buna göre ta başlangıçtan düzenlemiştir. Ona karşı çıkanlar ise bu anlatıma kapılan okuru son derece sinirlendirecek bir anlayışsızlık, adeta bilinçli, körükörüne bir ihanetin temsilcileridir.

Oysa bu tarz anlatım Lenin'in dehasını, Marksizm yorumunun olağanüstü derinliğini ve özgün yanını tamamen bir sis perdesi altında bırakmaktan başka bir şey değildir. Dikkat edilirse bütün farklılığı, sonucu önceden bilmekten ibaret olan ve bu sonucu bildiği için de bu sonuca uyarlı eylem ve taktikleri oluşturması son derece doğal olan bir Lenin imajı yaratılmıştır. Bugün içinde bulunduğumuz tarihî evrenin nasıl sonuç getireceğini önceden bilemeyen bizler için Lenin fazlasıyla öğretici bir kaynak olmuyor. Çünkü O, sonucu bilmenin rahatlığı içindedir. Ayrıca bizim aradığımız sonuç, Lenin'in kendi dönemi için bulduğu sonuçtan hiç değilse biçimce hayli farklı olacağı için, Lenin'in kendi sonucunu gözönüne alarak söylediklerinin tümü olduğu gibi doğru sayılamaz. Mahir Çayan zımnen de olsa bunu söylüyor. Ve bundan dolayı «Marksizm - Leninizm' in her zaman için geçerli tezleri» ve «Marksizm ustalarının başka tarihî şartlar için ileri sürdükleri ve yaşanılan dönemde eskimiş olan tezler» ayrımını yapıyor. Böylece karar merciine de kendini koyarak şu eski şu geçerli diye bir tezler yı-

ğını olarak anladığı Marksizm - Leninizmi «ayıklıyor» ve boşluklara da yeni tezler dolduruyor.*

Ancak Mahir Çayan'ın bu idealist eklektik yoruma kapılmasını kolaylaştıran çok önemli bir etken var. O da Stalin'i Lenin'i anlamakta kaynak, tek güvenilir merci sayması. Gerek «Kesintisiz Devrim» broşüründe ve gerekse diğer yazılarında, Leninizmi, onun bakışını Lenin'den değil hemen tümüyle Stalin'den kanıtlarla anlatır. Lenin'in II. Enternasyonal dönemi revizyonizmiyle olan mücadelesi ve bu mücadelenin özgün biçimi Stalin'in düz mantığında öylesine çarpıtılıp, kolaycı düzeye indirgenmiştir ki ve yine Stalin'in Ekim Devriminin tarihî oluşumunu anlatışı öylesine idealistçedir ki Stalin'i veri kabul eden Mahir Çayan, belki farkında bile olmadan Lenin'i anlatayım derken onu büsbütün bulanıklaştırmıştır. Aynı şey Çin Devrimi konusunda Lin Biao yorumunun etkisi için de söylenmelidir.

Diğer bir nokta, Mahir Çayan'ın da bir yorumcu olması, Stalin nihayet Ekim Devriminden bakarak geçmişi yorumluyordu. Lin Biao Çin Devrimi açısından yapıyordu aynı şeyi. Oysa Mahir Çayan özel olarak Küba deneyinin görünür sonuçlarını veri almaktadır ve bu veriler ışığında geçmişe bakmaktadır. Böylece gerek Stalin ve gerekse Lin Biao bu kez de bu veriler ışığında birer yorum konusu oluyorlar. Bundan dolayı da Mahir Çayan bazı yerlerde Stalin'i ve Lin Biao'yu da «derinleştirmek» zorundadır.

Bu yaklaşımın Ekim Devrimiyle sonuçlanan dönemi nasıl anlattığını vardığı yargıları görelim.

Mahir Çayan'a göre 'II. Enternasyonal pasifistlerinin başlıca ve temel hatası, kapitalizmin emperyalizme dönüştüğünü görememeleridir. Bu yüzden de onlar Marx'ın «tekel - öncesi döneme ilişkin, 'evrim dönemine ilişkin' öngörmüş oldukları devrim teorisini, çalışma tarzını ve taktiklerini, kapitalizmin genel bunalım dönemine, sosyalist devrimler dönemine uygulamaya çalışıyorlardı». **(Bütün Yazılar,** s. 275 - 276).

Oysa «Lenin... kapitalizmin emperyalizme dönüşme sürecini yakından» izlemektedir Mahir Çayan'a göre. Ve ekliyor ki; her ne kadar «Lenin **Emperyalizm**... kitabını 1916'da yazmıştır; fakat Lenin'in 1900'lerden itibaren yapmış olduğu bütün tahliller, emperyalist dönemin çelişkilerinin doğru analizine dayanmaktadır».

Eğer «II. Enternasyonal pasifistleri» ile Lenin arasındaki fark yukarda anlatılanlar gibi ise yani bir tesbit ayrılığından kaynaklanıyorsa; ve kapitalizmin emperyalizme dönüşmüş olduğunun tesbiti bu kadar hayatî öneme sahipse, Lenin gibi bir insanın bütün bunları hesaplayarak içinde bulunduğu II. Enternasyonal dünyasını o bilinen titizliğiyle uyarması, bu konuyu sürekli vurgulaması beklenmez mi?

Mahir Çayan bunu hiç düşünmüyor. Bize Lenin'in 1914 - 1917 döneminde ve daha sonra yazdıklarından pasajlar aktarıyor. Bir tek kanıtla olsun Lenin'in «1900'lerde» Mahir Çayan'ın kendi öznel yorumuna uyarlı sözler söylediğini ve «II. Enternasyonal pasifistleri» ile ayrılığının emperyalizm tesbitinden kaynaklandığını anlattığından geçtik, ima ettiğini gösterme gereğini duymuyor. Bunu yapamaz, çünkü tamamen keyfi bir yorum yapıyor. Güya Lenin yüceltiliyor, onu bir «sır saklayıcı» posizyonuna indirgediğini, işin bu yanını göremiyor.

1914'te savaş patlayıncaya kadar Lenin ve sözü edilen eğilimler arasında emperyalizm dönemine girildiği ve böylece sürekli bunalımların başladığı, bunun da devrim çağını açtığına dair tek bir tartışma ya da bu eksen etrafında bir ayrılık yoktur. **O tarihe kadar** ne II. Enternasyonal önderlerinin Avrupa'da veya onun bir ülkesinde devrimin henüz olamayacağına dair bir beyanları ve ne de Lenin'in onlar bunu söylememiş de olsa aslında böyle düşündüklerini söyleyen tek bir ithamı yoktur ortada. II. Enternasyonal'in egemen eğiliminin niteliği, ancak savaş başlayınca berrakça ortaya çıktı. Ondan önce böyle olacağı görülememişti. Şüphesiz bazı kuşkular örtük olarak vardı ve bu bilinmeyen bir şey değildi. Ancak kuşku konusu olan şeylerin bütün partileri sarmış bir «çürüme» ile ilgili olduğu yolundaki bir yargı, Lenin de dahil hiç kimsede yoktur. Onlar barış döneminde bazı aksaklıkların olabileceğini ancak beklenen devrimin — Mahir Çayan'ın iddialarının aksine II. Enternasyonal devrimden caymış değildir, yalnızca bu devrimi «beklemek»tedir, ve işin düğümü de buradadır— bütün bunları silkip atacağını düşünüyorlardı. Lenin'in ve herkesin yargısıydı bu.

1914'te bu yargının yanlışlığı ortaya çıkınca Lenin'in ne kadar hayal kırıklığına uğradığı savaş içindeki yazılarında açıkça görülür. Bu yazılarda tüm öfkesi kendilerinden çok şey beklediği, inançlarının içtenliğinden o zamana kadar kuşkulanmadığı adamlara —Kautsky, Plekhanov v.b.— yöneliktir. Bernstein'den söz etmez bile.

Ama Lenin tepkiler içinde sıkışan bir adam değildir. Hem şu yukardaki adamların 1914 öncesinin anılarıyla süren saygınlıklarının altındaki Marksizm - dışı niteliği sergilemek ve böylece hâlâ onlara inanan geniş yığınları uyarmak ve aslî görevlerine çağırmak ister ve öbür yandan da 1914'te karşılaştıkları bu «beklenmedik durum»un nedenlerini aramaya yönelir. Lenin'in emperyalizm sorununa bütün dikkatini yöneltmesi ve

* Şüphesiz bu tavır sırf Mahir Çayan'a özgü değil. O, bu «eskimiş-geçerli» eklektisizminin binbir örneğinin kol gezdiği bir ortama tepki duyup bu ortamı aşmak isteyen ama yine o ortamın ölçüleri içinde kaldığı için öbürlerinden daha açık ve öfkeli bir eklektisizmden kurtulamayan bir eğilimi temsil ediyor. İçtenliğinden ötürü kendine göre geçersiz, yanlış saydığı Marx veya Lenin'e ait sözleri «eskimiştir» diye niteleyebiliyor. Oysa öbürleri —örneğin SBKP ve ÇKP eğilimindekiler— «siyasî davranmayı» yararlı bulduklarından ötürü bu tıp yargılarını açıkça söylemezler, «unutma, unutturma» metodunun etkililiğini deneylerinden biliyorlardır çünkü.

sonuçta 1914 öncesindeki yaklaşımdan daha yoğun ve yeni kavramlar eşliğinde bir emperyalizm yorumuna varması bu tarihlerdedir. Ne önce ne de sonra.

Lenin, 1914 sonrasında bile II. Enternasyonalin egemen eğilimi ile aralarındaki temel farkın «emperyalizm» «sürekli ve son bunalım» v.b. Mahir Çayan'ın sürekli vurgulamak istediği konulardan kaynaklandığını söylemez. Çünkü ayrılık çok derinlerdedir. Marksist siyasal anlayış ve eylemin içeriği ile ilişkindir. Nitekim savaş olayı taraflar arasındaki gerçek ayrımların ortaya çıkmasına yol açınca görüldü ki sırf emperyalizm konusunda değil, Marksizmin belli başlı tüm sorunlarında köklü farklar vardır aralarında. Geçmişte nüans gibi gözüken bu farklar, somut durum inançları, düşünceleri sınavdan geçirdiğinde görüldü ki ta derinde bizzat Marksizmin anlaşılış biçimindeki ayrılığa tekabül etmektedir. Mahir Çayan'ın temel ayrılık diye gösterdiği şeyler burada yalnızca herhangi bir motiftir ve üstelik ne boşuna benimsetmeye çalıştığı gibi ta 1900'lerden beri sözkonusudur ve ne de devrimler çağının başlayıp başlamadığı üzerine bir tartışma vardır ortada. Olguları çarpıtmaya gerek yok. Lenin II. Enternasyonal önderlerini «devrim çağı başlamadı» gibi bir inançları olduğu için suçlamaz, tersine devrimi beklediklerini ama o beklenen anın geldiğini anlamayacak kadar kısır ölçülere tabi kaldıklarından ötürü suçlar. «Beklenen anın koşulları»nın ise Mahir Çayan'ın söylediklerinden çok daha kapsamlı bir çerçeve içinde olduğu, Lenin'in özellikle bu adamlara yönelttiği eleştirilerde görülür.

Lenin'in bir devrim durumunun nasıl kendini gösterdiğine ve genel olarak devrim kavramına verdiği içerikten daha sonra sözetmek isteriz. Ama burada hemen belirtelim ki; Mahir Çayan, Lenin'in tekelci döneme girildiğinin bilinciyle artık beklenen anın geldiği yargısına vardığını söylüyor. Bu tip bir yargı, Lenin'in tekel öncesi dönemde devrim olamazdı gibi bir düşüncesinin olduğunu da dolaylı olarak söylemek demektir. Daha önce Marx ve Engels'in «üretici güçlerin gelişme düzeyi henüz uygun değil» diyerek kendi dönemlerinde devrimi mümkün görmedikleri yargısına vardıklarını anlatan Mahir Çayan, burada da Lenin'e kendi indî yargısını mal ediyor.

Şüphesiz tekel öncesi dönemde zafere erişen bir devrim olmadı. Ama buradan kalkıp Marksistlerin tekel öncesi dönemde zaten devrim olamazdı, çünkü üretici güçlerin düzeyi ancak tekelci aşamada devrim için uygun hale geldi gibi bir tezleri olduğunu söylemek boşuna bir kurgu olur. Lenin'in «emperyalizm sosyalist devrimin arefesidir» sözünden yola çıkıp o halde emperyalizm öncesinde devrimin objektif koşulları yoktu yargısına varmakla Mahir Çayan belki tarihin bu yargıyı doğruladığını düşünmektedir. Yüzeysel bir bakış bu düşünceyi onaylar.

Ama bir nokta karanlık kalır o zaman. Basitçe anlatırsak yüzyılın başında bir Lenin çıkıyor. Mahir Çayan'ın sunuş tarzına bakarsak «sürekli bunalım çağına girdik devrim zamanıdır» deyip herkesi bu doğrultuda uyarması gereken Lenin, 1900'den 1914'e kadar sosyalist hareketin hemen her önemli sorununda, parti, siyasal mücadele, demokratik devrim, ulusal sorun, Marksist felsefe üzerinde önemi ancak 1914 olaylarından sonra görülmeye başlayan yeni tezler geliştiriyor, o yıllarda ortaya çıkan Bernstein revizyonizmine karşı, diğerlerinden çok daha fazla vurgulanmış bazı kavramları geliştirerek ve bu kavramların içeriğine uygun yeni bir sosyalist bilinçlendirme, yeni bir devrimci eylem anlayışı geliştiriyor, Bolşevizmi yaratıyor. Bütün bunları yaparken, bunlara neden olarak emperyalizmi, bunalım evresine girildiğini söylememesi için ortada bir neden olmadığı halde, bunlardan bahsetmiyor. Bütün temaları, bütün tezleri doğrudan doğruya işçi sınıfı hareketinin, sosyalist hareketin «içine dönük» bir Lenin buluruz o yıllada. Burjuvaziye, otokrasiye karşı gösterdiği kararlı mücadelenin belki daha da fazlasını içteki yanlış eğilimlere yöneltmiştir. 1903'te RSDİP içinde Ekonomistlere, kendiliğindencilere ve bunlarla birlikte bir grup oluşturan daha dünkü mücadele arkadaşları Menşeviklere, Partiyi bölme pahasına uzlaşmaz bir tavırla saldıran bir Lenin vardır. Leninizm diye bir anlayışın ilk kez ortaya çıktığı, ana çizgilerinin belirgin biçimde görüldüğü bu dönemin keskin iç çatışmaları içinde Lenin, ikna motifi olarak bir kez olsun «yeni bir döneme girildiği» ya da «dünya kapitalizmin bugünkü özellikleri» gibisinden gerekçeler göstermez.

Ama bakın Mahir Çayan ne diyor 1900'lerdeki Lenin hakkında:

> «Lenin daha 1900 lerde (**Emperyalizm** kitabını yazmadan çok önce) kapitalizmin sıçramalı ve dengesiz gelişme kanununun zorunlu olarak bir emperyalistlerarası savaşı doğuracağını ve bunun da, kapitalizmin en zayıf halkası olan Rusya'da devrime yolaçacağını söylemişti. Lenin'in öngördüğü devrim biçiminin temelinde, emperyalistlerarası zıtlıkların kesin olarak askerî plâna yansıyacağı görüşü yatar.» (**Bütün Yazılar**, s. 337).

Söylenenlerin tümü yanlıştır. Lenin'in «1900'lerdeki» özel sohbetleri de dahil hiç bir yerde bunları söylemediği gün gibi açıktır. Mahir Çayan bunu, bu kadar açık bir gerçeği, bilerek böyle sunmamıştır. O, bunları Stalin'in şu yukardaki alıntıyı anımsatan yargılarını biraz daha «derinleştirerek» sunmuştur. Öyleyse asıl olarak Stalin'in Lenin yorumu üzerinde durmalıyız.

Leninizmin İlkeleri'nin tümünü burada ele almamız mümkün değil. Ama eğer hem şimdiye kadarki hem de şimdiden sonraki Stalin'in Lenin yorumu üzerine söylediklerimizi yanlış bulanlar olursa onlarla seve seve tartışırız.

1902'de yazdığı **Ne Yapmalı**'da Lenin şunları söyler:

> «Tarih bizi, herhangi bir ülkenin proletaryasının karşılaştığı **hemen yerine getirilmesi gereken** görevler içinde **en devrimcisi** olan acil bir görevle karşı karşıya getirmiştir. Bu görevin yerine getirilmesi sadece Avrupa irticaının değil, ama (şimdi bunu da söyleyebiliriz.) Asya irticaının da en güçlü kalesinin yıkılması, Rus proletaryasını, uluslararası devrimci proletaryanın öncüsü durumuna getirir» (V. İ. Lenin, **Ne Yapmalı**, s. 36 - 37).

O yıllarda bütün Marksistler Avrupa'da devrimin zincirleme bir biçimde gerçekleşeceğini, yani bir ülkede başlayan devrimin kısa sürede diğer ülkelere de yayılacağını düşünürlerdi. Lenin, bu sözleriyle sözkonusu «başlangıç ülke» olma imkânının Rusya için büyük ölçüde mümkün olduğunu vurgulamaktadır.

Ancak Rusya'daki bu imkânı görmek o yıllarda sırf Lenin'e özgü bir görüş sayılmamalıdır. Dönemin önde gelen Marksistleri Rusya'yı aşağı yukarı Lenin'in şu yukardaki sözleri doğrultusunda değerlendirmektedirler.

Nitekim 1902'de Iskra'da yayımlanan bir makalesinde II. Enternasyonalin önde gelen ismi K. Kautsky tıpkı Lenin'in yukardaki pasajına uygun sözler söyler. Lenin, 1920'de yazdığı «Sol Komünizm...» broşüründe bu makaleden geniş bir alıntı yaparken belirtmek istediği de budur.

Ancak Lenin'in 1902'den 1917'ye kadarki çalışması dikkate alınırsa görülür ki o bu imkânı, mutlak, kesin bir gerçek olarak yorumlamaz. İmkânlar tarihîdir, yani belirli bir dönemde meydana gelen kendiliğinden devrimci potansiyeller yeni bir toplum biçiminin de kurucusu olabilecek biçimde bilinçlendirilmezlerse, bu niteliğe kavuşturulamazlarsa kısa sürede yetersiz kalırlar.

Leninizmin İlkeleri'nde Stalin, Lenin'in yukardaki ayrıntıda geçen sözlerini, Ekim Devrimini daha o yıllardan görmüş olmasına kanıt diye gösteriyor ve kitabının (Sol Yayınları, ikinci baskı.) 9-15. sayfaları arasındaki açıklamaları ile dünyada ilk kez Rusya'da devrim olmasını kaçınılmaz, mutlak bir gerçeklik olarak sunuyor. Stalin'e göre herşey 1900'lerde —belki de öncesinden beri— zaten rayına oturmuştu. İlk kez Rusya'da devrim olması zorunluluğun, mutlak gerekliliğin bir sonucudur. Kullanılan ifadeler de buna göredir:

> «Rusya'nın devrimci köylüsü gibi önemli bir müttefiki olan dünyanın en devrimci proletaryasının başında bulunduğu büyük halk devrimi, Rusya'da o sırada doğuyordu. Böyle bir devrimin yarı yolda duramayacağını, başarıya ulaşması halinde, emperyalizme karşı isyan bayrağını kaldırarak ilerleyeceğini kanıtlamanın gereği var mı?» (J. Stalin, **Leninizmin İlkeleri**, Sol Yayınları, ikinci baskı, s. 13).

Oysa Lenin, bu devrimin «yarı yolda durabileceğini», yani 1848 Fransasındaki gibi proletaryanın en önde yürüdüğü bir başlangıç evresinden sonra devrimci proletaryanın durdurulup olaylara, demokrasiye ihanet eden burjuvazinin yön verebileceğini ve böylece Rusya'da da o «bilinen yol»un başlayabileceğini söyler. «Sonuç» mutlak değildir:

> «İşçiler ve köylüler şimdiden ayaklanmaya başlamıştır. Dağınık, güçsüz ve kendiliğinden bir ayaklanmadır bu, ama kesin bir mücadeleye girişebilen ve kesin bir zafere doğru ilerleyen güçlerin varolduğunu hiçbir şüpheye yer bırakmayacak şekilde göstermektedir.
> Bu güçlerin yetersiz olduğu ortaya çıkarsa (...) **Böyle bir sonuç, 19. yüzyıl Avrupa'sının hemen hemen bütün demokratik ihtilâllerinin sonucuna az - çok benzeyecek ve partimizin gelişmesi o zaman çetin, yorucu, uzun bir yolu, ama bilinen ve daha önceden geçilmiş bir yolu izleyecektir.»** (V. İ. Lenin, **İki Taktik**, Suda Yayınları, s 71, abç).

Lenin böyle konuşuyor. Tarihin zıgzaklarla ilerlediğini, bugün mümkün olanın yarın mümkün olmayabileceğini, bilen bir Marksist olarak söylüyor bunları.

1917'de Şubat Devrimi patlak verdiğinde Bolşevik önderlerin çoğu gibi Stalin de «proleter devrimi»nin gündemde olmadığını savunmuş ve ancak Lenin'in bütün 1917 Nisan ayı içinde partiye tezlerini anlatabilmek için verdiği mücadelede ikna olarak Lenin'in tezlerini kabullenmişti.

Hiç değilse bunları dikkate alarak Stalin, bize mutlak gerçekliklerin sözünü etmemelidir:

> «... Rusya'nın emperyalizmin çelişkilerinin düğüm noktası olması gerekiyordu...
> Dolayısıyla, Rusya'daki devrimin bir proleter devrimi olması zorunlu idi» (J. Stalin, **Leninizmin İlkeleri**, s. 14).

Ekim Devrimi bu mantık içinde anlatıldıktan sonra **Ne Yapmalı**'dakî alıntı veriliyor ve konu şu sözlerle bağlanıyor:

> «Başka bir deyişle, devrimci hareketin merkezinin Rusya'ya doğru kayması gerekiyordu.
> Rusya'da devrimin izlediği yolun, Lenin'in bu önceden görüşünü tamamiyle doğruladığı bilinmektedir.
> Böyle bir devrimi başarmış ve böyle bir proletaryası olan bir ülkenin, proletarya

devriminin teori ve taktiğinin anayurdu olmasına hayret edilebilir mi?
Bu proletaryanın önderi Lenin'in aynı zamanda, bu teorinin ve taktiğin yaratıcısı ve tüm proletaryanın önderi olmasına hayret edebilir mi?» (a.g.e., s. 16).

Bütün bunları «önceden gören» Lenin'in Ekim Devrimini anlatan, açıklayan onca yazısı ve konuşmasında böyle «zorunluluk»lardan «gereklilik»lerden bahseden bir anlatıma başvurmamış oluşuna ne diyeceğiz?

Sovyet Devriminin anlatılış ve açıklanış biçimi üzerinde bu kadar çok durmamız yadırganmamalıdır. Çünkü her devrim yalnız kendi geçmiş döneminin koşullarınca belirlenmez aynı zamanda bizzat devrim geleceği de iki açıdan etkiler. İlkin somut varlığıyla kendinden sonraki dönemin koşullarını değiştirir. İkincisi hem devrimciler hem de düşmanları için kendisinden ders çıkarılan bir başvuru kaynağı olur. Özellikle devrimciler, sözkonusu devrimden edinecekleri derslerle kendi eylemlerine yeni bir içerik kazandırmak zorunda olan devrim ertesinin devrimcileri için bu dersler hayatîdir. Sovyet Devrimi 1917 sonrası için belirleyici model oldu. Çin öyle ve çağımızda Küba. Sovyet Devriminin biçimsel yorumunun Çin devriminin başlangıç dönemlerinde nasıl büyük tehlikeler yarattığı bilinir.

Stalin şu yukarda özetle niteliğini belirmeye çalıştığımız anlatış biçimiyle geleceğe tamamen kapalı, sırf Rusya'ya özgü bir olaydan sözediyor. Bunları okuyan biri «devrimci hareketin merkezinin» kendi eylem alanına «kayması gerektiği»ni çok önceden görebilmesinin —ki her ülke Rusya özelliklerine sahip olmayacağı için bu tesbit işinde de Stalin'den edineceği bir ders yok— önkoşul olduğundan başka bir şey öğrenemez.

İdealist tarihle Marksist tarih arasındaki fark da buralardadır. Stalin'in bu kitabındaki 1917 öncesinin II. Enternasyonalini anlattığı yerlerde çizilen ve tümüyle «abese icra» edilen portreler, Parti kavramının asıl özelliği yerine onu sırf görünüşte Menşevik tezden ayıran yanın vurgulanması v.b. bir dizi düzenlenmiş olgular bize sırf idealist bir tarih anlatımını değil, şematik bir Leninizm imajını da sunuyor.

Bu «ilkeler»e göre yönlendirilen III. Enternasyonal, eylemi 1943'te bizzat Stalin tarafından sona erdirildiğinde başarı hanesi herhalde parlaktır denilemez.

Ama «ilkeler» hâlâ ortada. Sovyet Devriminin anlamını, bize verdiği dersleri ve genel olarak Leninizmi, Lenin'den öğreneceğiz. Ne yazık ki «Marksist devrim teorisinin özü»nü ortaya koymak gibi büyük sorumluluk isteyen bir işin üstesinden gelmeye çalışan Mahir Çayan, böyle bir iş için mutlak gerekli olan ana kaynaklar yerine Stalin'le sınırlamıştır kendini. Onda özellikle ispat etmeye çalıştığı genel tezine uyarlı bir çok şey bulduğu açık. Bulamadığı yerde bu kez de Stalin'i yorumluyor. Ekim Devriminin olacağını Lenin'in önceden gördüğü yargısını Stalin'den alan Mahir Çayan, kendisi de Lenin'e bazı «teorik öngörüler»i ekliyor. Böylece «kapitalizmin sıçramalı ve dengesiz gelişme kanununun zorunlu olarak bir emperyalistler arası savaşı doğuracağını ve bunun da kapitalizmin en zayıf halkası olan Rusya'da devrime yol açacağını»... «daha 1900'lerde» söyleyen bir Lenin yaratıyor. Öngörü zenginleştirilmiştir.

Mahir Çayan'ın genel tezini hatırlarsak bu olgu çarpıtmalarını, Lenin'e söylemediği şeyleri söyletme gayretinin amacını çıkarabiliriz.

Savaşın Sovyet Devriminin zaferi içindeki etkisi, büyük etkisi tartışılmaz. Fakat burada Marksizm ile Marksizm-dışını ayıran ince ama belirleyici bir çizgi vardır.

«Savaş çıkmasaydı devrim olmazdı». Mahir Çayan'ın söylediklerinin bir yanı da buraya varır.

«Tarihi yargılamak imkânsızdır» diye bir söz var. Şimdi biz olurdu, olmazdı tartışmasına girsek saçma bir iş yapmış oluruz. Konu bu içerikte tartışılamaz.

O halde sorun şu. Savaşın Ekim Devrimi ile bağı Marksizmin bilimsel yönetimine uyarlı kalacaksak nasıl kurulmalıdır, zamanında nasıl kurulmuştur?

I. Dünya Savaşı, başlatılmasına emperyalistlerin karar verdiği ve sonuçlarından biri de bir devrim olan bir savaştır. Nedeni ve bir sonucu ile bu somut olguyu tamamlayıp buradan bir yargıya varmak makûl gözüküyor. Ama bu yargı bütün somut olguyu anlatıyor mu? Hayır. Sonuçlardan biri de savaş öncesinde bir örgüt içinde olan Sosyalist Hareketin savaş sonrasında artık kesin olarak ayrı iki kampa bölünmesidir. Ve yine aynı savaş yenilen veya savaştan umduğunu bulamamış metropollerde —ikinci sonucun da etkisiyle— faşist düzenlere de yol açtı. Belli başlı siyasal sonuçlarıyla I. Dünya Savaşı denilen somut olayı ortaya koyacaksak durum budur. İhmal edilemez bir kıyas; bir devrime karşı iki karşı-devrim.

Sırf neden ve sonuçlarla bağlı kalırsak bile, görülür ki «emperyalistler arası ilişki ve çelişki»lerin yol açacağı tek bir sonucu görmek somutun yanlış tanıtılması demektir.

Kaldı ki bir Marksistin görevi olayları olup bittikten sonra oturup düşünmek değil. Bizzat olay sürerken onun «orijinalite»sini bulmak ve bu orijinaliteye dayalı bir eylem sürdürmek değil midir, ona düşen? Savaşın şu ya da bu biçimde sonuçlar doğuracağını tayin edecek olan etkenlerden biri de onun eylemi olacaktır, olmak zorundadır.

Ama bu eylem neye göre yürütülecektir, savaşın doğurduğu binbir olay ve olgu yığını içinde bu eylemler neleri hangi yanları ile temel alacaktır?

1914-1918 savaşı karşısında Lenin'in tavrı, bakışı buydu.

Daha önce Leninizmin ayırdedici bir özelliğinin, olguların «orijinalitesi»ni, yani olgunun tari-

hi gelişimi göz önüne alındığında hangi yanıyla devrimci siyasal hedefe bağlanabileceğini tesbite öncelik vermek ve eylemini bunun üzerine kurmak olduğunu belirttik.

1914 savaşı patladığında görülen durumun genel olarak «orijinalitesi» neydi?

Biliyoruz ki o yıla değin savaşlar (devrimci dönem savaşları, iç savaşlar hariç) hep ordular arasında ve toplumun geniş çoğunluğunun «üzerinde» cereyan ederdi. Oysa bu savaş geçmişte görülmedik biçimde —burjuva harp doktrinlerinin ifadesiyle— «topyekûn» bir savaştır. Milyonlarca insan —yetişkin erkek nüfusun birçok ülkede yarısı— cephelerdedir ve toplumun kalanı da savaşın günlük yaşamlarına getirdiği büyük değişiklikleri somutça görmektedir. Lenin'in deyimiyle «savaş milyonları eğitiyordu». Ama bu eğitimin en çarpıcı olduğu yer, cephedir, askerlerdir. Lenin sömürgelerden getirilen askerler kanalıyla sömürge halkların da bu savaş içinde «uyandığını» söyler. Çünkü savaş onları egemen ulusların bireyleriyle eşitleştirmiştir. Aynı üniforma altında ve ölmek göreviyle de olsa.

Geçmişte asıl olarak egemenlerin kaderlerini belirleyen savaş, şimdi tüm toplumun alınyazısını belirleyecektir. Yenilginin savaş öncesi durumdan daha beterini getireceğinin bilincindedir herkes. Toplumun kaderi artık toplumu ilgilendirmektedir. Savaş, kitleleri ilk olumsuz biçimlenişiyle de olsa, siyasallaştırmıştır.

Savaş içinde sınıf ilişkileri de belli ölçüde değişmiştir. Sermaye-işgücü ilişkisi askeri zafer —ki özünde siyasal— gerekçeleriyle de belirlenir olmuştur. Burjuva aile düzeni sarsılmış, kadınların tümüyle erkeklere özgü sayılan işleri yapar oluşuyla kadının toplumdaki fonksiyonu sorunu radikal biçimde değişmiştir.

Cephedeki işçiler, köylüler artık kendilerini barışçı zamandaki fonksiyonlarıyla değil, askeri-siyasal bir fonksiyon içinde görmektedirler.

Önceki paragraflarda yazılanlarla birlikte düşünüldüğünde şu en son söylediğimiz olgunun, burjuva toplumun «temel toplumsal ilişkisi»nin sarsılması anlamına geldiğini görebiliriz. Bu, temel ilişkinin toplumsal fonksiyonlar alanında savaş yüzünden aldığı bir biçimdir ve «kopma noktası»nın arefesidir.

Kaldı ki savaş, temel ilişkinin candamarı ekonomik düzeyde de köklü değişimler yaratmıştır. Lenin'den izleyelim bunu:

> «... Bu durumda para, değerini yitirdi. Kapitalizmin yasası olayların gelişmesiyle öylesine sarsıldı ki, köylüler, örneğin, para almayı reddediyor ve 'Para ne işimize yarar.' diyorlar. Hakları da var. **Kapitalizmin yasası, herhangi bir kimse iktidarı gaspetmek istediği için bozulmadı.** İktidarı «gaspetmek' pek saçma olurdu. Eğer, kapitalist ülkelerde ekonomik gelişme seyri böyle bir yol izlemeseydi kapitalizmin yasasına bir son vermek imkânsız olurdu. Savaş bu oluşumu hızlandırdı ve bu da kapitalizmi imkânsız hale getirdi.» (V. İ. Lenin, **Sosyalizm ve Savaş**, Sol Yayınları, birinci baskı, s. 154-155, abç).

Savaş, **kapitalizmin yasasını** sarsmış, onu işlemez hale getirmişti.

Ve kapitalizmin neden olduğu bir savaşa «toplumun yüksek çıkarı» adına «millî» duygular adına coşkuyla katılan insanlar çabuk biteceği sanılan savaş, korkunç kıyımlarıyla ayları, yılları geride bırakırken düşünmeye başladılar. Eğitimin ilk sonucu buydu. İnsanların bilincinde «neden savaşıyorum» sorusu doğuyordu. Savaş'ın karşılıklı siperlerde süregidiyor olması, düşmanın günlük yaşamını, alışkanlıklarını ve sıkıntılarını yakından görmesini sağlıyordu. 1915 yılı ortalarında artık «siperlerde doğan kardeşlik»ten «karşılıklı dertleşen düşmanlar»dan sözedilebiliyordu. Bir yanda görülmemiş kıyım sürüyor, öte yanda bunlar oluyordu. Lenin yazılarında bu kardeşleşme olgusuna önemle eğilir. 1915'te şöyle yazıyordu:

> «... Böylesine dostlukların kurulabilmesi, bize, sadece hasım ülkelerdeki sol-kanat sosyalistleri tarafından bu yönde sistemli bir çalışma yapıldığı takdirde bugünkü canice, gerici ve köleci savaşın kısaltılması, uluslararası devrimci bir hareketin yaratılmasının pekâlâ mümkün olduğunu göstermektedir.» (a.g.e, s. 27).

Ve yine:

> «Gene açıkça bu yol, kapitalist hükümetlerden, bunlarla yapılan bir ittifaktan değil, fakat bunlara **karşı olan** bir noktadan geçiyor. Açıkça bu yol, çeşitli ülkelerin işçileri arasındaki kardeşçe güveni geliştiriyor, güçlendiriyor ve pekiştiriyor. Açıkça bu yol, o pis kışla hapishanesi disiplininin, askerlerin subaylarına, generallerine, kapitalistlerine (zira subay ve generallerin çoğu ya kapitalist sınıftandır ya da onun çıkarlarını korumaktadır) karşı körü körüne itaatlerini **temelinden yıkmaya başlamıştır.** Açıkça kardeşleşme, **kitlelerin** devrimci inisiyatifi; ezilen sınıfların bilinçlerinin, kafalarının, cesaretlerinin uyanması; başka bir deyişle, sosyalist proleter devrime çıkan merdivenin bir basamağıdır.
>
> Yaşasın kardeşleşme! Yaşasın proletaryanın dünya ölçüsünde yükselen sosyalist devrimi!
>
> Kardeşleşmenin, tespit ettiğimiz hedefe daha kolay, emin ve hızlı ulaşabilmesi için örgütlenmesini ve açık bir programı olmasını sağlamalıyız.» (a.g.e., s. 128).

Savaş olayı ile devrim arasında ilişki bütün bunlara dayanılarak kuruluyordu. Ve burada yalnız Rusya için değil, bütün Avrupa —ve dünya

için— gösterilen bir devrim imkânı, bu imkânı gören, vurgulayan bir devrim perspektifi vardır.

Yukarıda anılan sonuçlar, ancak I. Dünya Savaşı'nın, bir savaş olarak değil, toplumsal bir altüst oluş olarak toplumun bütün sınıfları üzerinde yarattığı derin değişimler olarak ele alınmasıyla edinilebilirdi. Yani I. Dünya Savaşı toplumun bağrında özgün —kapitalizmin olağan seyrinin dışında bir oluşum— bir devrim durumunun doğuşuna yol açışı açısından görülmelidir.

I. Dünya Savaşı bir devrimci durum yaratmıştır. Çünkü:

> «Savaş ne kadar uzun sürerse o kadar şiddetlenir ve olağanüstü gayret ve fedakârlık yapılması istenen halk kitlelerinin faaliyetlerini hükümetler kendi elleriyle teşvik etmiş olurlar. Savaş da, tarihteki öteki buhranlar gibi, büyük felâketler ve insan hayatındaki ani değişmeler gibi bazı kimseleri sersemletir ve yıkar, fakat bazılarının da **gözlerini açar ve bunları çelikleştirir.**» (a.g.e., s. 120).

Ama bütün bunlara rağmen Lenin I. Dünya Savaşı'nın zorunlu olarak devrime yol açacağını söylemez. Bunu devrimcilerin eylemleri tayin edecektir. Devrim olacak mı sorusuna bunun için şöyle cevap verir:

> «Bunu ne biz bilebiliriz, ne de başkaları. Bunun cevabı ancak, ileri sınıf proletarya tarafından, devrimci duygunun gelişmesi ve devrimci eyleme geçiş sırasında edinilen tecrübe ile verilebilir. Bu bakımdan, 'hayaller' ya da bu hayallerin reddedilmesi üzerine bir şey söylenemez, çünkü hiç bir sosyalist şimdiye kadar, (bundan sonrakinin değil de), bu savaşın (yarınkinin değil de) bugünkü devrimci durumun bir devrime yol açacağını garanti etmemiştir.» (V İ. Lenin, **Savaş ve Sosyalizm**, s. 121)

II. Enternasyonal'in önderleri, I. Dünya Savaşı'nın bir devrim durumu yarattığını değil, tersine devrimi busbütün imkânsız kıldığını söylediler. Çünkü onlar kapitalizmin yıkılışını yalnızca ekonomik bunalım koşullarının doğması ekseninde düşünmüşlerdi. Aşağıda Lenin onların temel yanılgılarını daha kapsamlı anlatıyor:

> «Bu kadar okumuş olan marksistlerin ve Kautsky kadar, Otto Bauer ve ötekiler kadar sosyalizme bağlı olan II. Enternasyonal şeflerinin başlarına gelenler yararlı bir ders olabilir (ve olmalıdır da). Onlar da esnekliği olan bir taktiğin gereğini pek iyi anlamışlardı. Onlar da marksist diyalektiği öğrenmişlerdi ve başkalarına da öğretiyorlardı (ve onların bu alanda yapmış oldukları şeylerin büyük bir kısmı, sosyalist literatürün değerli katkıları arasında her zaman sayılacaktır); ama bu diyalektiği **uygulama** zamanı gelip çatınca, o kadar büyük bir yanlışlık yaptılar ki, diyalektikçi olmadıklarını, **hızla biçim değiştirmeleri gözönünde bulundurmada yeteneksizliklerini, eski biçimlere yeni muhtevanın girişini hesaplamada anlayışsızlıklarını öyle açığa vurdular ki, (...) Bunların ideolojik iflaslarının özü, işçi hareketinin ve sosyalizmin büyüme biçimlerinden yalnız bir tanesinin etkisi altında kalmış olmaları, onun tarafından 'hipnotize' edilmiş olmaları ve bu biçimin sınırlı karakterini unutmuş olmalarıdır; onlar, objektif şartların kaçınılmaz hale getirdiği altüst olmaları görmekten korktular ve ezbere öğrenilmiş ve ilk bakışta üç sayısının ikiden daha çok olduğu gerçeği kadar tartışma götürmez gibi görünen ilkel gerçekleri tekrarladılar durdular.** Oysa siyaset, aritmetikten çok cebire benzer, ilkel matematikten çok yüksek matematiğe benzer. **Gerçekten sosyalist hareketin bütün eski biçimleri yeni bir öz ile dolmuştu;** ve bu gerçeğin sonucu yeni bir işaret, 'eksi' işareti rakamların önünde belirdi, oysa bizim bilgelerimiz hâlâ 'eksi 3'ün', 'eksi 2'den' daha çok olduğuna kendilerini ve başkalarını da inandırmakta inatla direndiler (ve hâlâ da direnmektedirler).» (V. İ. Lenin, **«Sol» Komünizm...**, Sol Yayınları, birinci baskı, s. 113-114, «uygulama» sözcüğü hariç abç).

Lenin'in dehâsı buralardadır. Marksizmi ezbere bilen ve hayatın sonsuz değişimleri içinde bu ezberledikleri sözlerin biçime değgin olanlarını arayan ve o değişim, kendi şeması içine uslu uslu dolduğunda bir şeyler yapabileceğine inanmış adamlardan bu **sözde** Marksistlerden onu, yaklaşımını ayırdeden özgün noktalar şu yukardaki alıntıda bulunabilir.

Stalin'de savaşın bir toplumsal değişim süreci olarak anlaşıldığını göremiyoruz. Savaşın bu toplumsal değişim içinde önceden varolan potansiyelleri de etkilediğini, örneğin 1905'te bütün çabalara karşın yine de sağlandığından söz edemeyeceğimiz işçi-köylü ittifakını son derece özgün bir biçimde gerçekleştirdiğini onun açıklamalarında bulamıyoruz. Oysa Lenin **Nisan Tezleri**'nde «bizim önceden görebildiğimizden başka şekilde daha orijinal ve çeşitli biçimde» gerçekleştiğini söyler işçi köylü ittifakını. Bu ittifak bir «demokratik iktidar» biçiminde işçi-asker sovyetlerinin ortaya çıkışıyla sağlanmıştır. Bu ise aynı zamanda toplumsal bir değişim olan savaşın ürünüdür.

Lenin'in gerek Rusya'daki devrimci potansiyeli ve gerekse I. Dünya Savaşı'nı nasıl yorumladığını uzun uzun atlamamızın nedeni onun Stalin'le olan farkını gösterebilmek kadar, Mahir Çayan'ın kendisine mal etmeye çalıştığı bakıştan da ne kadar uzak olduğunu göstermekti. Lenin gerek Rusya'yı ve gerekse savaşı tarihî süreç içinde somut olgulardan çıkarak yorumlar. Eğer çeşitli tarihlerde özellikle Rusya'daki potansiyelin müm-

kün sonuçları üzerine sözde farklı sözler söylemişse —ki böyle şeyler bulunabilir— bu onun somut olgulara kendi tarihî gelişimi içinde bakmasındandır. Yani benzer her olgu, her kategori farklı tarihlerde aynı değildir. Değişir. Bu Marksizmin yasa olarak kabul ettiği şeydir. Lenin bu yasayı teorisine pratiğine sindirmiş ve bunu sosyalist siyasal hedefe her tarihi durumda giden yolları bulmakta gösterdiği o olağanustü derin kavrayışla ispatlamış bir Marksisttir. Althusser'in Lenin'in teorik katkıları onun pratiği içine sınmiştir demesi bu bakımdan son derece yerinde bir tesbittir.

ÇİN DEVRİMİ

1917 Ekiminde Avrupa'nın üretici güçler düzeyi bakımından geri bir ülkesi sayılan ve ustelik hepsinden fazla feodal özelliklere sahip olan Rusya'da sosyalist devrim tezini ileri suren ve iktidara geçtikten sonra da sosyalist toplumun inşasına geçen Bolşevikler, «teori ihlâli» ile suçlandılar.

Rusya ülke olarak «geri» idi ama herkesin de kabul ettiği gibi Avrupa'nın en devrimci işçi sınıfına sahipti ve bu sınıf 1900'lerden bu yana Rusya'da toplumsal harekete damgasını vurmuş, iktidarı almış ve iç savaşta tutkuyla çarpışmıştır. Sovyet devrimi her şeyden önce işçi devrimiydi.

Dolayısıyla Sovyet Devrimine yöneltilen «teori ihlâli» iddialarına karşı çok güçlü bir kanıt vardı: İşçi Sınıfı.

1949'da Çin'de devrim zafere eriştiğinde konu bir kez daha alevlendi. Çin Rusya'dan da geri bir ülkedir ve genel nufus içerisinde zaten küçük bir yuzde oluşturabilen Çin işçi sınıfı, Rus işçi sınıfının devrimdeki işlevinden uzaktır. Çin Devrimi köylülerin devrimidir.

Böylece Marksist Sosyalist Devrim teorisinin ihlâl edildiği, dahası, iyice geçersiz hale geldiği iddiaları guçlenir.

Bu iddiaları daha sonra topluca ele alacağız. Şu anda Çin Devrimi'ni Leninist sürekli devrim tezi içinde yorumlarken ortaya çıkan sorunlardan sözetmek istiyoruz.

Çin Devrimi'nin açıklanması genellikle Lenin'in demokratik devrimden sosyalist devrime geçiş teorisi içinde yapılır. Daha önce gördüğümüz gibi bu teori, 1905 Rusyasında **işçi ve köylü ayaklanmalarının birlikte görulduğu,** buna karşılık 1905 öncesinde liberal-demokrat gözuken Rus burjuvazisinin Çarlıkla uzlaşmaya yönelmesi koşullarında Lenin tarafından geliştirildi. «İşçilerin ve köylülerin devrimci demokratik diktatörlüğü» tezi aynı zamanda proletarya diktatörlüğunun önkoşullarını hazırlamak olarak sunuldu ve her ikisi aynı bir süreç içinde düşünüldü. Bu teoride işçi sınıfının eylemlilik ve sınıf olarak yönlendiricilik niteliği ağır basar.

Oysa Çin Devrimi'nde eylemlilik açısından üstünlük köylülerdedir. Çin proletaryası görece daha duragandır. Ama buna karşılık herşeyden önce proletarya partisi olan Komunist Partisi Çin köylulüğünün isyan eylemini yönetmekte hemen hemen rakipsizdir. Böylece Çin'de devrim süreci Komünist Partisinin köylülüğu yönetmesi, isyan eylemini tutarlı demokratik bir çizgide geliştirerek sosyalist topluma geçişin gerekliliğine onları ikna edebilmesi biçiminde oldu.

Ancak bölümün başındaki sorun hâlâ ortadadır. Geri —yarı feodal— ve dolayısıyla uretici güçlerin gelişme düzeyi hayli düşük olan bir ülkede üstelik köylülerin büyük kitle katılımıyla «sonuna kadar» içinde bulundukları bir hareket Çin'de sosyalist bir iktidarın kurulmasını sağlamış ve Çin sosyalist toplumun inşasına geçmiştir. «Geri»lik sorunu Sovyet Devrimi üzerine tartışmalarda kullanılırken işçi sınıfı ögesi öne sürülüyordu, ama bu öge Çin'de hayli zayıftır.

Çin'de sosyalist iktidar nasıl kurulabilmiştir, bu nasıl mümkün olmuştur? Ve Sovyet Devrimi ile görünür farklılığının kaynağı, ana nedeni nedir?

Mahir Çayan'ın bu sorulara cevabı aşağıdaki alıntılarda görülebilir:

> «Mao Tse Tung, emperyalizmin, I. ve II genel bunalım devrelerinde nicelik olarak zayıf ve köylülükle tabii bağları olan bir işçi sınıfına sahip, yarı-sömürge ve yarı-feodal Çin'de, leninist kesintisiz devrim teorisini bu somut pratiğe uygulayarak derinleştirmiş ve zenginleştirmiştir. (...) Mao, ile birlikte yarı-sömürge ve sömürge ülkelerin sosyalizme geçişlerinde zorunlu bir durak olan halk savaşları çığırı açılmıştır.» **(Bütün Yazılar,** s. 144).

Görüluyor ki M. Çayan Çin Devrimi'ne özgün çizgisini veren şeyin ülkenin emperyalist açık işgal altında oluşunu söylemektedir. Yani işgal altında oluş, Çin devrimcilerinin, sıkı denetim altında olan şehirleri değil de geniş kırsal alanları «temel mücadele alanı olarak» almalarında ana nedendir. Köylulük bundan ötürü temel gucü sağlamaktadır. Ve halk savaşı bu işgal durumunun zorunlu kıldığı mücadele biçimidir.

Ana nedenin «emperyalist işgal» olarak kabulü Çin ve Sovyet devrimlerinin karşılaştırılmaları yapılırken daha açık bir şekilde ifade edilmektedir:

> «... Bu farklılık somut durumların farklı olmasından dolayıdır. Lenin ve Stalin'in formülasyonu, emperyalizmin işgali altında olmayan, halk savaşının zorunlu bir durak olmadığı bir ülkedeki demokratik halk devrimini esas almaktadır. Mao ve Lin Piao'nun formülasyonu ise, emperyalizmin işgali altında olan, devrim için halk savaşının zorunlu olduğu bir ülkenin demokratik halk devrimini esas almaktadır.» **(a.g.e.,** s. 221).

1970 - 71 döneminde ÇKP'nin en açık savunu-

cusu olan PDA, Çin devriminin özelliğini ülkenin yarı-feodal oluşuna bağlamaktadır. M. Çayan buna şiddetle karşı çıkar:

> «Bu sahtekâr 'Mao'culara göre, köylülerin devrimde temel güç olmasının nedeni, devrimde halk savaşının zorunlu bir durak olmasından dolayı değil de, geniş köylü yığınlarının yarı-feodal ilişkiler içinde olmasından dolayıdır (...)
> Görüldüğü gibi PDA kalpazanları bizim gibi emperyalizmin işgalinde olan ülkelerin Demokratik Halk Devriminde köylülerin temel güç olmasını devrimin sınıfsal karakterine bağlıyorlar.» **(a.g.e.,** s. 226).

Bunun yanısıra M. Çayan şunları da söylemektedir:

> «Özetlersek, bu devrimde köylulerin temel gücü teşkil etmesinin ana nedeni, devrimin tarım devrimi (feodal boyunduruğun kırılması, derebeylik yönetimine son verilmesi. Ö. L.) olması değil de, kırların temel savaş alanı olmasıdır.» **(a.g.e.,** s. 227).

Demek oluyor ki M. Çayan'a göre Çin devrimini karakterize eden temel öge emperyalizmin işgali altında bir ülkede yapılmış oluşudur. «Açık işgal» halk savaşını zorunlu kılar ve dolayısıyla köylüleri temel almak ve «kırlardan şehirlere doğru bir rota» izlemek gerekir.

«Tarihî dönemin özellikleri»nin «devrim biçimi»ni belirlediği genel tezinin yeni bir uyarlaması karşısındayız. Çin devriminin yer aldığı tarihî dönemin **özelliği** «emperyalizmin açık işgal biçimini uyguladığı» bir dönem oluşudur. Mao, bu açık işgal durumunu dikkate alarak Çin devriminin biçimini tayin etmiş oluyor.

M. Çayan'ın Çin devrimini kesinlikle anlamadığını ya da istediği biçimde anlamayı seçtiği söylenmelidir. Onun Çin'de gördüğü kurtarılmış bölge, halk savaşı, Japon işgaline karşı savaş ve sırf bu sonuncusunun 7-8 yıl kısmen ara verdirdiği Koumintang'la sürekli savaş içinde geçen yıllar. Bütün bunları mümkün kılan ve görülmesi hiç de zor olmayan olguları analiz edecek yerde ve bu yıllarca süren savaşın köylü kitlelerince bu denli kararlılıkla benimsenmesinin altında yatan nedeni kavramaya yönelecek yerde, kendini sırf şu yukardaki **biçim**'lerle sınırlamıştır.

Özellikle sömürge, yarı-sömürge toplumlarını, isyan etmek isteyen ama çoğunlukla buna cesaret edemeyerek «özlediği bir kurtarıcı»nın elinde istenen kalıba sokulmaya hazır bir yığın olarak gören anlayışın hiç değilse Çın devriminde biraz düşünmesi gerekirdi.

Çin de halk savaşı, **zaten varolan** büyük köylü isyanlarının Mao Ze Dung ve onun önderliğindeki ÇKP tarafından bilinçli sıyasal bir niteliğe kavuşturulması ve buna göre biçimlendirilmesiyle ortaya çıktı. Ne, Mao Ze Dung emperyalizminin işgaline karşı halk savaşı verilmelidir ve bu da kırların temel savaş alanı olmasını gerektirir gıbısinden bır düşunceden yola çıktı, ne de köylüler anti-emperyalizm adına silâha sarıldılar.

Lenin'ın dehâsını öngörüyle, Mao Ze Dung' un dehâsını askerî (savaşın stratejik-taktik yöntemini) yetenekle özdeşlemek olmaz. Az sonra Mao Ze Dung'un neden köylüler üzerine bunca yoğun bir ilgiyle durduğunu kendisinden dinleyeceğiz. Bunlarda, basit sözcükler altında, gerçek bir Marksist yaklaşımın derinliği vardır. Ve eğer Marksıst devrım teorısıne katkı yapmış bir Mao Ze Dung varsa —ki böyledir— onun katkısını sanırız buralarda bulabiliriz.

1927 yılının başında Mao Ze Dung, Hunan' daki köylü isyanlarını incelemeğe gider. Buna ilişkin raporda yazdıklarını, «seçme eserler»in «Çin toplumundaki sınıfların tahlili» adlı yazıda köylüler üzerine söyledikleriyle (k. burjuvazi başlığı altında incelenmiştir) karşılaştırılırsa aradaki fark derhal görülür.

> «Şimdiye kadar habersiz olduğum birçok garip şey gördüm ve işittim. Birçok başka bolge için de aynı şeylerin geçerli olduğuna inanıyorum. Koylu hareketi aleyhinde soylenen bütün sözler derhal geri alınmalıdır. Devrimci yetkililerin köylu hareketiyle ilgili olarak aldıkları yanlış tedbirler derhal değiştirilmelidir. Devrimin gelişmesine ancak bu şekilde katkıda bulunabiliriz. Çünkü, köylü hareketinin günümüzdeki yukselişi muazzam bir olaydır. Yakında Çin'in orta, kuzey ve güney eyaletlerinde yüz milyonlarca köylü, ne kadar büyük olursa olsun hiç bir gücün durduramayacağı guçlü bir fırtına gibi, bir kasırga gibi çok anî ve şiddetli bir şekilde ayaklanacaktır. Onlar kendilerini bağlayan engelleri parçalayacaklar ve kurtuluşa giden yolda hızla ileri atılacaklardır. Bütün emperyalistleri, savaş ağalarını, yıyıcı memurları, mahalli zorbaları ve mütegallibeyi mezara göndereceklerdir. Her devrimci parti ve her devrimci yoldaş sınanacak ve kitlelerin verdiği karara göre ya kabul edilecek ya da reddedilecektir. Üç seçenek vardır: Kitlelerin başına geçerek onlara önderlik mi edeceğiz? Bağırıp çağırarak, eleştirerek onların gerisinde mı kalacağız? Yoksa, önlerine dikilip onlara karşı mı çıkacağız? Her Çınlı seçimini yapmakta özgürdür, fakat olaylar sizi bir an önce seçim yapmaya zorlayacaktır.» (Mao Ze Dung, **Seçme Eserler I,** Aydınlık Yayınları, s. 23-24)

Bu pasajın hemen altında köylülerin kendiliğinden oluşturdukları örgütlerden (köylü birlikleri) söz etmekte ve bunların bütün Hunan illerinde köylulerin hemen yarısını topladığını belirtmektedir.

> **«Köylüler yaygın örgütlenmelerinin gücüyle harekete geçtiler ve köylük bölgelerde**

dört ay içinde tarihte eşi görülmedik büyük bir devrim yaptılar (a.g.e., s. 25), abç).

Kendiliğinden köylü hareketinin tesbit edip gerçekleştirmeye çalıştığı hedefleri vardır:

> «Köylülerin saldırılarının esas hedefi mahallî zorbalar, mütegallibe ve kanun tanımayan toprak ağalarıdır; fakat köylüler bu hedeflerinin yanısıra, ataerkil düşünce ve kurumlara, şehirdeki yiyici memurlara ve köylük bölgelerdeki kötü uyguloma ve geleneklere de darbeler indirdiler. Saldırı, gücü ve hızı açısından çok şiddetliydi; önünde eğilenler yaşadılar, karşı koyanlar ise yok oldular.» **(a.g.e.,** s. 25).
>
> Bütün bu olaylar nedeniyle Parti uyarılmaktadır:
>
> «... Eğer sağlam bir devrimci bakış açısına sahipseniz ve köylere gidip durumu kendi gözlerinizle görürseniz, hiç şüphe yok ki, şimdiye kadar hiç duymadığınız ölçüde büyük bir heyecan duyacaksınız» **(a.g.e.,** s. 28).

Rapor gerçekten heyecanlı bir dille yazılmıştır. Ve bu Mao Ze Dung'un köylü hareketinin bu kendiliğinden yukselişi içinde burjuva demokratik hedeflerin aşılmaya başlandığını görmesinden ötürüdür.

> «... Kısacası, dört ay önce 'köylü çetesi' diye aşağılanan şey, şimdi en şerefli bir kurum olmuştur. Önceleri eşrafın gücü karşısında yerlere eğilenler şimdi köylülerin gücünün önünde eğiliyorlar. İstisnasız herkes, geçen Ekimden beri dünyanın değiştiğini kabul etmektedir.» **(a.g.e.,** s. 27).

Bütün bunlar «binlerce yılda başarılamamış olan muazzam bir iştir» diyor Mao Ze Dung. Köylü hareketinin 14 büyük başarısı adı altında anlattıklarından Mao Ze Dung'un gözlemlerini nerelere kadar genişlettiğini ve devrimin toplumsal hayatın her yönündeki uzantılarını nasıl dikkatle tesbit ettiği görülür. Bu 14 başarı; toprak ağalarına siyasî, iktisadî darbeler indirmek, köylü birliklerinin örgütlenmesi, toprak ağalarının silâhlı kuvvetlerinin yıkılıp yerine köylü silâhlı kuvvetlerinin kurulmasından tutun, ailede erkek otoritesinin yıkılmasına kadar, yerel siyasal mekanizmanın etkisizleştirilip yerine köylü birliklerinin siyasal organlarının geçirilmesinden tutun «on bin hukuk ve siyasal bilim okulunun» veremediği eğitimi sağlayan bunun yanısıra güçlü bir kültür hareketi doğuran köylü birliklerinin işlevine kadar bir dizi olayı konu edinir.

Çin köylü sınıfı kendiliğinden ayaklanmış ve sırf fizik bir isyan hareketi olarak değil —geçmişte böyle hareketleri olmuştur— bir toplumsal düzen kurma bilinciyle kendini göstermiştir. Yüzyıllarca siyasal deney ve bilgiden ırak tutulmuş olmasına karşın ortaya çıkardığı kurumlar, yeni usul ve tavırlar Çin köylülüğünün demokratik aşamayı kendiliğinden gerçekleştirdiğini göstermektedir. Geçmişte ancak bir diğer devrimci sınıfın yolgöstericiliğinde ve ikna çabasıyla yapabildiği bu aşama şimdi doğrudan kendi eseridir.

Böyle olaylar olmaksızın devrim olmaz. Sovyet devrimi, adı üzerinde Sovyetleri yaratan bir işçi sınıfının ve daha ilerde aynı sovyet çatısı altında biraraya gelen ve böylece ayrı sınıfsal çıkarların yanyana gelişini değil, birleşik bir «üstçıkar»ı ifade eden aynı siyasal amaç etrafındaki işçi-asker (köylü) kitlelerinin bu kendiliğinden oluşturdukları devrimci temeller üzerinde gerçekleşti.

Çin devriminin özgün bir kurumu olan halk ordusu nasıl oluştu. «Emperyalist işgal»in bunda rolü var mıdır?

Hayır. Halk ordusu çok büyük ölçüde «işgal» olgusundan bağımsız bir sürecin ürünüdür. Kaldı ki Çin'de emperyalist denetim, sırf bazı liman şehirlerinde ve o da şehrin içinde kapalı bir bölgedeki garnizonlardan ibaret haldedir. (1931'deki Japon istilâsına kadar ve öyle ki Japon istilâsının bir amacı da Komünist tehlikeyi önlemekti ve bu tehlike artık kurulmuş olan Halk ordusundan geliyordu).

Köylü birliklerinin sırf kendi siyasal güçlerini sağlama aracı olarak kurdukları silâhlı örgütler, hem birleştirilip düzenlendi ve hem de sırf askerî bir güç olarak değil siyasal-toplumsal işlevleri olan gerçek bir devrimci ordu haline getirildiler. Bu yeni bir olgudur ve örneğin Sovyet Devrimindeki Kızılordu'dan bu açıdan farklıdır.

Çin'de köylü hareketi bir devrime yolaçmıştır ve bu devrim elbette egemen sınıfın devlet kuvvetlerini üzerine sevkini gerektiriyordu. Ama işe bu noktada o yılların Çin'inde tüm merkezi feodal yapının son derece ilginç bir çözülüş süreci içinde oluşunun yarattığı özel siyasal koşullar; hem köylü devrimin askerî güçlerini özgün bir kimlikle oluşturmasına yolaçtı ve hem de bu halk ordusunun askerî eyleminin adeta doğal olarak siyasallaşmasını gerektirdi.*

* Çin'de merkezî feodal yapı çökerken ortaya çıkan savaş ağaları, küçük ya da büyük bir askerî güce dayanarak bir bolgeyi denetim altında tutup yöre halkını haraca bağlayan eski memur ve subaylardır Bunların çoğunun kalıcı bir amacı yoktur. Birçoğu daha güçlü bır savaş ağası etrafına toparlanarak onun yonetımi altında bir siyasal birlık oluşturuyorlardı Savaş ağaları ve grupları arasında yıllarca süren çatışmalar Çin'de haliyle bır iktidar boşluğu yaratmıştı. O yıllarda Çin'de sıyasal mücadele sırf askerî güçler arasında mücadele biçimindedır. Ve Mao örnekler göstererek Çin'ın bu koşullarında ordusuz parti olamayacağını soyler. Devrimci üs bölgeleri üzerine özellikle Koumintag'dan gelen saldırılar, ışte bu sıyasal-askerî guçler arasındaki çatışmaların seyrine göre şiddet kazanmaktadır. Nitekim Koumıntag ülkede siyasal otorıtesini sağlamaya başladığında üs bölgeleri üzerinde baskı yoğunlaştı ve Mao bunun uzerine Hu-

Demek oluyor ki Çin Devrimi'nin özgünlüğü asıl olarak Çin köylü sınıfının olağan bir köylü isyanı olmaktan daha ötede özellikler gösteren hareketinde aranmalıdır ve oradadır. Bu hareketin bizzat Komünist Partisini doğal önderi olarak kabul edebilmesini, yalnızca Komünist Partisinin yetenekleriyle değil asıl olarak köylü hareketinin geçirdiği büyük değişimin niteliğiyle açıklamak zorundayız. Örneğin, Çin'de Rusya'daki gibi bir dizi köylü partisi ve özel olarak S. R. Partisine benzer bir siyasal hareket ve bu hareket ile Komünist Partisi arasında hiç değilse bir süre devam eden bir ittifak göremiyoruz. Böylesi partiler kendisini sırf toprak sorunu ile sınırlamış hareketlere özgüdür. S. R.'lerin sol kanadı ile Bolşeviklerin ittifakı da aynı temel üzerine olmuştur. Çin'de bu olmadıysa nedeni sanırız fazlasıyla suyüzüne çıkmamış ya da bilinen biçimler altında cereyan etmediği için göze çarpmayan bir süreç içinde Boksörler ayaklanması gibi) köylü hareketinin bu aşamayı **«yaşamış»** oluşundadır. Çin'de 1926-27'de yeniden ortaya çıkan köylü hareketi, onu izleyen Mao'yu da şaşırtan bir yetkinlikte kendini gösterdiyse bu, Çin köylü hareketinin dekokratik aşamayı kendine özgü biçimler altında zaten yaşamış olmasındandır.

O halde Çin Devrimi bize sosyalistleşmenin çok ilginç bir örneğini sunmaktadır. Kuşkusuz bu oluşum, Çin köylü kitlelerinin ve genel olarak Çin toplumunun tarihinden gelen özellikleri ile birliktedir. Avrupa merkezli bir yorum tarzının ve çoğu kez «Avrupai biçimler»in evrenselliğini kabule yatkın bir bakışa sahibiz. Bu bakımsan, köklü bir kültürel mirası olan Çin gibi ülkelerde toplumun geçirdiği değişimleri sırf bu biçimsel ölçütlere tabi kaldığımız için anlamakta güçlük çekebiliriz. Eski biçimlerin içine dolan yepyeni içeriği bu nedenle göremediğimiz gibi; içerik, kendi biçimlerini kendi tarihsel kökenlerinin de etkisiyle bizim olağan biçim saydıklarımızdan daha başka biçimde yarattığında, adeta sarsılıyoruz. Bu, Bilimsel Sosyalizmle gayet yanlış olarak özdeşleştirdiğimiz biçimsel ölçütlerimizi «teori»nin kendisi sayma anlayışımızdan ötürüdür.

Lenin II. Enternasyonal önderlerini «sosyalizmin büyüme biçimlerinden belirli bir tanesinin etkisi altında kalmış olmakla» ve bunun tarafından hipnotize edilmiş olmakla niteler, onların bu biçimin sınırlı karakterini unuttuklarını söyler.

Bu sözlerden çıkan açık sonuç şudur ki, «sosyalizmin büyüme biçimleri» arasında biçimsel özdeşlikler kurmak saçmadır. İkincisi, sosyalist toplum biçiminin inşasının da bir devrim süreci olduğunu özellikle Marksizm'in devlet teorisinden ötürü bildiğimiz için bu biçimleri iktidar aşamasıyla birlikte tamamlanmış şeyler olarak ele alamayız. Tersine ayrı biçimler altında seyrederek bu aşamaya varmış «büyüme biçimleri»nin birbirleriyle biçimsel olarak da benzeşmeye başlayacakları bir süreç olacaktır. Bu bakımdan bugün gözönüne aldığımız başlıca üç devrim «bitmemiş devrim»lerdir. Bunlardan sırf iktidar aşamalarında bir kesit olarak ve bu kesiti sonuç kabul ederek sözedemeyiz. Yalnızca aralarındaki tarihî dönem farklılıklarından ötürü değil bu, hâlâ devam eden ve önünde geçmesi gereken aşamalar olduğu içindir.

Nitekim bu devrimler iktidar aşamasına vardığında onlardan biçime dayalı modeller çıkaran hareketlerin hemen hemen tümü başarısızlığa uğradı. Bunun ilk ve temel nedeninin, çıkarılan modellerin sırf devrimci kadrolar alanı ile sınırlanmış şeyler olduğu, toplumsal oluşumların özgün niteliğine dikkat etmeden biçimleri evrenselleştirmek olduğunu gördük.

KÜBA DEVRİMİ

Küba Devrimi, devrim olayını biçimsel ölçüler içinde yorumlayanların kesinlikle «teori dışı» saydıkları bir devrimdir.

1 Ocak'da Fidel Castro önderliğindeki Asi Ordu Havana'ya girip devrilen Batista yönetimi yerine iktidara geçtiğinde kimse bu ülkede sosyalist devrimin gerçekleştiğini düşünmemişti. Dahası ortada sosyalizme giden bir sürecin başladığını gösteren görünür bir emare de yoktur.

1953 Moncada olayından ve Castro kuvvetlerinin 1956'daki Sierra'ya çıkıp gerilla savaşını başlatmalarından beri hareketi izleyen ABD yönetimleri de ortada kuşkulu bir gelişme görmemişlerdir. (Bkz. Che Guevara, **Siyasal Yazılar**, Ekim Yayınları, 1. Baskı, s. 94). Bunun yanında resmi Küba Komünist Partisi (Küba Sosyalist Halk Partisi) hareketi çok önceden küçük burjuva maceracılığı olarak nitelemiş ve nitelemesini sosyalistler arası bir suçlama motifi olarak değil, Castro'nun hareketini küçük burjuva planında kabul ederek yapmıştı. Castro'nun da zaten sosyalist bir hareket olma iddiası yoktu. Nitekim iktidara geçtikten sonra ABD'den Küba'nın sanayileşmesi ve işsizlik gibi sorunların halli için yardım talep etmiştir. Ve bu sırada Komünist olmadığını söylemektedir.

Castro önderliğindeki hareketin gerilla savaşını sürdürdüğü yıllar, ABD'nin Latin Amerika'daki tüm radikal hareketleri terörle önlediği yıllardı. Dolayısıyla Küba'daki devrimci hareketi henüz başlangıç halindeyken önlememesi ya onun uyanık davranmaması ile ya da buna bağlı olarak devrimcilerin kendilerini çok iyi kamufle edişleri ile açıklanmak istenir.

Aynı şey Castro'nun bütün gerilla eylemi sı-

nan'daki üs bölgesini terkederek Uzun Yürüyuş'ü başlattı.

Bu askerî güçler çatışması içinde Halk Ordusu, gerek devrimci üs bölgesinde ve gerekse dışında üretim ve politik propoganda eylemlerini sürdürerek sırf askerî güç sayılamayacak bir nitelikte gözüktü. O yıllarda bütün diğer askerî güçlerin işsizlerden oluştuğu ve hepsinin de yağmacılığı olağan saydığı düşünülürse Halk Ordusunun yarattığı etki anlaşılır.

rasında bir cephe içinde ittifak ettiği diğer siyasal gruplarla ilişkisi içinde söylenmektedir. Bu gruplar Castro hareketi ile birlikte anti-Batistacı bir cephe oluşturmaktadırlar ve programları ne anti-emperyalist ne de anti-ABD'dir. Aynı cephe Batista devrildiğinde Castro'nun başbakanlığında bir hükümet oluşturmuşlardır

Küba Devrimi'nin gerçek dönüm noktası 1 Ocak 1959 değil, kurulan hükümet içinde ayrılıklar çıktığında Castro'nun istifa edip sonra büyük kitle gösterileri sonucu yeniden başbakan olduğu 26 Temmuz 1959 sayılmalıdır. Çünkü devrim bu tarihten itibaren açıkça anti-empertalist bir rotada gelişmeye başlar, bu niteliğiyle yoğun bir kitlesel hareket eşliğinde yürüyerek 15 Nisan 1961'deki ABD destekli müdahaleden sonra sosyalist bir kimlik kazanır. Bu sürecin sonunda artık iktidarda radikal demokrat bir Castro değil, Marksist olduğunu açıkça söyleyen ve bunu ispatlamış bir Castro vardır. Dunya Küba'da sosyalist devrim olduğunu bu tarihten itibaren söylemeye başlar.

ABD ve Küba egemen sınıfları mı uyumuştur, yoksa Castro ve arkadaşları mı kendilerini çok iyi gizlemişlerdir?

Hıçbirisi doğru sayılmaz bunların. Küba Devrimi süreci yalnızca Küba halkının değil **bizzat devrimci kadronun da siyasal eğilimlerinde köklü bir değişim geçirdikleri bir süreç izlemiştir.** Her iki «ayrı» öge de, devrimin başlangıç evrelerindeki durumlarından çok farklı ve nitelikçe üstün bir noktaya varmışlardır. Ve bugün Küba, sosyalist niteliği en belirgin ülkelerden biridir.

Bu sonuçtan yola çıkıp Castro hareketinin başlangıç evresinde de bu sonucun ögelerini varsayan idealist yaklaşım, hareketin bu hem kendisini ve hem de toplumu değiştiren niteliğini gözardı ediyor. Bunu yapmakla, Castro ve arkadaşlarının Marksıstlıklerine bir kıdemlilik boyutu eklemniş oluyor.

Oysa onların buna ihtiyacı yok. Saygınlıkları da zaten burada. Sosyalist mücadele sürerken sosyalist olmak zordur, ama belki de daha zor olan sosyalist olmadan iktidarı ele geçirdikten sonra, bu iktidarın nimetlerine karşın sosyalist olmaktır. Kübalı devrimciler bunu yaptılar.

Önceki devrim örneklerinde devrimci yükselişin doruğu iktidar aşamasına varıştır. Oysa Küba'da ıktıdar alındıktan sonradır ki asıl devrim yukselişi hızlandı. Küba'da Castro ve arkadaşlarının ilk ıktıdara gelişlerinde yürüttukleri gerilla eylemi onları iktidar koalisyonun en güçlu ögesi yapmıştır. Ama daha sonra ülkede bir dizi değişımler gerçekleştırırlerken silâhla değil yoğun bir kitle ikna ve eğitim kampanyasına başvurdular.

Küba'daki gerılla eylemi Latin Amerıka'da geleneksel sıyasal mücadele bıçımlerınden bırıdır. Kıta tarihinde benzer birçok hareket vardır. Başarısı da dahil yadırgatıcı sayılmamıştır. Ayrıca şu bir kez daha belirtilmelidir ki, Castro önderliğindeki Asî Ordu Sierra'da tutundu ve geliştiyse bu anti-emperyalist bır programı olduğu için değildir. Asî Ordunun yöredeki siyasal propagandası anti-ABD olmaktan çok uzaktı. Küba'nın ABD'nın her tür nüfuzuna açık bir ülke olmasına ve ABD'nin Karayiplerdeki en büyük askerî üssünün Küba'da olmasına karşın.

Ve yine hatırlamalıyız kı, Asî Ordu her sınıftan insanın nefretini kazanmış bir yönetime ve onun hıçbır profesyonel orduda görülmeyecek biçimde talancı, asalak nitelikteki askerî gücüne karşı savaş sürdürürken, geniş bir siyasal destek kampanyasına ve bu kampanyanın ekonomik-örgütsel imkânlarına da dayanmaktadır. Yalnız değildir ve sırf kendi eylemlerinin propaganda gücüne, doğuracağı tepkilere güvenmemektedir.

Bütün bu koşullardan soyutlanarak Küba Devriminden «silâhlı propagandanın temel mücadele bıçımı olması ve halkın devrimci öncülerinin savaşı»na dayalı modeller çıkarmak yanlış olur.

Kuba'da devrimin oluşum sürcesini, Sovyet ve Çin devrimlerinden ayıran başlıca fark nedir?

Küba devrim süreci yalnızca kitlelerin değil, bizzat devrimci kadronun da siyasal eğilimiyle, dünya görüşüyle köklü bir değişimden geçişiyle karakterize edilmelidir. Daha önceki devrımlerde kadrolar ve öncü sınıfın toplumun diğer sınıflarını kendi eylem düzeylerine olduğu kadar kendi bilinç ve sıyasal amaç düzeylerine yükseltmeleri gibi bir işleyiş vardır. Oysa 1959 Ocak'ındaki Asî Ordu önderleri bile Küba halkının sözcüleri gibidir. Yani Küba halkının kendılığinden taleplerini formüle eden ve bu bakımdan da Küba halkı ile arasında bilinç düzeyi değil ancak bilgi düzeyi farkı bulunan kadrolardır. Küba halkı onlarda kendi doğal uzantısını görmektedir.

1 Ocak 1959'dan itibaren, gerek Asî Ordu kadrolarında ve gerekse Küba halkının geniş kesımlerinde o tarihe kadar radikal-demokratık taleplerin altında birikmiş devrimci potansiyellerin harekete geçişini görüyoruz. Hem Asî Ordu ve hem de Küba halkı, 1 Ocak sonrasının olayları içinde birlikte değiştiler

Başlangıçta kandileri için yeterli bir toprak parçası, ortalama bir sanayileşme ve talancı olmayan bır devlet düzeni isteyen Küba halkı ve onun sözcüsü Asî Ordu, bu istekleri karşısında ABD'nın ve çıkarı zedelenen egemen sınıfların bir dizi sabotajıyla yüzyüze geldi. Bunun da ötesinde ABD'nın ekonomık ablukasını, bombalama seferlerini ve adayı istilâ etme girişımlerini yaşadılar. Asî Orduda ve Küba halkında köklü siyasal değişimler bu süreç içinde oldu.

Bır kadronun olduğu kadar, onunla eş uyumlu bir halkın birlikte aynı sıyasal olgunluğa varış sürecidır bu

Bu oluşum, biçimlerin değişmezliğine inanmış dogmatiklerin anlayamayacakları bir şeydir. Küba Devrimi'nde «Anıbal Escalante olayı» diye bilinen olay Küba Devrimi'ni anlamak, ondan ders çıkarmak isteyenler için ilginç bulunmalıdır. Anibal Es-

calanta eski Küba Komünist Partisi (KSHP)nin önde gelen yöneticilerindendir. Küba Devrimi'nin bu özgün sürecini kavrayamayan ve Leninizm'i parti ile kitle arasında kesin çizgiler, hiyerarşik bir parti-kitle ilişkisi olarak anlayan Anibal Escalante ile Castro arasındaki mücadele öğreticidir. Askeri-politik gücü elinde tutmasına karşın Castro Escalante'ye karşı açık tartışma yöntemi uygular. Bu tartışmalarda görülür ki, Escalante, Komünist Partisinin rolünü sırf bir yöneticilik işlevi içinde düşünmektedir. Partiye asıl «ruhu»nu kazandıran şeyin kitlelerin politik olgunluğunu yükseltmek olduğunu anlayamamıştır. Ancak bu olgunlaşma sürecinin itici gücü olması anlamında partinin yöneticilik işlevinden sözedilebileceği esprisini unutmuştur. (Castro'nun bu olayla ilgili tavrı için, bkz. F. Castro, **Sosyalist Devrim**, Habora Yayınları).

Bu bakımdan Küba Devrimi Marksist-Leninist Partinin rolü ve genel olarak «parti» kavramının derin içeriği üzerine Leninist yorumun asli ögelerine yeniden eğilmemizi hatırlatır bize. Lenin'in partinin asli işlevi olarak vurguladığı «bilinçlendirme»nin ne Marksist-sosyalist lafızların ezberletilmesi, ne de genel olarak sosyalizmin iyiliği üzerine ajitatif kanıtlar getirme işi olmadığı A. Escalante'de simgelenen biçimciliğin düştüğü durumda apaçık gözüktür. Komünist Partisinin «yönetici»liğinin bilinen «yöneticilik»den apayrı bir şey olduğu noktası üzerine eğilmemizi ister bizden. Yalnızca insanın insanı sömürmediği bir düzeni değil, aynı zamanda insanları yönetme işlevinin de ortadan kalkacağı bir toplum biçiminin yaratılması için bu siyasal hedef için mücadele eder parti. Bu bakımdan Partının yöneticilik rolünü bu asli amacın çerçevesi içinde düşünmek gerektiğini anlatır bize.

Başarıya ulaşmış devrimlerdeki partilerin uygulama biçimlerini yaşanılan süreç ile bağını kurmadan taklit etmek, «eski Marksist» Escalante'nin hatasının kökeni olmuştur.

Debray v.b.'nin gözünde Küba Devrimi, Leninist Parti ve siyasal mücadele anlayışının iflâsı demektir. 'Bunlar Escalante gibi biçimcilerin düştüğü duruma bakıp kendileri de zıt yönde bir biçimcilik geliştirenlerdir.

Hepsi de aynı hatayı paylaşırlar. Küba Devrimi'nin 1 Ocak 1959'da Batista'nın devrilişiyle doruğuna ulaştığını varsayıp, aynı devrimin 1961'de netleşen sonucunu da bu tarihe monte ederler. Böylece Asî Ordu'nun silâhlı eylemi sosyalizmi getirmiş olur. Ortada ayrı bir parti örgütlenmesi olmadığına göre ve onsuz da sosyalizme varılabildiğine göre, sosyalist mücadele-parti ilişkisi mutlak değildir derler.

Şunu söylemek bazılarına çarpıcı gelebilir ama, Küba devrim süreci olgularının tahrifsiz gözlemi tamı tamına şu sonucu verir: Küba Devrimi'nde —eğer ille de böyle bir ayrım gerekiyorsa— evrim dönemi gerilla savaşı, genel grev gibi mücadele yöntemleri ile geçilmiştir. Parti bu süreç içinde çekirdek kurumlarını oluşturmuştur. Asıl devrim 1 Ocak'tan sonra başlamış ve çekirdeğini Asî Ordu deneyinden geçmiş devrimcilerin oluşturduğu parti, bu süreç içinde tüm Küba halkını hem yöneterek, hem de onlarla birlikte bilinçlenerek ülkede gerçek bir sosyalist iktidar kurmuştur. **İktidarın asıl ele geçirilişi aynı zamanda nitelikçe değişik bir siyasi düzenin kurulması demektir ve bu düzen ancak devrimin oluşturduğu yepyeni siyasal kurumlar üzerinde kurulur.** Ekim Devrimi'nde Sovyetler, Çin Devrimi'nde kurtarılmış bölgelerdeki siyasal kurumlar, hatırlansın. **Böyle yepyeni siyasal kurumları olmayan, bu kurumlarında kitlelerin siyasal eyleme katılma imkânlarını burjuva demokratik sınırların üzerinde gerçekleştirmeyen hareketler devrim değildir.**

Küba'da Asî Ordu, ülkede gerçek sınıf çatışmalarının başladığı 1 Ocak sonrasında silâhlı eylemle değil, eğitim seferberlikleriyle, kitle gösterileriyle ve siyasal derneklerdeki çalışmalarla kendini gösterir. Büyük burjuvazinin, plantasyon sahiplerinin ve ABD tekel yöneticilerinin Küba'yı terketmek zorunda kalışları böyle oldu. Küba'da devrim aşaması, ABD müdahalesi (15 Nisan 1961) günleri hariç silâhla tanımlanamaz.*

Buraya kadar yaptığımız inceleme şunu gösteriyor ki «Kesintisiz Devrim Teorisi» içinde Sovyet, Çin ve Küba devrimlerini belirleyen olgular yanlış biçimde sunulmuştur. Aynı şey Marx, Engels ve dönemleri için de yapılmıştır.

Lenin, Bolşevik parti çalışmasının temellerini ve genel olarak Leninist siyasal mücadele anlayışını emperyalizm olgusunun sözünün edilmediği bir dönemde oluşturmuştur. Ve Lenin, tamamen Rusya'daki toplumsal oluşumların seyri içinde, bu oluşumların yarattığı imkânlara tabi olarak tezlerini geliştirmiştir. Savaşa ve bunun Rusya'da bir devrime yol açacağına dayandırılmış bir «devrim stratejisi»ni Lenin'e maletmek, hiçbir kanıtla desteklenemeyeceği gibi bizzat Leninizmin ruhuna aykırıdır.

Benzer biçimde Mao, tamamen Çin'deki toplumsal oluşumların kendiliğinden yarattığı imkânlar üzerine eylemini yürütmüştür. Başka hiçbir yarı-sömürge ülkede görülemeyen çaptı ve nitelikte bir köylü isyanının varlığında halk savaşı

* Şüphesiz bu yazılanlar devrim aşamasını silâhlı eylemlerle evrim aşamasını çeşitli silâhsız eylem biçimleriyle karakterize eden mantığa aykırıdır. Her ne kadar evrim ve devrim aşamaları ayrımını yapan şematikler Marx veya Lenin'den kaynaklandıklarını söylerlerse de bu ancak onların eserlerini biçimci kafayla okuduklarını gosterir. Sosyalist mücadelenin bunca onemli bir sorunu olarak sunulmasına rağmen ne Marx'da ne de Lenin'de şunlar şu aşamalara ait mücadele biçimleridir diyen bir tasnif görülmez. Bizde Dr. Kıvılcımlı'nın doruğuna vardırdığı bu biçimcilik ürünleri M. Çayan'ın yazılarında da yerleşmiştir.
Yukarıda Kuba için bu biçimsel ayrımları yapmamız sırf yerleştirilmiş bir mantığın sakatlığını gostermek içindi.

süreci mumkün oldu. Lenin, nasıl yaratıcı halk dehası sovyetleri yaratmamış olsaydı, Rusya'da devrim olmazdı diyorsa, aynı biçimde eğer Çin'de köylü hareketi, köylü birlikleri gibi son derece orijinal bir siyasal kurumu yaratacak kadar olgun halde olmasaydı, Çin Devrimi olamazdı denmelidir. Çin'de köylü hareketi ÇKP'nin sözü edilir bir katkısı olmadan doğan ve Çin Devriminin bütün kendine özgü özelliklerini kazandıran olgudur. Ve emperyalizmin işgali olayından tümüyle bağımsız denilecek biçimde, asıl olarak binlerce yıl süren Çin merkezî feodal toplum biçiminin çözülüş sürecinin özel bir ürünüdür. Ve Çin Devrimi süreci asıl olarak bir iç savaş özelliği gösterir.

1953'ten 1959 Ocağına kadar süren Asî Ordunun silâhlı eylemine «anti emperyalist» bir propogandanın eşlik ettiğini varsaymak ve Castro ile arkadaşlarını başlangıçtan beri sosyalist amaçlı öncü kadro gibi göstermek Küba'nın tümüyle kendisine özgü bir gelişim gösteren devrim sürecini kasten yanlış göstermek demektir.

Bütün bunlar Kesintisiz Devrim Teorisinin geçersiz temeller üzerinde kurulduğunu yeterince açık gösteriyor.

Ancak bu sonuca varmış olmamızı yeterli bulmuyoruz. Çünkü bu yazıların başlangıcında da belirttiğimiz gibi Kesintisiz Devrim Teorisi tek tek devrimleri formüle ederken özellikle Küba Devriminin yol açtığı sorunlar açısından bütün devrimler sürecine eğilmiştir.

Biliyoruz ki yalnız Küba değil bütün diğer devrimler de zamanlarında sorunlar yarattılar, üzerlerinde bir dizi teorik tartışma oldu.

Kesintisiz Devrim Teorisi, Stalin'in «emperyalizm çağında bütün ülkelerde devrimin objektif koşulları vardır» tezinden kaynaklanarak bu gibi tartışmaları konu dışına çıkarmıştır gerçi; ama her devrim bu tezi kabullenenler arasında da tartışmaları yeniden alevlendirmiştir.

Yukarıdaki çabasının sonucu M. Çayan teorisini birçok yeni kavramla kurmuştur. Evrim devrim aşamalarının içiçe geçişi, —Lenin'den farklı içerik verilen— milli kriz kavramı, ideolojik-fiilî önderlik v.b.

Bu eleştiri yazısından beklenen özellikle bu kavramların eleştirisiydi. Ancak bunu yapmamız için öncelikle yukarıdaki sorunları ele alan kendi platformumuzu kurmak zorundaydık. Bugün kadar yaptığımız eleştirilerde özellikle dikkat ettiğimiz şey önce kendimizin aynı sorunlara cevap getirmesiydi.

Bu bakımdan sözkonusu kavramlar ve bunlara bağlı bazı teorik tezler ile devrim anlayışını ele almayı bir sonraki yazıya bırakıyoruz.

Bundan sonra yayımlayacağımız bölüm ayrı bir başlık altında olacaktır. Burada birbirinden farklı özellikler gösteren devrimlerin toplu bir yorumu ile birlikte, bu yazıda fazlasıyla üzerinde durmadığımız Parti ve devrim ilişkisini inceleyeceğiz. Bilindiği gibi Leninist Parti üzerine tartışmalar özellikle Küba'dan sonra yoğunlaştı. Ayrıca Marx'ın hemen tümüyle «Üretici güçler teorisi» yanlılarına destek olduğu yolundaki yaygın önkabulün üzerinde durmak gerekecektir. Marx'ın Devrim teorisi tekel öncesi döneme aittir biçimindeki yargılara kesinlikle katılmıyoruz. Marx'ı ekonomist bir yaklaşımı ve siyasal anlayışı onaylar biçimde sunmak, onu bu Marksizm-dışı eğilimlere terketmek demektir. Ne Marx bu düzeye indirgenebilir ve ne de ekonomizm ve «üretici güçler teorisi» bu şerefi haketmiştir.

Şüphesiz bir dizi lâfız önünde bunları açıklamaya çalışmak zordur. Fakat eğer Marksizmin bilimsel temellerinden sözediyorsak, Marx'ı devre-dışı bırakan bir devrim teorisi kurmanın Marksizm-Leninizm kavramıyla ilişkisi tartışılır. Sırf görünüşü kurtarmak için değil, Marksist devrim teorisinin temellerini açığa çıkarmak için bütün tabalarımızı yöneltmek bugün herzamankinden fazla Marksistlerin görevi halindedir. ■

Milliyetçilik

Derginin bu sayısında, Marksizm için en çetrefil sayılacak sorunlardan biri olan milliyetçilik konusunu ele alıyoruz. Milliyetçilik, bundan önceki sayılarda bazı noktalardan değinilen emperyalizm konusu içinde yer alan bir sorun. Bu konuda ortaya konacak doyurucu ve açıklayıcı analizlerin de, son kertede, emperyalizm analizine ilişkin olması gerekiyor. Emperyalizmin bu nitelikte bir analizine bu sayıda henüz giremeyeceğiz. Sadece, özellikle «anti-emperyalist mücadele» dediğimiz hayatî alanda karşımıza çıkan «milliyetçilik» sorunu üstünde durabileceğiz.

Genel olarak Marksistlerin, bugün milliyetçilik konusunda söylediği sözler ve ileri sürdükleri tezlerin, Marksizm'in bu konuda başlangıçta koymuş olduğu ilkelerin bir **revizyonu** olduğu kanısındayız. Bir başka söyleyişle, bugün ileri sürülen tezler, Marksist görünüşlü kalıplar içinde formülleştirilmekle birlikte, Marksist teoriden çok, dünya politikasının Marksist politikaya empoze ettiği somut ihtiyaç ve zorunluklardan doğmaktadır. «Hayata açık» olduğunu, söylediğimiz bir teorinin, hayat içinde değişikliklere uğramasından rahatsızlık duymak, dogmatizm olarak tanımlanabilir. Gelgelelim, teorinin hayat pratiğiyle değişikliğe uğraması, ancak, bu değişikliğin teoriyi kendi aslî niteliklerinden uzaklaştırmayıp tersine, bu aslî niteliklerini pratikte daha sağlam olarak ortaya koyması koşuluyla kabul edilebilir. Bizce en kısa formüllenişiyle Marksist teori, «hayatı anlayan ve dönüştüren» bir teoridir; «hayatı anlayan ve ona uyan» bir teori değildir. Zaten amacın «dönüştürmek» veya «uymak» oluşuna göre, «anlamak» dediğimiz şey de değişir. Uymaya kararlı olduğumuz hayatı başka türlü, dönüştürmeye kararlı olduğumuz hayatı başka türlü anlarız. İşte, milliyetçilik konusundaki çağdaş tezlerin, olayı dönüştürecek nitelikte değil, olaya uyan nitelikte olduğunu düşündüğümüz için, bu tezlere, Marksist teorinin temel ilkelerinin revizyonu demeyi doğru buluyoruz.

Teoride dogmatizmden daha tehlikelisi, teorinin revizyonunda dogmatizmdir. Çünkü sırasında, revizyon da teori yerine konur ve bunun da dogmatizmi yapılır. Bugün karşı karşıya olduğumuz durum budur. Oldukça uzun bir süreden beri, milliyetçilik konusunda ileri sürülmüş resmî, yarı resmî tezler artık neredeyse «klasik»leştiği için, bu konuda başlangıç ilkelerine dönme çabası, birçok tepkiyle karşılaşacaktır. Gene de, özellikle son günlerin dünya politik pratiğinin bize gösterdikleri, bu yaygınlaşmış tezlerin geçersizliğini bir hayli açığa vurmuş olmalı. Dolayısıyla, milliyetçilik sorununu yeniden ve başlangıç ilkelerine uygun biçimde ele almak gereğini düşünen birçok kişi bulunabilir.

Birikim'in bu sayısına, Michael Löwy'nın bir yazısını aldık. Bu yazıda, Marksizmin milliyetçilik teorisinin tarihî gelişmesi anlatılıyor. Biz ise, milliyetçilik olgusunun çeşitli görünümlerini ortaya çıkaran bazı çağdaş somut durumlardan ve ayrıca, Marksist **pratiğin** milliyetçilik olgusuyla karşı karşıya gelmesi tarihinden söz edeceğiz. Bu yazının amacı, bazı soruları **genelde** gündeme getirmektir. Ama bundan sonra da, emperyalizmin genel sorunsalı içinde milliyetçilik konusunu ele almaya devam edeceğiz.

SINIF VE ULUS

Marx ve Engels'in ulus veya ulusçuluk üstüne ayrıntılı bir teori geliştirmedikleri, bu konularda söyledikleri sözler arasında yer yer çelişik görünen bölümler olduğu, Löwy'nin bu sayıdaki yazısında da değinildiği gibi, genel olarak doğrudur. Bununla birlikte, onların bu görünürdeki «ihmal»i bile, Marksist teorinin öncelik ölçütlerini açıkça göstermeye yeter. «Milliyet» üstüne az şey söylenmesinin nedeni, «sınıf» üstüne çok şey söylenmesidir. En basitinden, «Bütün ülkelerin işçileri, birleşin» gibi bir söz, iki kavramı bilinçli bir biçimde yan yana getirerek açık tercihini ortaya koyuyor. Ve şüphesiz, Marx ve Engels'in proletarya enternasyonalizmi üstüne söyledikleri bundan ibaret değil. Bu gibi, ilkeleri vurgulayan formülasyonlar dışında, hayatlarının çeşitli zamanlarında karşılaştıkları çeşitli somut durumlara getirdikleri analizlerde de ilkelerin işleyişini görürüz. Sıradan bir örnek verelim: Krakovi ayaklanmasının ikinci yıldönümü dolayısıyla yaptığı konuşmada Marx şunları söyler: «Rus otokratının yerine Polonyalı otokratı koyun, despotizmin uyrukluk değiştirme formlarını doldurmuş olursunuz... Polonyalı lordun tepesinde bir Rus lordu yoksa da, Polonyalı köylünün tepesinde hâlâ bir lord var, yalnız köle lord değil de, öz gür bir lord. Bu politik değişme, onun toplumsal konumundaki hiçbir şeyi değiştirmemektedir.» Aynı toplantıdaki konuşmasında Engels de, Krakovi ayaklanmasında, amacın, geleneksel Polonya'yı yeniden kurmak olmamasını vurgular: «Hayır, yabancı baskıdan çok Polonya'nın kendisine düşmandı, halkın çoğunluğunun serfliğine dayanan, barbar, feodal ve aristokratik eski Polonya'-

ya düşmandı. Eski Polonya'yı yeniden kurmak bir yana, onu büsbütün yıkıp atmak istiyordu ve bu yıkıntılar üzerinde, yepyeni bir sınıfla, halkın çoğunluğuyla, yeni bir Polonya, on dokuzuncu yüzyıla yakışan ve gerçekten uygarlığın bir ileri karakolu olabilecek modern, uygar ve demokratik bir Polonya kurmak istiyordu.»

Marx'dan, Engels'den verilecek bu tür örnekler çoğaltılabilir. Gerçekten çoktur bunlar. Ama, Löwy'nin yazısında bir iki örneğini verdiği, biraz değişik türde değerlendirmeler de bulunabilir. Ancak, bu örnekleri de, açıklamak için ileri sürüldükleri somut koşullar ve olaylarla bağlantılı olarak ele alıp incelediğimizde, Marksist teorinin, «ileri/geri», «sınıfsal/ulusal» konusundaki genel ölçütlerine aykırı düşmediğini gösterebilir, kanıtlayabiliriz sanıyorum.

Gelgelelim, bütün bunları söylemek, bunları doğrulayan bölümleri Marx'ın, Engels'in eserlerinde tarayarak bulmak, sergilemek, neye yarar? Çünkü, bu işi yapan elbette ki sadece biz değiliz. Bizim karşı çıktığımız görüşleri şimdilerde savunanlar bunları bilmese bile, hiç değilse vaktiyle bu yeni tezleri oluşturanlar bizim tarayacağımız, taradığımız metinleri zamanında taramışlardı. Bir başka söyleyişle, Marx'ın, Engels'in söylediklerileyle, bugünkü pratik arasında uyuşmazlık varsa, bu, pratiği yönlendirenlerin Marx ve Engels'in sözlerini bilmemeleri veya yanlış anlamalarından ileri gelmiyor. Belli bir politika izlemek zorunluğunu duyuyor ve izliyorlar ve izlerken, onlar da klasik metinlerden birkaç söz seçip alıyorlar. Az önce Marx'dan verdiğim alıntıdan birkaç satır sonra, Marx'ın şu sözleri de var: «Krakovi ayaklanması, ulusal bir hedefi demokratik bir hedefle ve ezilen sınıfın kurtuluşuyla özdeşlemesi bakımından bütün Avrupa'ya şerefli bir örnek vermiştir.» Daha önceki sözlerden kopuk olarak alındığında, böyle bir söz, herhangi bir yerdeki ulusal hareketi desteklemek için gerekçe haline getirilebilir. Gerekirse, daha birkaç rötuş yapılır. «Ezilen sınıfın kurtuluşu», «Halkın kurtuluşu» haline getirilirse, bu elbette önemli bir değişiklik sayılmamalı, örneğin. Buna benzer birkaç düzeltmeden sonra, Marx'ı anarak, isterseniz İran Şahı'nı, isterseniz Libya'yı ya da başkalarını destekleme işlemini meşrulaştırırsınız Buna karşı çıkan, günün geçerli koşullarına önem vermeksizin soyut teoriyi savunduğu için, dogmatizmle suçlanır. Yok eğer eleştirisini, klasiklerden seçtiği, kolay kolay karşı çıkılamayacak kanıtlamalara dayandırmışsa, o zaman da, «Marksolog» olduğu söylenir. Sözün kısası, bu iş kolaydır ve yapılış biçiminin kalıpları da nice zamandır oluşturulmuş, mükemmelleştirilmiştir, isteyenin kullanımına açıktır.

Bütün bunlardan sonra, gene Marx ve Engels'e dönüp, bir ilginç özelliği vurgulama cesaretini gösterelim.

Marx'ın ve Engels'in, proletarya enternasyonalizmi zorunluğunu ilk önemli vurgulayışları, **Manifesto**'dadır. Bu vurgulama mantığının bir yanı, proletaryanın çıkarlarının incelenmesidir. Marx'ın ve Engels'in anladıkları anlamda işçi sınıfı, «sınıfsız toplum»u, dünya çapında kurabilecek olan güçtür. Ne var ki, bu enternasyonalist mantığın ortaya çıkabilmesi için gerekli **zemini** yaratan da, burjuvazidir. Marx ve Engels'in bunu nasıl gösterdiklerini anlatmak için, **Manifesto**'nun herkesçe bilinen bölümlerini burada tekrarlamaya gerek yok. Yalnız, şu nokta önemli: Marx ve Engels bunları düşünür ve yazarken, kapitalizm henüz emperyalist aşamaya gelmemişti. Geleceği, gelirse ne biçimlerle geleceği o günlerde belli değildi. Ampirik olarak bakıldığında, o günlerde bilinen kapitalizm ile gene o günlerin, örneğin Hindistan'ını, Afrika'sını bir araya getirmek, bugün olduğundan daha da güçtü. Marx ve Engels bu sonuca, ampirik gözlemle değil, sermaye kavramını teorik olarak düşünerek vardılar. Kapitalist sermayenin yayılmacı ve dönüştürücü gücünü, potansiyelini böylece önceden gördüler. Sermayenin ve sermaye sınıfının dünya yüzüne bu yayılması, ona karşı mücadele edecek sınıf olan proletaryanın da enternasyonalist birliğini gerektiriyordu. Marx ve Engels, her ülke biriminde, proletarya ile burjuvazi arasındaki mücadelenin **başlangıçta** ulusal bir mücadele olacağını söylüyorlordı. Bu, elbette, doğal bir şeydi; Fransa proletaryasının gidip İtalya burjuvazisi ile mücadele etmesi beklenemezdi. Ama proletarya, burjuvaziye karşı mücadelesini, ancak kendi enternasyonalist birliği içinde yürütebilirdi ve zaten onun bu enternasyonalist birliğinin temelini, kendi enteryasyonalist yayılmasıyla, dünyayı kendisiyle bütünleştirmesiyle, burjuvazi atmıştı. Burjuvazinin uluslararası bütünlüğüne karşı proletaryanın ulusallığı aşmayan mücadele biçimi, topa karşı okla savaşmaktan çok da farklı değildi.

Burada son olarak, bir kere daha vurgulamak istediğim nokta, Marx ve Engels'in bütün bunları, daha emperyalizm aşamasına gelmeden önce, kapitalizm henüz rekabetçi dönemindeyken görmüş ve anlatmış olmalarıdır. Bugün, emperyalizm çağının oldukça ileri bir evresindeyiz. Konuştuğumuz şeyler, «milliyetçiliğin ilerici yanı ile gerici yanı» ile, «burjuvazinin düşürdüğü milliyetçilik bayrağını kimin alacağı» üstüne. Dünya, kapitalizme karşı olmadan emperyalizme karşı olanlarla dolu. Dış politikada «ilerici», iç politikada «Faşist» olan şehinşahlardan söz ediyoruz. Sınıf lafını epey unuttuk, «yoksul» **ve «zengin» ülkeler** daha çok ilgilendiriyor zihnimizi.

Karşımıza çıkan her garip durumu, diyalektikle açıklayan bir tutum var. Bizim bildiğimiz, bir şeye hem ak, hem de kara demek, tutarsızlıktır; kimisine göre ise, diyalektik. Belki, Marx'ın ve Engels'in analiz ettikleri rekabetçi dönemde proletarya enternasyonalizmi vurgulamasına karşılık, emperyalizm çağında da her türlü ilericiliğin ulusal kılıkta boy göstermesi, bu çeşitten bir «diyalektik» çelişkidir.

MARX'DAN SONRA DÜNYANIN GELİŞMESİ

Marx'ın ve Engels'in devrimi yakın zamanda ve Avrupa'da bekledikleri bilinir. Somut gelişmeler böyle olmadı. Kapitalizm, ilk Marksistlerin kendinden beklemedikleri bir gelişme gösterdi. Bu arada, ulusallık da, Marx'ın ve Engels'in tahminlerini aşan bir güç oldu. Bugun için de durum böyle.

Avrupa'daki işçi ve halk ayaklanmaları dalgası çok sürmedi. Bunun yerine Birinci Dünya Savaşı geldi. Sınıflar değil, uluslar çatıştı ve Enternasyonal'deki işçi sınıfı temsilcilerinin çoğu, şovenizme teslim olarak, temsil ettikleri kitleleri savaşa kattılar.

Uluslararası savaş, bir toplumsal devrime yol açtı. Savaş sonrasının yıkıntısından, sınıf mücadelesinin yeniden kızışacağı, Marx ve Engels'in 19. yüzyılın ikinci yarısında beklediği olayların savaş sonrasında kendilerini göstereceği düşünüldü. Ama bu da olmadı. Birincisinin bitmesinden yirmi yıl kadar sonra, İkinci Dünya Savaşı patlak verdi. Şovenizm bu dönemde yeni doruklara vardı. O zamandan beri, sınıfsal mücadele ulusal çerçeve içinde sürüyor. Avrupa'da beklenen devrimlerden umut kesilince, emperyalizmin içinden değil, dışından yıkılacağı düşüncesi ağırlık kazandı. Emperyalizm, sınıflar arası değil, uluslar arası bir olay gibi görülüyor. Metropoller, burjuvazileri ve işçi sınıfları ile yekpare bir blok bu anlayışa göre. Zengin ülke, yoksul ülkeyi sömürmekte. Emperyalizmden kurtuluşun adı da, bu durumda, «ulusal kurtuluş».

Kapitalizm gelişerek emperyalizm aşamasına vardı. Demek ki kapitalist sermaye uluslararası bir varlık haline geldi. Bir başka söyleyişle, dunya ekonomisi, tek bir sistemin, kapitalist/emperyalist sistemin içinde işlemeye başladı(Sosyalist ülkeleri bunun dışında tutsak da). Ama Kautsky'nin düşündüğü gibi, bu ekonomik gelişme, tek bir «Dünya Devleti» ile tamamlanmadı. Tam tersine, «ulusal devlet» dediğimiz birim gittikçe parçalanma yolunda. Ekonomi uluslararasılaşırken, topluluklar uluslaştı. Ulusallığın yanısıra, yerleşik ulus birimleri içinde bölgesel, etnik hareketler de uluslaşma özlemi içine girdi. Bu durum, görünüşte, bir paradokstur. Ama sebepsiz hiçbir paradoks olamaz. Ayrıca, belli bir düzenlilikle tekrarlanan bir olayın, kendine göre bir yasası olmalıdır. Bu yasayı nerede arayacağız?

Yukarıdaki çok kısa özet içinde anlatılmaya çalışılan gelişme tarihini, mümkun olduğu kadar nesnel bir dille vermeye çalıştık. Yani, nesnel süreci, «ileri/geri» gibi değerlendirme ölçütlerine başvurmadan anlattık. Ama tarihe elbette politik bir gözle de bakılır ve o zaman, bu süreç belirli anlamlar kazanır. Böyle bir değerlendirme, ister istemez, bir ölçüde özneldir, yani olaya bakan ve onu değerlendiren bir özneye, bu öznenin (ister bir kişi, ister bir grup, ister bir ülke ya da ülkeler topluluğu olsun) amaçlarına, niyetlerine bağlıdır. Bakanlar arasında amaç birliği (ki bu da çıkar birliğine bağlıdır) varsa, değerlendirme tek bir biçimde yapılır ve dolayısıyla «nesnel» bir görünüm de kazanır. Bu amaç ve çıkar birliği parçalanırsa, değerlendirme biçimleri de çoğalacaktır. Nitekim, Sosyalist dünyanın bugünkü bölunmesi, her yerde olmasa bile belirli stratejik noktalarda, değerlendirme farklılığının ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin aynı Angola veya Şili olayı, ayrı devrimci «özne»ler için ayrı anlamlar taşıyabilmektedir.

Buradan, şu noktaya varmak istiyorum. Dünyanın şu veya bu ülkesindeki milliyetçi hareketin, milliyetçi önderin v.b. değerlendirilmesinde, yani ilerici veya gerici olarak nitelenmesinde, bakış açısının içeriden mi, yoksa dışarıdan mı oluşu, çok şeyi değiştiriyor. Ayrı tipten üç örnek üstünde duralım.

İleri kapitalist ülkelerin başlıcalarından birinde, Fransa'da, de Gaulle adında bir önder vardı. Bu önderin milliyetçiliği, kimsenin tartışmadığı bir olguydu. De Gaulle'ün içeriden, yani Fransa içinden değerlendirilmesinde, bu devlet adamının gericiliğinden, hiçbir Fransız Komünist veya Sosyalistinin şüphesi yoktu. De Gaulle baskıcıydı, faşizandı, Fransa işçi sınıfının başlıca politik düşmanıydı. Gelgelelim, de Gaulle olayına dıştan bakıldığında, durum bir hayli değişiyordu. Çünkü de Gaulle Fransa'yı NATO'dan çıkaran adamdı. Böylece, emperyalist bir ittifakı zayıflatmıştı. Öteki emperyalist ülkelerin yöneticileri, zamanında, bu olaya çok kızmışlardı. Bir başka örneği ele alırsak, Cezayir kurtuluş hareketinin başarısını kabul eden adam da, gene de Gaulle olmuştu. Generalin Cezayir kurtuluş hareketi karşısındaki tavrı yeterince ilerici bulunmasa bile, o anda daha etkili bir «ilerici» çözüm yoktu ve örneğin bir Salan'la karşılaştırıldığında, de Gaulle kat kat ilericiydi. Şu halde de Gaulle, kabaca söylenirse, iç politikada gerici, dış politikada ilericiydi.

Şimdi bir başka ülke tipine geçelim. Hamle yapmak isteyen bir azgelişmiş ülke, İran ve onun mutlak yöneticisi, İran Şahı. İran Şahı ülkesinde bazı yapısal değişiklikler yapmaktan yana, toprak dağıtıyor, sanayileşmeyi teşvik ediyor v.b. Bunlar, bugüne kadar, ilerici nitelemesiyle alkışlamaya alışık olduğumuz şeyler. Yani, İran şahının **iç politikasını** da neredeyse ilerici sayacağız, ortada bir küçük aksaklık olmasa. Bu aksaklık da, şahın kendinden başka «ilerici»ye ve genel olarak demokrasiye tahammül edememesinden ve her gün birkaç devrimciyi kurşuna dizmesinden ötürü ortaya çıkıyor. Hal böyle olunca, sanırım genellikle, şahın iç politikada gerici olduğunu kabul etmek zorunda kalıyoruz. Ama dış politikada özellikle bir olay çok ilgi çekiyor. Bu da, şahın, petrol üreten başka azgelişmiş ülkelerle birlikte emperyalist güçlere rest çekmesi, petrol konusunda çeşitli direnişleriyle onları zayıflatması. Şahın bu «anti-emperyalist» tutumu nedeniyle, dış politikasını ilerici buluyoruz

Demek o da de Gaulle gibi, içi geri dışı ileri olanlardan. (Bu kategoriye azgelişmiş ülkelerde sık rastlanıyor. Nâsir'ın ilericiliği de hiç tartışılmamıştı — devrimcileri asarken bile.)

Üçüncü örnek, bir ulusal hareket örneği değil, uluslaşmaya yönelik bir bölgesel hareket örneği olsun. Sözgelişi, Quebec kurtuluş hareketi. Kanada denen ülkenin Quebec adlı bölgesinde Fransız asıllı bir azınlık var ve bu azınlık, derecesi şimdilik çok belli olmayan bir özerklik istiyor. Topluluğun çoğunluğunu içeren bir hareket bu, yani sınıfsal özelliği fazla ağır basmıyor. Gene de, içeriden bakarak değerlendirme üstüne şimdilik bir şey söylemeyelim, çünkü bu tür hareketlerde bu ölçütün kullanılması daha güç bir iş. Ama bu hareketin de dışından bakıldığında önemli bir özelliği var. Quebec bölgesinde, Kanada'nın siyasal ittifaklarına katılmayan bir özerk bölge bulunursa, bu, Amerika'nın kuzey savunma hattını zayıflatıyor. Yani, bu da, emperyalist sistemde bir gedik açıyor. Demek ki, Amerika'nın savunmasına katılmaması, Quebec'in ilericiliğini ölçmek için bir ölçüt elimizde. Ama kurulacak Quebec devleti (yani kurulursa), Faşist veya faşizan bir devlet de olabilir (Bangladeş'in Pakistan'dan ayrılma ilericiliğinin içteki Faşizmle birlikte varolması gibi); o zaman, bir başka ilericilik ölçme ölçütü kullanacağız demektir.

TEORİK SORUNSALLAR

Yukarıda değindiğimiz örnekler üzerinde daha sonra da durmamız gerekebilir. Şimdilik, sorun, ölçütlerin kaynaklarını gösterebilmek için gerekli girişi yapmaktı. «İçte geri, dışta ileri» deyimi, şimdiye kadar sık sık kullandığımız, olaya bakışımızın teorik sorunsalı değişmedikçe, daha da uzun süre kullanacağımız bir deyim. Ama bu deyimde, insana inandırıcı gelmeyen bir tutarsızlık yok mu?

Politikayı belli bir ülke boyutları içinde düşünmekle dünya boyutları içinde düşünmek arasında elbette önemli farklar var. Bir yerde ortaya çıkan belirli bir olay, yarattığı yankılarla, bir başka yerde başlangıçtaki durumun tam karşıtı sonuçlar yaratabilir. Ama bu ikinci aşamadaki sonuçlar, başlangıçtaki olayla özdeşlenemez. Quebec örneğine dönecek olursak, ayrıca, Quebec'de Faşist bir rejim kurulduğu gibi varsayımsal bir durumu ele alırsak, Quebec'in emperyalist savunmayı zayıflatmasının «ilericiliği» rejimin kendi gericiliği ile özdeşlenemez. Öte yandan, özünde gerçekten ilerici olmayan bir hareket, hernekadar başka düzeylerde ilericiler için yararlı sonuçlar verse de, kendi özü değişmedikçe ve bu kutuplaşan dünyada, belli bir süre sonra yaratacağı sonuçların da kendi özüne uygun olmasını ayarlayacaktır. Bunu, günün politik diline çevirirsek, her Nâsir'ın bir Sedat'ı vardır.

Şimdi, elimizde, milliyet ve milliyetçilik olgularını açıklaması beklenen, iki ana teorik sorunsal (ya da teorik olma iddiasında sorunsal) var. Birincisi, Marx ve Engels'inki. İkincisi ise, bugün yaygın olanı. Bunlardan birincisi, öngördüğü toplumsal devrimler gerçekleşmediği ve ulusal sorunlar dünya çapında sınıf mücadelesine göre öncelik kazandığı için, genellikle **zımnen,** yani üstü örtülü bir biçimde, bir kenara bırakılıyor. Bu, zımnî bir işlem olduğu için, Marx ve Engels'in milliyetçilik olgusunu kavramalarının teorik sorunsalı, teorik düzeyde **yadsınmıyor.** Ama politik pratiğin yürütülmesinde, bambaşka bir sorunsalın varlığı sözkonusu. Çoğumuz, bu iki sorunsal arasında sıkışıp kalmış durumdayız. Gönlümüz birincide de olsa, ikinciye göre iş yapıyoruz. Sanki bunlardan biri «ideal»in, öbürü de «gerçek»in formülü. Ama böyle bir «örtük kabullenme», varolan dünya durumunun bize kendini empoze ettiğini, mantığımızı, kendi mantığına göre belirlediğini, bizi kendi mantığının terimleri içinde düşünmeye zorladığını gösterir. Bu da, en azından, bir teslimiyettir.

Dolayısıyla, milliyetçiliğe yeni bir teorik sorunsal içinde bakma gereği, bugün, kendini fazlasıyla duyuruyor. Her Marksist sorunsal gibi, anlamayı ve dönüştürmeyi bir arada yapabilecek bir sorunsal olmalı bu. Anlamak, dönüştürmenin yönünü ve biçimini de belirleyeceği için önemli; olanı kabul etmek için değil. Dönüştürme deninçe, başlangıçta Marx ve Engels'in koyduğu ölçülerin buna temel olması gerekliliğini herhalde kimse tartışmayacaktır. Öte yandan, dünyanın **pratik** durumunda Marx ve Engels'den bu yana olup bitenler de **neyin** dönüşturuleceğinin açıklanması için zorunlu.

«Çağdaş milliyetçilik» olgusu, nihaî açıklamasını, çağdaş emperyalizmin analizinde bulacaktır kanısındayım. Bu yazının kapsamı, henüz buraya gelmeyecek. İki nokta üstünde durmakla yetineceğim. Birincisi, milliyetçiliğin çağdaş dünyadaki gelişimi. İkincisi ise, Marksist teoride milliyetçiliğin ele alınış tarihinin gözden geçirilmesi.

İKİ TÜR MİLLİYETÇİLİK

Alışılmış güncel terminolojimizde, «iki tür milliyetçilik» gibi bir söz söylendiğinde, «ilerici ve gerici milliyetçilik» biçimleri anlaşılıyor. Ama anlatmak istediğim bu değil. İleri ülkelerdeki milliyetçilikle geri kalmış ülkelerdeki milliyetçilik olaylarını ele almak istiyorum. Bu iki tür arasında zorunlu bağlantılar olmakla birlikte, bazı çok önemli yapısal farklılıklar da var

Milliyetçiliğin yeryüzüne bir burjuva ideolojisi olarak ve özellikle Fransız burjuva devrimiyle geldiği, herkesin bildiği bir olgudur. Bu tarihlerde, burjuva sınıfının en fazla geliştiği ve ekonomik ve politik iktidara en güçlü biçimde yerleştiği ülkeler, İngiltere ve Fransa'ydı. Bu iki ülkede, burjuvazi, ilerici bir misyonu yerine getirmiş, feodalizmi ve feodal üretim tarzının üstyapı kurumlarını parçalamıştı. Ulusal pazar, bu gelişmenin zorunlu bir parçasıydı. İçerideki feodal yapının parçalanması için zorunlu olduğu kadar,

sözkonusu ülkelerin başka ülkelerle **kapitalistçe** ilişkiler kurmaları ve sürdürmeleri için de, ulusal pazar çevresinde oluşan ulusal bütünlük zorunluydu. Ekonomideki bu gelişme ile aynı anda, ideolojik düzeyde milliyetçilik oluştu. Dolayısıyla denilebilir ki, bu iki kapitalist ülkede, ekonomik, politik ve ideolojik düzeylerde, oldukça «eşit» bir gelişme vardır. Ekonomik yapının zorunlu mantığı, ideolojik düzeyde olduğu gibi yansımıştır; yapılar birbirine tekabül etmektedir. Ve bütün bunlar, neredeyse kendiliğinden denebilecek bir seyir içinde gerçekleşmiştir.

İngiltere ve Fransa için rahatlıkla kabul edebileceğimiz bu gelişme biçimi, Avrupa'nın başka ülkelerinde farklılık gösterir. Bugün «ileri kapitalist» diye sınıfladığımız bu ülkeler topluluğu içinde bile gözlemlenebilen farklılık, geri kalmış ülkelerde milliyetçilik olgusunu anlamakta bize yardımcı olabilir. Çünkü tarihî gelişme sürecinde, bir noktaya bazı ülkelerin daha önce varması, bilinç etmenini ön plana çıkarıyor. Buraya daha sonra varan ülkelerde, daha önce varanların gözlemi ve buna ilişkin, ideolojik düzeyde belirlenen pek çok etmen etkili oluyor. İngiltere ve Fransa'nın birbirlerine göre az çok farklı yollardan vardıkları kapitalist gelişme aşaması, başka Avrupa ülkelerinin bu noktaya **kendiliğinden** bir süreç sonucunda varmalarını imkânsız kılmıştı. Özellikle Almanya ve İtalya, uluslaşmayı, kendileri için kurtuluşun tek çaresi olarak gördüler. Böylece, bu ülkeler, İngiltere ve Fransa'daki ulusal pazar ve ulusal ideolojinin **eşit** gelişmesi kalıbının dışında geliştiler. Her düzeyde uluslaşma zorunluğu, onlarda, önce ideolojik düzeyde belirlendi. Uluslaşma, varolan örnekler ışığında bir uluslaşma oldu. Ama, burada yer alan çelişik durum gereği, **aynı süreç** içinde gerçekleşmedi; yukarıdan aşağıya zorlandı. Bu yeni süreç, en azından, yeni devlet biçimleri yarattı. Fransa ve İngiltere'nin «burjuva-demokratik» biçimleriyle Bismarck'ın «Bonapartist» biçimi arasında, bizleri de yakından ilgilendirmesi gereken çok önemli ayrımlar vardır. Ama bu ayrımlar, klasikleşen (ve abartılarak «evrensel» gibi gösterilmeye çalışılan) burjuva-demokratik biçimden farklı ekonomik, politik ve ideolojik süreçleri içerir, bir bakıma devlet tipinde özümler onları.

Bütün bunlar söylendikten, yani, «ileri kapitalist» diye nitelediğimiz Avrupa ülkelerinde burjuva toplumuna varış yolları arasındaki, dolayısıyla, milliyetçi ideolojinin oluşması yolları arasındaki farklılıklara değindikten sonra, gene de, kendi aralarında farklılaşan ileri kapitalist ülkeleri, dünyadaki geri kalmış ülkeler karşısında ayrı bir öbek olarak görmekte fazla bir sakınca yok. Çünkü geri kalmış ülke milliyetçiliği, daha değişik kökenlerden kaynaklanır.

Bir kere bu, **geç kalmış** bir oluşumdur. Özellikle, daha önceleri köklü bir devlet geleneği olmayan bölgelerde, uluslaşma, her düzeyde yeni, alışılmadık bir olaydır ve türlü sancılarla, zorlanarak gerçekleştirilmektedir. İran, Türkiye, Hindistan ve bazı Arap ülkeleri gibi, belli bir kimlik taşıyorak yaşamaya alışmış ülkelerde bile, süreç, Avrupa'dakinden çok farklı koşullar üstünde oluşmuştur. Yukarıdan aşağıya burjuvazi yaratma süreci, neredeyse olmayan bir sınıfı yaratma derecesinde zorlu geçmiştir. Çünkü buralarda, örneğin Almanya'daki cılız burjuvazi bile yoktu. Ayrıca, bu ülkelerde uluslaşma, daha önceki kolonileşme ile tamamen içiçe geçmiş durumdaydı ve bu durum, özellikle üstyapıda özgün bileşimler yaratıyor, yarı-nörotik çırpınışlara yol açıyordu.

Avrupa ülkeleri, bu ülkelerin karşısına, uluslaşmış birimler olarak çıktılar. Uluslaşmış birimler olarak, kolonyal müdahaleleriyle, uluslaşamayan geri kalmış ülkelerin yapılarını çarpıttılar. Bu durum, geri kalmış ülkelerde paradoksal bir tepki doğurdu. Bir yandan Avrupalıların kurumlarına tepki gösterirken, bir yandan da bu kurumları adapte etme zorunluğunu duydular. Bu ülkelerin hemen hepsinde, kültür alanında görülen «Yerlilik/yabancılık» kutuplaşmaları bu çelişik durumun bir sonucuydu. Uluslaşma, bir yandan, Batı kurumlarının ülkede kurulması, bir yandan da, Batı-öncesi kültür hayatının yaşatılmaya, birçok yerde de diriltilmeye çalışılmasını aynı anda içerdi. Çoğu kez, ulusal kültür de, tıpkı **«ulusal burjuvazi»** gibi, yukarıdan aşağıya **yaratıldı.** Bizde de, Cumhuriyetin ilk yıllarında görülen, ulusal Türk mitolojisi yaratma çabaları v.b. (örneğin Ziya Gökalp) bu kalıpların ilk örneklerindendir. Bu tur **folklorizm,** Batı'nın kendi uluslaşmasında görülmeyen, ama geri kalmış ülkelerin uluslaşması için zorunlu bir yapıydı. Geri kalmış ülkelerin, karşılarına heyûlâ gibi dikilen Batı karşısında varlıklarını korumak ve **kimliklerini bulmak** için başvurmak zorunda oldukları bu etnik çabalar, etnik toplulukların bütün dünya çapında uluslaşma istek ve eğilimlerini körükledi. Tarihte hiçbir zaman ayrı bir topluluk olarak yaşamamış, herhangi bir uluslaşma temeline sahip olmamış toplumsal gruplar, örneğin «Katalonlar» bile, yirminci yüzyılın özellikle ikinci yarısında ulusal hareketler başlattılar. Bu genel sürecin, bir başka genel süreçle, emperyalizmin ekonomiyi uluslararasılaştırması süreciyle eşanda yürürlüğe girmesi, olayın ilginç, üzerinde düşünülmesi gereken yanıdır. Olayın temelinde emperyalizmin yattığı, herhalde açık bir olgudur. Tartışma konusu olan nokta, sürecin **bu doğrultuda** ilerlemesinin, emperyalizmin çıkarlarıyla uyuşma ya da aykırılık göstermesi

Dünyadaki uluslaşma dalgalarını, tarihin seyri içindeki zaman ve mekân odaklaşmalarıyla izlemek ilginç olabilir. Yukarıda anlatmaya çalıştığım gibi, ilk uluslaşan ülkeler, uluslaşma bilinciyle hareket etmiyorlardı. Kesin ve açık seçik görülebilen sınıfsal hareketler, sınıfsal mücadele, bu ülkelerde yeni formasyonlar yarattı. Ancak yaratıldıktan sonra, bu olayın adı konabildi. Ama daha sonrakiler için başlangıç noktası, ilk ülkelerin varış noktası oldu. Uluslaşma sürecinin merkezine İngiltere ve Fransa'yı koyuyorsak, bu

yolda onları izleyenler, ekonomi bakımından, coğrafya ve kültür bakımından, tarihî ortaklık bakımından onlara en yakın ülkeler oldu. Avrupa ülkeleri ard arda uluslaştılar. Tam Batılı sayılmasa da, geri kalanlar içinde en fazla Batılı olan Balkan ulusları da tipik örnektirler. Onlar, Osmanlı devletiyle çarpışarak uluslaştılar. Osmanlı devleti ise, bu dönemde, kendi uluslaşmasının zorunlu olduğunu kavramakla birlikte, bu değişimin koşullarını hazırlayıp gereklerini yerine getirmekte, onlardan çok daha elverişsiz bir durumda olduğu için, bir hayli ağır hareket etti ve aslında, o da, kendi bağrında türeyen uluslaşma hareketlerinden kendi uluslaşması için gerekli bazı dersler çıkardı. Bu sıralarda, bir ayrı kimlik sahibi olmaya yeterli tarihî geçmişe sahip olanlar, örneğin Araplar veya genel olarak Müslümanlar, ilk milliyetçi ideologlarını üretmeye başladılar. Dünyanın daha geri ya da bu can alıcı süreçlere coğrafi bakımdan daha uzak yerlerinde ise, böyle bir gelişmenin izine henüz pek rastlanmıyordu

Birinci Dünya Savaşı, her alanda olduğu gibi, bu alanda da bir dönüm noktası oldu. Dünyanın ilk Sosyalist devrimi, bundan sonra dünya tarihini derinden etkileyecek bir olay olarak patlak verdi, dünyanın «kimyasal bileşimi»ni değiştirdi. Sosyalist bir ülkenin varolduğu bir dünyada, uluslaşma süreci de artık farklı bir seyir izleyecekti. Nitekim, Lenin devrim sonrasının sorunları içinde ulusların kaderlerini tayin hakkını formülleştirirken, en genç emperyalist ülkenin başkanı Wilson da, «self-determination» hakkını kendi ölçüleri içinde formülleştiriyordu. Avrupa kıtasında başlanmış, belirli evrelere vardırılmış uluslaşma hareketlerinin hemen hemen hepsi, o anda mümkün olan başarıya ulaştı.

Osmanlı İmparatorluğu, Avusturya İmparatorluğu gibi, temelleri çürümüş çok-uluslu devletlerin çökmesiyle, Avrupa ve Yakın Doğu'nun politik haritası değişti. Batı'da uluslaşma hareketleri o ana kadarki potansiyelleriyle zafere ulaşırken, dünyanın geri kalan bütün bölgelerinde de uluslaşma bilinci yayıldı. Azgelişmiş ülkelerde, politik hareketler, uluslaşma üniformasını giyerek, kolonyal üniformaların karşısına kendilerini koydular. Ancak bu süreçlerin Avrupa'daki çizgiye gelmeleri, İkinci Dünya Savaşından sonra imkân kazandı. İkinci Dünya Savaşından sonra, yaygın bir olayla, eski sömürgelerin bağımsızlık kazanmaları olayıyla karşılaşıyoruz. Bağımsızlık kazanma olayı, emperyalistlerin o zamana kadarki paylaşmalarının yarattığı sınır çizgileri üzerinden başladı, ama başlar başlamaz da, daha küçük etnik gruplaşma temelleri üstünde daha küçük birimlere bölünmeye başladı.

Diyebiliriz ki bu ikinci uluslaşma dalgası, metropolde değil, Üçüncü Dünya diye adlandırılan ülkeler arasında egemen oldu. Ama şimdi, üçüncü bir dalganın sözünü etme zamanı gelmiştir. İkinci dalgadan etkilenmemiş görülen metropoller, bugün bu üçüncü dalganın etkisini en fazla duyan bölgeler oldu. Kısa bir süre öncesine kadar, Fransa'nın sınırlarının küçüleceğini düşünmek güçtü. Olsa olsa, bir Alsas-Loren sorunu düşünülebilirdi. Ama bir Bask hareketi başladı; aşağı yukarı aynı zamanlarda. Brötanya'da ayrılıkçı bir akım doğdu; şimdi ise, Korsika sorunuyla karşı karşıyadır Fransa. Bask sorununu, İspanya da Fransa ile paylaşıyor. Öte yandan, bir de Katalonya sorunu patlak verdi İspanya'da.

Koca Britanya İmparatorluğu da dünya çapında paramparça olduktan sonra, parçalanma süreci şimdi, evin kapısı bir yana, yatak odasının kapısına dayandı. İrlanda'nın bir kısmı, daha on dokuzuncu yüzyılda elden gitmişti. Ama Kuzey İrlanda da şimdi bir barut fıçısı oldu. Yıllardan beri Gal özerkliği sorunu sürüp gitmektedir. Birleşik Krallığın bu bakımdan şimdiye kadar en uysal görünen halkı olan İskoçlar ise, birdenbire, en güçlü ayrılıkçı hareketi başlattılar. Bu gidişle, yakında Cornwall'un özgürlüğü veya Isle of Man'in özgürlüğü sorunlarının ortaya çıkması, pek de şaşırtıcı olmayacak.

Bu uluslaşma, özerkleşme hareketlerini, kapitalizmin bozukluğuna yükleyerek içimizi rahatlatamayız. Sosyalizminin dozunu ne kadar yetersiz bulsak, gene de kapitalist olmayan bir ülkedir Yugoslavya. Barındırdığı halkların karşılıklı ilişkileri de, kapitalist devletlerde görülenden farklı temeller üstüne kurulmuştur. Buradaki Sırp/Hırvat çekişmesi (öbür çekişmeleri saymıyoruz şimdilik), «halkların kardeşliği» açısından hayli hayal kırıklığı yaratabilir. Etnik özdeşliğe karşın, tarih içinde biri Latin alfabesi ve Latin dini, öbürü Kiril alfabesi ve Ortodoks dini kullanan bu iki topluluk, birbirlerini, örneğin bir Macar'la bir Fransız kadar farklı görüyor, öyle sayıyorlar. Başka Doğu Avrupa ülkelerinde, etnik azınlık olan her yerde azınlık sorunu da var. Bulgaristan'daki Türkler, Romanya'daki Macarlar, Macaristan'daki Almanlar v.b. Sovyetler Birliğinde de milliyetler olduğu gibi, milliyetçilikler de kesinlikle var.

Sözünü ettiğimiz üçüncü dalgada, milliyetçilik ve ayrılıkçılık artık evrenselleşmiştir. Metropole coğrafi yakınlık, tarihî yakınlık, kültürel yakınlık artık sorun değil. İdeoloji dünya çapında var ve ayrılıkçılık dünya çapında sürüp gidiyor. Yakın gelecekte daha birçok başkent adı ezberlemek zorunda kalacağımızı söylemek, bir kehanet değil.

İkinci türden uluslaşma örneklerinde, birinciye göre farkları belirtebildim sanıyorum. Birinci tür uluslaşmada, ortada somut bir durum vardı. Bu somut durumun mantığı izlenerek uluslaşıldı. Eşit gelişme süreci içinde, ulusal pazar ve ulusal ideoloji birbirine tekabül etti. İkinci türde ise, olay daha çok ideolojik düzeyde başlıyor ve uluslaşma için gerekli maddî temel, bu mücadele süreci **sırasında** yukarıdan aşağıya yaratılıyor ya da yaratılmaya çalışılıyor. Bu yüzden de, ikinci türden uluslaşma, eşitsiz gelişme içinde gerçekleşiyor.

Buradan, daha önemli bir ikinci ayrım ölçütüne gelebiliriz. Birinci türden uluslaşmanın, tartışılmaz bir ilerici yanı vardı. Çünkü bu uluslaşma, üretici güçlerin gelişmesine paralel, üretici güçlerin gelişmesini toplumun öteki yapı ve düzeylerinde tamamlayan bir süreçti. Yeni ve daha ileri üretim tarzını perçinliyordu. Ama bundan sonra dünya değişti; dünya, emperyalizme açıldı. Aynı zamanda, kapitalist toplumu aşan bir toplum biçimi, Sosyalizm çıktı ve dünyanın belirli yerlerinde yerleşti. İşte ikinci türden uluslaşma bu daha sonraki süreçler içinde yer alıyor. Bunun, birinci türle aynı görevleri yerine getirdiğini varsaysak, geri bölgeleri, Avrupa ülkelerinin çıkış anlarında durdukları noktaya getirdiğini kabul etsek bile, demek ki arada şöyle böyle yüz elli yıllık bir zaman aralığı var. Oysa bu yüz elli yıllık süre içinde, toplumlar için, uluslaşmadan başka hedefler, daha doğrusu, kapitalist yapı içinde uluslaşmadan başka ulaşılabilecek hedefler doğmuştur. Şu halde, bu ikinci türden uluslaşmayı, ille de «ilerici» sayacaksak dahi, bu, başka herhangi bir umut olmamasından ötürü ilerici saymak zorunda kaldığımız bir gelişmedir.

Yazının başında, Marx'ın, Engels'in dünyaya nasıl baktığını görmüştük. O zamandan bu zamana, tarih ilerlememiş de, sanki gerilemiş gibi görünüyor. Yani, sınıf ölçütü, ulus ölçütünden daha ileri bir şeyse, biz bugün geri olanla uğraşıyoruz. Dünya politikasını değerlendirirken bugün kullandığımız dil (bunu, çoğul olarak, bütün değişik Sosyalist akımları kapsayacak bir biçimde söylüyorum; ama bu akımlar içinde milliyetçi mantığa taviz verme dereceleri şüphesiz değişebiliyor), ulusal kategoriler üstüne kurulu. «Zengin ülkeler/yoksul ülkeler» ayrımı, «uluslar falanca, halklar filanca istiyor» gibi sloganlar, blokluluk, bloksuzluk ayrımları ve daha niceleri, bütün dünyayı milliyetçi bir gözle gören herhangi bir ideoloji veya «Real-Politik» içinde türetilebilirdi ve bunun için Marx'ın ince sınıf analizleri gerekmezdi.

Bu durum, ister istemez bazı sorular getiriyor. Bunları sormamakla, rahatımızın kaçmasını bir süre daha ertelemiş oluyoruz belki, ama sorunlar da kendiliğinden çözülmüyor. Bir soru şöyle biçimlendirilebilir: dünyanın varolan durumu ve dış politikanın varolan gerekleri karşısında, Marx'ın sorunsalını belirsiz bir tarihe kadar erteleyecek miyiz? «İleride lâzım olur» diye dolabın bir rafına kaldırıp, bugünkü durumu değişik yaklaşımlarla mı değerlendireceğiz? İsterseniz, daha aşırı bir biçimde de formülleyebiliriz soruyu: dünyanın gelişmesi, Marx'ı büsbütün yalanladı mı? Bir başka söyleyişle, ulus, sınıfı yendi mi?

Birikim'de yazan bizler, bugün karşımıza çıkan sorunların, teorinin aslına, yani Marx'a dönerek çözülebileceğine inanıyoruz (ve tabii Lenin'e). Bu anlamda, eğer bu bir dogmatizm ise, dogmatiğiz. Öte yandan, aradan geçen bütün olaylardan sonra, Marx'ı, Engels'i, Lenin'i olduğu gibi tekrarlamakla bir yere varılmayacağı da açık. Bu da, bir yorumu gerektiriyor. Yani, herkesin yaptığı bir şeyi. Ancak biz, bu yorumun, kendi teorik doğrulama araçları olduğuna inanıyoruz. Yani, yapılan yorumun, gündelik politikanın ihtiyaçlarına teoriden kılıf bulmak değil, teorinin, kendini olumsuzlayıp nitelik değiştirmeden, çağdaş konumu kucaklayacak biçimde genişlemesi olduğuna ve bunun gene teori içinde doğrulanabileceğine inanıyoruz. Ama bu yöntemsel sorunu şimdi burada bırakarak, konumuza dönelim.

Özetlemeye çalıştığımız milliyetçi gelişmenin şüphesiz ki ekonomik dayanakları vardır. Bu dayanakları araştırırken, şu önemli soruya kısmen de olsa bir cevap bulunabilir belki: milliyetçiliğin bu yolda gelişmesi, emperyalizmi sarsan bir olay mı, değil mi?

Bundan on beş, yirmi yıl kadar önce, bu soruya verilecek cevap, sarstığı yolunda olurdu. Bu cevabın güçlü kanıtları olarak, başta Mısır olmak üzere bazı Arap ülkelerinin tutumu, bazı Latin Amerika ülkelerinin, genellikle cuntalı «anti-emperyalist» hükümetleri ve buna benzer bazı örnekler gösterilirdi. Şimdi ise, bu kanıtların pek fazla inandırıcılığı kalmadı. Dolayısıyla, bir zaman umut bağlanan gelişmelerin, verdiği umudu geri alan sonuçları ışığında, daha değişik bir açıdan bakabiliriz olaya.

EKONOMİK DAYANAKLAR

Bu bölümde, ampirik yanı ağır basan, ama teorik bir sorunsaldan da bağını koparmayan bir gezintiye çıkacağız. Biraz sıkıcı olacak, ama çeşitli örnekler üstünde durarak benzer kalıplar yakalamaya çalışacağız.

İleri kapitalist bir ülkenin «milliyetçi önder»ine örnek olarak, General de Gaulle'den söz etmiştik. Gerçekten ilginç bir politik kişiliktir de Gaulle, Fransa burjuvazisinin tipik temsilcisi diyemeyiz ona. Ama, öte yandan, bunu demeyeceksek ne diyebiliriz? Nazi işgali sırasında, Vichy hükümetinin başı olan işbirlikçi Petain, de Gaulle'ün hocasıydı. Sonuna kadar hocasına saygı duydu de Gaulle. Ama politik pratikte, iki karşıt uç oldular. Üstelik Petain de, Birinci Dünya Savaşının Verdun kahramanıydı, yani, gene aynı Alman düşmandan, Fransa anayurdunu en etkili biçimde kurtaran adam.

Generalin Birinci Dünya Savaşı serüveni, oldukça tipiktir. Hayatı boyunca sürdürdüğü ikili mücadelenin özeti gibidir. Savaş sırasında Almanlara esir düşmüştü; savaş bitince, özgürlüğüne kavuştu ve bu özgürlüğü, Rusya'da kurulan devrim hükümetine karşı çarpışmakta kullandı. Yaşadığı sürece tekrarlanan bu iki motif de son derece doğaldır; emperyalist Fransa'sının bağımsızlığına gölge düşürecek en ufak tehdide göz yumamazdı; aynı zamanda, Fransa'da, Sosyalistler dahil, hiçbir sol çeşidinin iktidarda söz sahibi olmasına da dayanamazdı. Yani, gerçek bir milliyetçiydi General de Gaulle.

Cezayir bağımsızlığı da, de Gaulle'ün dam-

gasını taşıyan bir olaydır. Salan ve arkadaşlarına karşı, General, bu olayda da «ilerici» görünmüştü. Sonuçta, Cezayir'in Fransa'ya gerçek bağımlılığı kırılmadı. Bugün Cezayir, birçok bakımdan muhtaçtır Fransa'ya, Fransız sermayesine. Bu ilişkiyi, görünürdeki «sol» rejimiyle sürdürebilmektedir. Oysa, Fransa'nın nihaî olarak kazanamayacağı bu savaşı sürdürmek veya barışta daha ağır koşullar empoze etmek, zaten zengin bir radikalleşme potansiyeline sahip olan Cezayir kurtuluş hareketini daha sola itecek, Sosyalizm sözü, belki de bu Arap ülkesinde ciddî bir anlam kazanacaktı.

Generalin, Quebec Fransızlarının ayrılıkçılığını, eşi görülmemiş bir diplomatik skandal pahasına desteklediği bilinen bir olaydır. Bilinen bir başka olay da, devrimci Faslı önder Ben Barka'nın öldürülmesinde de Gaulle polisinin oynadığı karanlık rol. Evet, bir kez daha tekrarlamak gerekiyor: gerçek bir milliyetçiydi de Gaulle. Bunun bir kapitalist-emperyalist Avrupa ülkesi milliyetçiliği olması çok bir şey değiştirmiyor. Ülkenin çapı ne olursa olsun, eylemler birbirine paralel, örneğin, Sudan'ın Komünist önderini havada yakalayıp idam edilmek üzere Numeyri'ye teslim eden (şimdi de gene aynı Numeyri'ye karşı suikasta kalkışan) Kaddafi'nin davranışıyla Ben Barka'nın temizlenmesine yataklık eden de Gaulle'ün davranışı, hiç de farklı değil

De Gaulle konusu, Cezayir konusuna geçiş için elverişli bir basamak. Burada, azgelişmiş bir ülkenin «millî» kurtuluş ve kalkınma örneğini görüyoruz. Üstelik, uzun yıllar sürmüş, halkın büyük çoğunluğunun etkin desteğiyle yürümüş bir kurtuluş hareketi sözkonusu. Sosyalist olmayan, olmaya niyetli de görünmeyen Cezayir'in, gene de, kendine yakın ülkeler arasında görece **radikalliğini** hâlâ sürdürüyor olması herhalde bu savaş geleneğinden kaynaklanıyor.

Cezayir'deki sürece —sayacağımız çeşitli örneklerde bir değişiklik olması için— ilginç bir göstergeden bakalım: savaş sırasında ve şimdi, kadının durumu. Bilindiği gibi, Cezayir savaşını izleyen Fanon, bu konuda, çok önemli gözlemlerini anlatmıştı. Bir halk savaşının, geleceğin olumlu kültürünü nasıl kendi süreci içinde kurduğunu gösteren örneklerdi bunlar. Savaşa etkin olarak katılan, silâh taşıyan, haber götüren, gereğinde dağa çıkan kadınların, bu olaylar arasında nasıl kişilik kazandıklarını, geleneksel bağların nasıl kopup kadın-erkek ilişkilerinin nasıl değiştiğini gösteriyordu. Şimdi ise, devlet başkanı Bumedyen, liseler için konmuş bir ödülü dağıtırken, kızlara düşen görevin anne olmak ve Arap - İslâm ahlâkının temel direğini oluşturmak, oğlanların görevinin ise devlet adına siyasal sorumluluk yüklenmek olduğunu söylüyor. Şu sözler, Cezayir'in **El Mücahid** gazetesinden: «Kadın, toplumun temelinin hücresi olan ailenin omurgasının geleneklerinin koruyucusudur. Toplumda veya ailede ahlâk ya da ahlâksızlık öncelikle kadınların davranışları tarafından belirlenir. Onun rolü son derece önemlidir.»

Bu örnek, gerçekten bir göstergedir. Cezayir'de gelenekler fanatikçe diriltilmektedir. Ancak, «kolonyal gelenekçilik» ile «geleneksel gelenekçilik» arasında ayrım yapılmaktadır. Yani, emperyalizme karşı, yüzyılların İslâm gelenekleri ile karşı konulmaktadır. «Ulusal kurtuluş»da rol oynayan «ulusal burjuvazi» bugün topluma hâkimdir. Ama ne hikmetse, emperyalist ülkelerle ekonomik ilişkiler sürmektedir. Gün geçtikçe, gelişmenin antikapitalist olmadığı, ama kesinlikle anti-komünist olduğu ortaya çıkmaktadır.

Bu gelişme kalıbı yalnız Cezayir'e özgü değil. Afrika ve Asya'da aynı yolu izleyen pek çok ülke var. Bunların başında, uzun süreli halk savaşını yaşamadığı halde bir süre Arap Sosyalizmi denen hareketin başını çeken Mısır sayılabilir. Mısır'da, Nâsır zamanında da Komünist asılırdı. Sedat zamanında olanlar çok daha ibret verici. Ama, bu değişikliği yönetim değişikliğiyle açıklamak herhalde pek safiyane bir tutum olacak. Sedat, Nâsır zamanında oluşturulmuş bir temel üstüne oturdu. Benzeri bütün ülkelerde, ilk birikim süreci tamamlandıkça, küçük burjuva-bürokrat vesayetinden kurtulan «ulusal» burjuvaziler, dünyayı kendi saf çıkarları doğrultusunda yeniden düzenlemeye girişiyorlar. Sayısız örneğini gördüğümüz bu oluşumun sosyo-ekonomik nedenlerini bir yana bırakıp, olayları birtakım «tek adam»lar ve birtakım «ikinci adam»larla açıklamakta ısrar edeceksek, tarihi maddecilik teorisini öğrenmemizin ne gereği vardı?

Ama bu ülkeler uzun süre, içteki gelişmeleri çok aydınlık olmasa bile, «anti-emperyalist», bloksuzluğa dayanan dış politikaları nedeniyle, şu mahut «içi geri, dışı ileri» ülkeler arasında sayılmıştı. Şimdiyse, bulundukları bölgelerin dış politika gerekleri sıkıştı. Bir zamanların dışta ilericisi Suriye, Lübnan sorununu ve bununla birlikte Filistin sorununu güzelce çözdü. Irak'daki ilericilik ise, odak olarak Lübnan olayını alırsanız sürüyor. Ama orada da içteki etnik sorunun çözülüş biçimi, Irak ilericiliğinin nelere kadir olduğunu gösterdi.

Kara Afrika'da da durum bundan çok farklı değil. Örneğin, Güney Afrikalı devrimciler, ülkelerinde devrim koşullarının olgunlaştığını düşünüyor ve halk savaşını başlatmak istiyorlar. Güney Afrika'nın çevresi ilerici, hattâ «Sosyalist» Afrikalı ülkeleriyle dolu. Ne var ki, bunlardan hiçbiri, Güney Afrika'ya kendi toprakları üstünden silâh sokulmasına izin vermiyor.

Siyah Afrika milliyetçiliği, kolonyal dönem eziyetine tepki olarak, ırka, renge dayalı bir biçimde gelişti. Vaktiyle İngiltere'deyken bir konferansa katılmıştım. Konuşmacı, kurtuluş için Sosyalistçe bir mücadele önerdiği, bunun bir gereği olarak, direniş safına katılacak beyazlara yer vermek gerektiğini söylediği zaman, yuhalanmıştı. Bir Kenyalı ayağa fırlayıp, ideolojisi ne olursa olsun, bir beyazın zenci kurtuluşuna ka-

bul edilemeyeceğini haykırmıştı. Herkes, Kenyalı'dan yana çıktı. Bugün de birçok kara Afrika ülkesinde, beyaz olarak sokakta dolaşmak tehlikelidir. Bu ülkelerde yönetici durumda olan aydınlar, ülkelerinin koşullarının Sosyalizme yatkın olmadığını (Sosyalizm «çok iyi bir şey» olduğu halde), kalkınma yöntemlerini kendi ulusal kültürlerinden çıkaracaklarını söylerler. Bütün bu «Sosyalist» Afrika ülkelerinde, sözgelişi Lenin'i okumak, belki burada olduğundan daha tehlikelidir.

Afrika ülkelerinin kabileye dayalı yapıları, geri ekonomileri bilinen şeyler. Bu temel üstünde Sosyalizmi kurmak elbette kolay değil. Ama sorun başka sorun. Sosyalizmi kurmak gibi bir **amaçları yok** bu ülkelerin. Hepsinin başında, «dışta ileri, içte geri» önderler, diktatörler veya hâkim aileler var. Bunların da «dışta ileri»liği, Afrika'da işler kızışmaya başlayınca daha açık seçik görülecek. İçte ise, Sosyalist terminolojiden de ödünç alınma bir radikalizm diliyle, kapitalizmin temel kurumları kuruluyor. Sosyalizm bu ülkelerde, ilk sermaye birikimi yokluğunu gideren bir devletçilik yöntemi. Dolayısıyla, ancak bir kalkınma sorunsalı içinde kabul ediliyor. Bunun ne olduğunu, kendi ülkemizin deneylerinden de pek iyi biliriz.

Bütün bu ülkeler, kolonyalizme, emperyalizme ve ırkçılığa **karşıdırlar;** aynı zamanda, barıştan, hümanizmden, demokrasiden ve toplumsal ilerlemeden **yanadırlar.** Her düzeyde uluslararası konferanslarda, toplantılarda, söylerler bunları. Ne var ki, **kapitalizme karşı** ve **sosyalizmden yana** olduklarını pek söylemezler.

Emperyalist ülkelerle ekonomik ilişkileri vardır. Birkaç örnek rakama kısaca bakalım: örneğin, oldukça ilerici bir rejimi olan Somali, altmışların sonlarına kadar şu ülkelerden şu kadar «yardım» almıştı: İtalya'dan 45 milyon sterlin, Sovyetler'den 30 milyon sterlin, ABD'den 16 milyon sterlin. Sovyet yardımının büyük kısmı orduya, Amerikan yardımının büyük kısmı ise polise idi. Zambia, en önemli ekonomik girişimlerine, Japon firmalarıyla, Anglo - Amerikan ve İsveç - Amerikan firmalarıyla, İngiltere ve Yugoslavya ile girişmişti. Gana, Nkrumah zamanında Kaiser Aluminium, Chemical Corporation ve Reynoldes Metal Company gibi şirketlerle çalışıyordu. O zamandan bu zamana, Gana'da Batı etkisi daha da arttı. Sözün kısası, Afrika'da Sosyalizm, oldukça karışık bir sorundur. Örneğin, herhangi bir sola yatkınlığı olduğunu iddia edebilmek için, «sol» kavramına şiddet uygulamak gereken Liberya başkanı Tubman'dan, Taşkent'deki yazarlar konferansında konuşan Liberyalı yazarın, «Afrika'nın Lenin'i» diye söz ettiğini kendi kulaklarımla işittim.

Batı ülkeleri zaman zaman verdikleri yardımın özel teşebbüse akması için dayatıyorlar. Ama her zaman değil. Çünkü bu ülkelerin bugünkü durumunda, özel teşebbüs çıkarı için de olsa öncelikle devlet sektörünün güçlenmesi gerektiğini onlar da anlıyor. Sovyetler ve Çin ise, altyapıyı güçlendirecek projeler için devlete yardım yapıyor. Ancak, ekonomik sistemin işleyiş biçiminde, devlet sektöründeki genişlemenin, daha sonraki kapitalist gelişmenin temeli olduğunu bugün çok rahat görebiliyoruz.

Bütun bunlardan sonra, Afrika milliyetçiliğinin, Sosyalizme geçişten çok kapitalizmin kurulması için bir araç olduğunu soylemek yanlış olmaz.

Asya'dan tek bir örnek vereyim. Kişisel bir konu olduğu için, ad söylemeyeceğim. Taşkent' de tanıştığım, bu Asya ülkesini temsil eden yazar, yukarıda söylediğim tipte, emperyalizme karşı ve toplumların ilerlemesinden, dünyadaki ilerici güçlerden yana bir konuşma yapmıştı. Heyecanlı, «duygulu» bir konuşmaydı bu. Ülkesi de, bir anlamda, Sovyetlere yakın, Çin'le de dosttu. Ancak, ülkedeki diktatörün, iç politikadaki kesin anti-Komünist tavrı biliniyordu. Ülkesinde seçim vardı, ama politik parti kurmak yasaktı. Örneğin, senatoya her yöreden üç senatör seçiliyordu: birini devlet başkanı, birini eyalet valisi, birini de halk seçiyordu (Tabiî bu bilgileri, sözünü ettiğim yazardan almadım, kitaplardan öğrendim). Bir zaman sonra, aynı ülkeden bir devrimciyle tanıştım. Taşkent'deki anti-emperyalist yazar, meğer ülke diktatörünün özel sekreteriymiş (ama bu görevi gizli tutulurmuş). Şu sıralarda, devlet başkanı için bir politik parti kurma çalışmaları içindeymiş (partinin adı acaba Cumhuriyet Halk Fırkası mı olacak?) Ayrıca, neşriyat müdürüymüş. Ama ülkede matbaa olmadığı için, bu görevin anlamı, dışarıdan gelen kitapları sansür etmekmiş ve anti-emperyalist yazarımız, her gün birkaç bin kitabı yakılmaya gönderirmiş. Bunlar da, bu ülkenin «ulusal» kalkınma yolunun özellikleri.

Bu gibi örnekleri görünce, bizdeki sloganın da niçin **«tam** bağımsız ve **gerçekten** demokratik» olduğunu anlıyor insan. Çünkü ortada yığınla, «bağımsız **ve** demokratik» var. Ama biraz yakından bakınca, bu bağımsızlığın ve bu demokratiktiğin yetersizliğini görüyoruz. Gene de, çerçevemizi değiştirmek istemiyoruz. Hani helva yapmak için, un, şeker ve yağ gerekir; şekeri paholı bulup koymayınca, istediğiniz kadar yüzdeyüz un ve özbeöz yağ koyun, ortaya çıkan şey helva olmaz

Bu ekonomik dayanak sorununa, bir de Avrupa ülkeleri içinde bakalım. Yukarıda da değinmiştik; Büyük Britanya Birleşik Krallığında, bir araya gelmiş halklar topluluğu öteden beri pek iyi geçinmezdi, ama bunlar arasında İskoçya, bağımsızlık mücadelesi vermekte en hareketsiz kalandı. Yalnız on beş, yirmi yıl önce, Britanya'nın Westminster'de saklanan tahtının altında, İskoçya'yı temsil eden, vaktiyle İskoç krallarının üstüne oturup taç giydikleri ve birleşmeden beri de ünlü tahtın alt kısmındaki özel dolapta duran (böylece Britanya kralı onun da üstüne oturmuş oluyor!) «Scone» adlı taşı birkaç İskoç milliyet-

çisi çalmıştı. Sonra bunlar yakalandı ve taş yerine kondu, herkes de olaya gülüp geçti. Oysa şimdi, İskoçya'da ciddî bir ayrılıkçı hareket başladı. Başarıya yakınlık bakımından, bağımsızlık özlemini daha önceden duymaya başlayan Gal'den daha elverişli durumda olduğu da söylenebilir. Yorgun İngiltere, üstelik Kuzey İrlanda gibi gönüllü «kolon» ordusu da kolayca bulunamayacak olan İskoçya'ya karşı kıran kırana bir mücadeleyi göze alabilecek mi? Böylesini kimse tahmin etmiyor. Ama, bunca yılın İskoçya'sı, niçin durup dururken bağımsızlık ister oldu? Bunun şüphesiz çeşitli nedenleri sayılabilir. Birleşmeye kadar İskoçlar, İngilizlerle iyi geçinmemiş, sürekli savaşmışlardı. Resmî birleşmeden sonra da çeşitli önemli ayaklanmalar oldu. Normal olarak, bir İskoç, kendisinin İngiliz sanılmasına kızar. Ve benzerleri ve benzerleri. Ama bütün bunlardan sonra, asıl itici güç, son zamanlarda İskoçya'da bulunan ve üretilmeye başlanan petrol olsa gerektir.

Şimdi, bu petrolün Büyük Britanya olarak üretilmesiyle, İskoçya bağımsız devleti olarak üretilmesi, İskoçya işçi sınıfı ve halkı açısından pek de önemli değildir. Hattâ, İskoçya'nın İngiltere'den ayrılması, İskoçya işçi sınıfının başına, önceden kestirilemeyecek yeni fedakârlık zorunlukları da sarabilir. Ama İskoç burjuvazisinin bu petrolü kendisi üretmekte doğrudan doğruya kazancı vardır. Hemen hemen her yerde olduğu gibi, burada da, milliyetçi hareketin başını burjuvazi çekmektedir. Herhalde burada da, kısa süre içinde, «millî» ve «gayri millî» burjuvazi ayrımları ortaya çıkacaktır (petrolü ele geçirmekten uzak, İngiltere'yle de yakın bağları bulunan burjuvazi kesimi).

Şu sıralanan veriler çerçevesinde, bir Sosyalistin, İskoçya bağımsızlık hareketine karşı çıkması için fazla sebep olmayabilir (ama daha ayrıntıya inildiğinde, olabilir de). Ne var ki ölçüt, saf ve soyut bağımsızlık değil, işçi sınıfının bundan ne kazanacağı veya ne kaybedeceği olmalıdır. Eğer, tepesindeki adamın, serbest Polonyalı toprak beyi mi, yoksa Rus toprak beyine bağımlı Polonyalı toprak beyi mi olduğunun, Polonya köylüsünü çok fazla ilgilendirmediğini söyleyen Marx'a hâlâ inanıyorsak, burada da ölçüt herhalde işçi sınıfının çıkarlarıdır.

İskoçya'nın petrolü, oldukça somut bir örnek. Buradan belki şöyle bir hipotez üretebiliriz. Bir etnik topluluk içindeki burjuvazi, gerçek anlamda bir ulusal bütün yaratmaya yetmese bile, kendisine kesin kazanç getirecek bir kaynak bulduğunda, bunun nimetlerinden yalnız başına yararlanmak için ayrılıkçı bir hareket başlatmaya yatkındır. Sonuçta ayrılık sağlansa, ama burada dediğimiz gibi kurulan birim, birçok nedenlerle kendine yeterli olmasa, bu, dış müdahaleyi daha da kolaylaştırır. Ama böyle olması da, sözkonusu burjuvaziyi tedirgin etmez. Çünkü o, ancak elinin altındaki özgül kaynağın kullanımı konusunda «milliyetçi»dir. Başka ihtiyaçların dışarıdan sağlanması ise, gene herkesten çok onun işine yarayacak, çünkü bu da ancak onun üstesinden gelebildiği bir iş olacaktır. Özgül kaynağa kıskançlıkla sarılarak, «anti-emperyalist» özelliğini kanıtlamıştır, bu vesileyle halkın çıkarlarını korumuştur (örneğin şimdilerde İskoçya Ulusal Partisinin sözcüleri de, son yıllarda İskoçya'dan toplanan vergilerin sadece İngiltere yararına kullanıldığını söyleyerek, İskoç halkının parasına sahip çıkıyorlar). Bundan sonra dış güçlerle girişilecek ilişkiler, **bağımsız bir ülke** yapısı içinde girişilecek ilişkiler olacaktır. «Dış düşman içimizden atılmıştır». Bundan böyle, ülkenin yüksek çıkarlarının gerektirdiği biçimde, «dünya ekonomisi kurallarının gerektirdiği biçimde», **dost** ülkelerle ekonomik işbirliği kurulabilir. Hattâ, İskoçya burjuvazisi (bu örnekten yola çıktığımız için tekrarlıyorum), anti-emperyalist tutumunu ve milliyetçiliğini kitleler karşısında da daha iyi kanıtlamak için, sözgelişi parlamentoya eteklik giyerek gidebilir; hattâ, İskoç bestecilerinin klasik parçaları, örneğin keman konçertoları, bundan böyle gaydayla da çalınabilir. Bütün bunlar Britanya emperyalizmine indirilecek çok ağır darbeler olacağından, petrolcü İskoç burjuvazisi tarihte çok ilerici bir misyonu da yerine getirmiş olabilir.

Bunlar, olmayacak şeyler değil. Şimdi, biraz daha olmayacak gibi görünen varsayımsal bir örnek ustunde duralım. Bilindiği gibi, Türiye'mizde, Sivas ve Kayseri şehirleri arasında geçimsizlik vardır. Bu geçimsizliğin nedeni, Kayseri'deki futbol maçında Sivaslıların öldurulmesinden ileri gelmez. O olay, daha önceki geçimsizliğin ürünü ve aynı zamanda bir göstergesiydi. Asıl neden, bu iki şehrin, daha Osmanlı devleti zamanından beri, aynı bölgenin metropolü olmaya çalışan iki merkez olmasıdır. Yani, öteden beri, iki şehrin eşraf ve mutegallibesi arasında rekabet olmuş, halk da bu rekabet yuzünden birbirine karşı kışkırtılmış, bilenmiştir. Geçimsizliğin ardında, saf ekonomik nedenler vardır. Böyle de olsa, bugün bu iki şehrin ayrılıkçı bir tutuma girmelerine kimse ihtimal vermez ve gerçekten de olacak şey değildir bu. Gelgelelim, bir raslantı sonucu bu şehirlerden birinde, sözgelişi Gürcüler, ötekinde ise, diyelim Abazalar oturuyor olsaydı, tarihin bir vaktinde böyle bir ayrılıkçı eğilimin patlak vermesi o kadar da şaşırtıcı olmazdı. İşte bu nedenle milliyetçilik her zaman, ampirik inandırıcılığına karşın, temelde akıldışıdır. Her zaman ekonomik nedenlere dayanır ve bu da son kertede mutlaka sınıfsal bir sorundur. Ama şu da inkâr edilmez bir olgu ki, eşitsiz gelişme ve üstyapının görece özerkliği, bu sorunu ekonomik temellerinden bir hayli uzak bir yere yerleştirmiş görünümünü vermektedir.

SOSYALİSTLERİN MİLLİYETÇİLİĞE BAKIŞLARI NASIL DEĞİŞTİ?

Eşitsiz gelişme ve üstyapının görece özerkliği, Marx ve Engels'in yaşadıkları çağda da var-

dı. Ancak, o sıralarda, Avrupa ülkeleri içinde sınıf mücadelesi yoğun bir noktaya varmış, ulus sorunu ortadan kalkmasa bile, bu yoğunluk, Marx ile Eengels'e sınıf ve ulustan hangisinin öncelikli olduğunu göstermişti. Onların izledikleri sınıf mücadelesi, onların hayat süreleri içinde meyva vermedi. Sınıfsal bakış açısı ve politik pratik, 1917'de ilk başarısını kazandı. Sovyetler Birliğindeki devrimciler, Avrupa'yı da bir devrimler dalgasının sarmasını beklediler. Bu, olmadı. Dünya politikasının somut koşulları, Lenin'e, yeryüzünün bir noktasında kurulmuş olan proletarya diktatörlüğünü korumanın, başka her şeyden daha önemli bir görev olduğunu gösteriyordu. Bu nokta korundu, yaşadı. Stalin - Troçki kavgasından sonra, «tek ülkede Sosyalizm» tezi kesinlikle kabul edildi.

Troçki sorunu, 1929'a kadar devam etti. Bu tarihlerde Mussolini İtalya'da Faşizmini kurmuştu. Hitler, kesinlikle belli etmişti kendini, potansiyelini. Dünya uluslarının yeniden çıldırmak üzere olduğu, daha o sıralardan anlaşılıyordu. Zayıf Sovyetler Birliği, her türlü çareye, bu ortamda her türlü Makyavelizme de sarılarak kendini korumak durumundaydı. Batı'nın «demokratik» güçlerine de güvenmesi için hiçbir sebep yoktu Sovyetler Birliğinde Sosyalizm gençti, bin türlü badireden geçmişti, oturmamıştı daha. Pragmatik Stalin, elinin altındaki bütün kaynakları kullandı savunma için; bu kaynaklar arasında önemli bir tanesi de milliyetçilikti.

Kırk üçte Komintern lağvedildi. Önemli bir adım. Aynı zamanda, Enternasyonal Sovyetler Birliğini temsil eden marş olmaktan çıktı. Almanlara karşı sıcak savaş içinde, Nazilere karşı Sosyalizmi savunma sloganları, zamanla, anayurdu savunma sloganlarına yerlerini bıraktılar. Bu dönemde, Stalin'in odasına birtakım eski kahramanların resimlerini astığı anlatılır. Bunlardan biri Kutuzof'du, Rusya'yı Napolyon'a karşı koruyan general. Gerçi bir burjuva kahramanıydı Kutuzof ama, Nazilerle savaş koşulları içinde, onun hatırlanması, Napolyon'a karşı direnişin «Patriyotik Savaş» adıyla anılması çok anlaşılır şeylerdir. Gelgelelim, Stalin'in odasını niçin süslediği bu kadar kolay anlaşılmayan bir başka general resminden de söz ediliyor: Suvarof'unki. Büyük Katerina'nın hizmetinde çalışan, askeri dehasıyla ünlü bir generaldi Suvorof. Ama büyük başarıları, 1790'da Besarabya'da ve 1795'de Varşova ayaklanmasındaki zaferleridir ve her ikisinde de, yaptığı kıyım dillere destan olmuştur. Kutuzof'un yanına Suvorof'u da koyarken, galiba kantarın topuzunu biraz kaçırmıştı Stalin. Amaca varmak için bazı araçların meşru olduğu söylenir; ama kullanılan araçların, varılan amacı biraz değiştirdiğini de kabul etmeli. Sovyet kentlerinde Suvorof'un heykellerinin hâlâ durduğunu da ekleyeyim.

Stalin'den sonrasına gelince...

İkinci Dünya Savaşından sonra, ilk zafer sevincini izleyen olay, Soğuk Savaştı. Bu dönemde Sovyetler Birliği diplomatik savunmaya geçti. Dünya ülkelerinden herhangi biriyle kurulabilecek en basit ittifakın, yakınlaşmanın bile, hayatî önemi vardı. Ama bu ülkelerin de rejimi, asıl dış bağlantıları, yönleri belli.

İttifak kurduğumuz bir adama, aynı anda, sövemezsiniz. Kapitalizmle dünya ölçüsünde mücadeleye girildiğinde, dünya politikasının, diplomasi dahil bütün gereklerini yerine getirmek zorunludur. Ama bunları yerine getirmek için, belli kurallara da uyulur. Bu noktada Sosyalist devlet yapısının **bilinen biçimlerinin,** kapitalist devletlere göre bir dezavantajı vardır. Sözgelişi bir Kissinger, Yamani ile öpüşüp Arafat ile sarmaşabilir. Ama her ikisi hakkında Amerika'da çeşitli yayın vardır ve herkes, öğrenmek istediğini öğrenebilir. Ne var ki, basını da devletçe denetlenen bir Sosyalist ülkede, basında çıkan her şeyden devlet sorumlu tutulur. Örneğin Sovyetler, belirli koşullar altında Nâsır'ın Mısır'ını desteklediler. Bunda belli bir iyimserlikle hareket ettiklerini varsaysak bile, herhangi bir kuşku duymadıklarını düşünemeyiz. Ama diyelim Mısır hakkında yazılıp çizilenlerde, bu kuşkular ancak pek diplomatik bir üslupla dile getirilebilirdi. Öte yandan, Nâsır veya bir benzerinin kısmî ilericiliğini azamî sonuçlarına vardırabilmek için, yapılanları övmemek de olmazdı.

Anlaşılabilir şeyler, ama sonuç ne oldu? Bunu en kısa yoldan şöyle anlatabiliriz belki: politik pratiğin pragmatik gerekleri, teorinin yerini tutmaya başladı. Diplomasi dili, teori dili haline geldi. Latin Amerika'daki herhangi bir albaylar cuntasının emperyalizmle şu veya bu biçimde çelişkiye düşmesini, bunun oradaki üretici güçler üzerinde ya da o ülkenin dış ilişkileri üzerinde filanca etkiyi yaratmasını bekler olduk. Kendi mantığımızı, kendi malımız olmayan bir yere yatırmaya —ve batırmaya— başladık. Bunun vahim sonuçlarını hâlâ yaşamaktayız. Örneğin, başkasının attığı bayrağın peşindeyiz. Ters bir durum bu: ya, attığı bayrağı yeniden ele almaya ikna etmek için çalışacağız, ya da kendi elimizde yükselteceğiz bayrağı. Ama bizim kendi ayırıcı özelliğimiz nerede, arkamıza mı saklayacağız onu? Ya da, berikinin attığına inandığımız bayrağın sapında, çıplak gözle göremediğimiz bir mesina bağlı mıdır, biz bayrağı taşıdığımızı sanırken, o mesina bizi bir yere çekmekte midir? Bunu da düşünmenin zamanıdır herhalde.

Oysa biz, diplomatik dilden türettiğimiz yeni teorik (!) sorunsal içinde, gerçek sınıf mücadelelerini bile ulusallık terimleri içinde görmeye çalışıyoruz. Mitolojinin, boylarını yatağına uydurmak için, uzun boylu konuklarının bacaklarını kesip kısa boyluları da çekerek uzatan zebellasının konukseverliğini andıran bir teorik çaba bu. Örneğin, Angola'dan bir «ulusal kurtuluş savaşı» örneği olarak söz ediyoruz. Oysa bal gibi sınıf mücadelesi ve buna dayalı iç savaş örneği var karşımızda. Portekiz çekip gitmiş, kime karşı «ulusal kurtuluş?» Üstelik giderken, ardında ikili

bir yapı bırakmış. Portekiz varken savaşanlarla, durum iç savaşa dönüştükten sonra savaşanlar, kesinlikle saf değiştirmiş. Angola'nın kurtuluşunu kazananlar, Portekizli Komünistlerin ve ilerici subayların bıraktığı silâhlarla dövüşüyor. Yanlarında, ilerici beyazlar var. Kübalı gönüllüler var her ne hikmetse bu «ulusal kurtuluş» savaşında. Karşılarında ise, dış düşman filan değil, özbeöz **yerli** gerici örgütler. Onları parayla, silâhla, diplomasiyle ve aylıklı askerle destekleyenler, Wrangel'i, Denikin'i v.b. de aynı yollardan desteklemişlerdi. Ama Sovyet devrimine «ulusal kurtuluş savaşı» demek aklımıza gelmiyor.

Sovyet diplomasisinin pragmatik dili, Sovyetlerin antitezi olarak ortaya çıkan Çin'in dış politikasında, abartılarak kullanıldı. Çin, Komünizmin kendisini de millîleştirdi. Dünya analizlerinde sınıf ölçütleri asgariye indirgendi. Ayrıca, dünya Sosyalist hareketinin önemli başarı ve yenilgileri (örneğin Angola ve Şili), Çin'in egosantrik dış politikasının pragmatik gerekçeleri uğruna sorumsuzca çarpıtıldı.

Çin veya Sovyetler, kendileri için uluslararası bir mücadele alanı görüyor, ama bu alana ulusallık perspektifi içinde bakıyorlar. Bizler için galiba bunun tersini gerçekleştirmek gerek. Kendi ulusal mücadele alanımıza, uluslararası bir perspektiften bakmak. Daha önce sık sık sözünü ettiğim «dışı ileri içi geri» madalyon, ancak bu durumda uyarlı bir bütünlük kazanabilir

Başlangıçta dediğim gibi, çağdaş dünyada şahlanan milliyetçilik olgusunu, nihaî olarak, emperyalizm analizimiz içinde açıklayabileceğiz Emperyalist sistem içinde, ekonominin sürekli uluslararasılaşması, uluslararası tekellerin faaliyetleri, buna karşılık, her somut toplumsal formasyonda, sınıf mücadelesi üstüne oturan ve onu denetleyen ulusal-devlet birimlerinin sırrı nedir? Birbiriyle çelişir gibi görünen bu iki olgu, aynı yapının ürünü değil mi acaba? Öte yandan, emperyalizm, sadece bir sömürü, bir artık transferi mekanizması mı? Sosyalist alternatifin varolduğu bir dünyada, ekonomik birimlerin çok-yanlı imkânlarla donanmış tekeller olduğu bir dünyada, emperyalizm, ekonomik yanı ağır basan bir olgu mu? Yoksa, kapitalist ilişkilerin dünya çapında yaygınlaşması, bir başka söyleyişle, burjuva sınıfının kendini dünya çapında yeniden-üretmesi, aynı anda politik savunmasını dünya çapında kurması sistemi mi? Emperyalist ülkeler, nice azgelişmişe kolayca bağımsızlık verdiler. Örneğin, Başçavuş İdi Amin'in «anti-emperyalist» öfkesinden (birkaç sıkıcı yolculuk yapma zahmeti dışında) pek fazla rahatsız olmuş gibi görünmüyorlar. Buna karşılık, Sosyalist hareketi güçlenmiş, Vietnam gibi bir ülkede, kendileri için ekonomik yıkımları göze almak pahasına, bağımsızlık «vermeye» sonuna kadar yanaşmıyorlar.

Öte yandan, «millî kalkınma» yolundaki azgelişmiş ülkelerin, bir zaman emperyalistlerle, bir başka zaman da Sosyalist ülkelerle yakınlaşmalarına yol açan sınıfsal mekanizmanın kaynağı nedir, bu olay nasıl açıklanır? Çünkü her zaman, her toplumsal formasyonda («ulus» yerine bu kavramı kullanmayı tercih ediyorum), hâkim sınıfların kendi sınıf mücadeleleri içinde, dıştaki mihrakların birine ya da ötekine oynayan bileşimler çıkıyor. Gaz pedalı Nâsır, debriyajı da Sedat olan bu yapıyı nasıl açıklayacağız?

Bu sorulara cevap aramaya başlarsak, «Bir adım sınıfsal, iki adım ulusal» olan bu yeni milliyetçilik sorunsalından çıkarak, Marx ve Engels'in kurdukları sorunsalı bugüne getirebiliriz belki.

■

Michael Löwy

Öğrendiğimize göre Michael Löwy, Avusturaylı bir Yahudi ailesinden geliyor. Fransa'da doğmuş ve büyümüş. Şimdiyse İngiltere'de üniversitede öğretmenlik yapıyor. Siyasal tercihi, buradaki yazısında da açıkça görüldüğü gibi, Marksizmin Troçkist kanadından yana. Bu yazısını, *New Left Review*'dan alarak çevirdik. Löwy'nin yazısının, genel olarak Troçkist akımın birçok özelliğini paylaşması, Troçkizm üstüne birkaç söz söylemeyi gerekli kıldı.

Troçki ile Troçkizm her zaman aynı şeyi temsil etmiyor bizce. Ayrıca, ilk çıktığı yıllardaki Troçkizm ile son zamanlardaki Troçkizm arasında da bir hayli önemli farklar var. Troçki, bütün hataları ve sevaplarıyla, dünyanın en büyük devrimlerinden birine katılmış, parlak işler başarmış bir adamdı. Yanlışlarını çok ciddî görsek de, Lenin'in son gününe kadar ona büyük değer verdiğini yadsıyamayız. Öte yandan, Stalin'le Troçki arasında yapay bir kutupsallık kurmak da yanlış; yani, Stalin'e karşı çıkmak Troçki'yi benimsemek anlamına gelmeyeceği gibi, Troçki'yi yanlış bulmak da, Stalin'i kayıtsız şartsız benimsemek değildir. Bunun ötesinde, Stalin-Troçki çatışmasının ilk tepkileri dünya çapında yayıldığında, Troçkizm Marksist hareket içinde ayrılıkçılığı temsil etti ve bu gibi ayrılıkçı hareketlerde her zaman olduğu gibi, daha başından, birçok sağlıksız ögeyi de içine aldı. Dünyanın çeşitli bölgelerinde görülen Troçkist akımların, bir iki nokta dışında, Troçki ile fazla ilgileri yoktu.

Troçkizm, uluslararası örgütünü de kurarak, bir siyasal hareket olma özelliğini korumaya çalıştı. Ama bu örgüt de başından beri çok parçalı bir yapı halinde işledi. Dünya çapında ağırlığını duyuran bir siyasal odak olmayı başaramadı. Gelgelelim, özellikle son yıllarda, Avrupa Troçkizminin azımsanmayacak teorik ürünler ürettiği görülüyor. Bu çağdaş konjonktürde, özellikle Avrupa'da yaşayan Troçkistlerin böyle bir özellik göstermelerinin bazı nesnel nedenleri olduğu kanısındayız. Teorik çalışma düzeyinde, Avrupa'nın son yıllarda en genel anlamda üstünlük göstermesi ve üretici olması olgusu bir yana, Avrupalı Troçkist aydınların da, Marksist teoriyi, genellikle Sovyet ve Çin kamplarına yakın parti ve grupların, pratik dezavantajlarından uzak olarak geliştirme imkânları var. Politik mihrakların, dünya politikasının bazı pragmatik zorunluklarına uyarak teoriyi bu gibi durumları açıklar biçimde kullanmalarına karşılık, Troçkist aydınlar, politik bağlantısızlıklarından, teorik ortodoksluk avantajını elde edebiliyorlar. Bu nedenle, başta Mandel olmak üzere, sözüne ciddiyetle kulak vermemiz gereken birçok Troçkist teorisyen ortaya çıkabiliyor.

Gelgelelim, bu teorik avantajlılığın nesnel nedenlerini de unutmamalıyız. Somut bir sosyalist iktidara dayanmamak, Troçkizm'e, başka iktidarları eleştirme kolaylığını sağlıyor. Troçkist teorinin, Troçkist politika pratiği içinde sınanmasını izlemek ilginç olurdu. Dünya Sosyalist hareketinin bugünkü durumunda, daha önceleri çok uzak görünen bu ihtimal gerçekleşebilir; örneğin, Latin Amerika'da, oldukça güçlü Troçkist siyasal hareketler görülüyor. Öte yandan, Avrupa'-

daki bütün «teorik» dinamizmine karşın, pratikte söz sahibi olma ihtimali çok uzak gibi.

Troçkist aydınlar, başka Sosyalist politik mihrakların pragmatik yüklerini çekmedikleri halde, Troçki'nin kavgasının ana çizgilerini oluşturan ve dolayısıyla o zamandan bu zamana Troçkist çevrelerde kemikleştirilen Troçkist sorunsalın yükünü çekiyorlar. Bu da, çoğunlukla, bir dogmatizmin yerine yeni bir dogmatizm getirme sonucunu yaratıyor. Geçmişi anlamak için eleştirmek gerekli. Ama bu işlem, sürekli olarak Troçki'yi temize çıkarma amacına yönelince, yapılacak işin kapsamı da daralıyor. Löwy'nin bu sayıdaki yazısında, Troçkist aydınların erdemlerinden de, kusurlarından da örnekler var. Löwy, ulusal soruna Stalinist ya da çağdaş Çinci olmayan bir sınıfsal perspektiften bakabiliyor, ama Troçki'den yana bir şeyler yontma eğiliminden de kendini kurtaramıyor.

Bu yazıda, Marksist teorinin ulusal sorun karşısında aldığı tavırlar, Marx ile Engels'den başlayıp Lenin'de biten bir dizi Marksist teorisyenin görüşleri çerçevesinde ele alınıyor. Bizce asıl önemli olan, Lenin sonrası Marksist politik pratiğin Marksist teoriye getirdiği tavırlar, bu yazının kapsamı dışında. Bu kapsamıyla da çok ayrıntılı bir inceleme olduğu söylenemez, ama ele aldığı dönem için derli toplu bilgileri getirmesiyle bize yararlı göründü.

Yazının içeriği oldukça aydınlık olduğu için, bu tanıtmada fazla bir şey söylemeye gerek yok. Bir iki noktayı vurgulamakla yetinebiliriz.

Birincisi, «*milliyet*»çilik ile milliyet«*çilik*» arasında çok önemli bir ayrım olması. Bilindiği gibi, dünyanın birçok ülkesinde, değişik milliyetlerden insanlar bir arada yaşıyor ve bunlar, o ülkenin «ulusal» - devletinde, genellikle tek bir ulusun egemenliği altında yaşıyor. Sınıflı burjuva toplumunun baskıcı niteliğinin bir sonucu olarak, bu gibi çok-uluslu ülkelerde ulusal baskı da baskının öteki çeşitlerine ekleniyor. Bu durumda, etnik özelliklerden gelen ulusal kimlik yaşıyor, ama baskı altında yaşaması zorunlu oluyor. Baskının yüksek doza ulaştığı durumlarda, ikincil derecede tutulan etnik toplulukların mülk sahibi sınıfları, ezen ulusun hâkim sınıfıyla kaynaşma eğilimi gösterebiliyor. Olayın temeli sınıfsal olduğu için, böylesi doğal; öte yandan, sınıfsal baskıyla ulusal baskının içiçe geçtiği bir durumda, tepkilerin öncelikle ulusal çerçeve içinde biçimlenmesi de doğal. Bütün bunlar, «*milliyet*»çilik olgusunun temelini ve haklılığını oluşturuyor. Dünya tarihi koşullarının, insanlığın bugünkü ideolojik yapısı, halkın katıldığı çeşitli hareketlerin ulusal bir renk taşımasını kolaylaştırıyor. Bu, daha çok, bir topluluğun kendine en dolaysız biçimde bu yoldan bir kimlik bulmasından ileri geliyor. Ulusallık çerçevesi, dil birliği, ortak yaşantı ve genel olarak folklorik ortak ögeler yoluyla, kendini ortaya koyan topluluğu rahatça ve ampirik olarak sarabiliyor. Şüphesiz daha değişik durumlarda, örneğin dinî bir kimlik de, aynı işlevi görmekte. Ama çağ ilerledikçe, dinî ortaklığın insanlara verdikleri yetersizleşiyor ya da ulusal bilinç bunları da içinde özümleyebildiği ölçüde, dinî bilinci geçersizleştiriyor. Bu, her somut konjonktüre göre değişecek bir durum. Ancak, değişmez özellik, temelinde sınıf sorunu yatan bir somut konumun, çoğunlukla sınıfsalın dışında, genellikle ulusal terimlerle dile gelmesi.

Gelgelelim, belirli somut durumlarda, topluluk içinde bir hâkim sınıf, ulusal duyguyu, kendisinin halk üzerinde paylaşılmayan egemenliğini kurmak üzere seferber edip kullanabiliyor. Bu durum, milliyet-

«*çilik*» olgusunu ön plana getiriyor. Gerek, emperyalizm adı altında bir çeşit sömürgeci (Kolonyalist) baskının yarattığı biçimleri değiştirmeye çalışan bir «ulusal-devlet», gerekse sınırları önceden çizilmiş bir ülkede ayrılıkçı bir hareketi başlatan etnik azınlık, ulusallığı, burjuva yönetiminin bu sefer yerlileştirilmiş biçimi haline sokuyor. Devrimci hareket açısından bu biçimle (milliyet«*çilik*»), yukarıda anlatılan biçim («*milliyet*»çilik) arasında hayati bir ayrım var. Löwy'nin buradaki yazısı tam olarak bu konuyu işlemese de, ulusal soruna bakışın temel sınıfsal ölçütünü koyuyor. ■

MICHAEL LÖWY

Marksistler ve Ulusal Sorun

Çeviren BÜLENT AKSOY

Bu yazının amacı, ulusal sorun üzerine klasik Marksist tartışmanın anahtar nitelikteki birtakım teorik ve yöntemsel yönlerini bir araya getirmektir. Çıkış noktasını Marx ile Engels'in yazılarında tam anlamıyla netleşmemiş tavırlarından alan bu tartışma, Birinci Dünya Savaşı öncesinde, İkinci Enternasyonal'de hızlanarak Lenin'in ulusların kaderlerini belirleme hakkına ilişkin formülü ile gerçekçi ve devrimci bir teori durumuna yükselmiştir.

MARX VE ENGELS'DE ULUSLAR VE ENTERNASYONALİZM

Marx «ulus» kavramının somut bir tanımını yaparak ulusal sorun konusunda sistemli bir teori getirmediği gibi, proletarya için bu alanda genel bir politik strateji de çizmedi. Marx'ın bu konudaki yazılarının büyük bir bölümü özgül durumlara ilişkin somut politik önermelerdir. Bu konudaki «teorik» metinlerine bakacak olursak, en tanınmış ve en etkili olanları, hiç şüphesiz, *Manifesto*'daki, komünistler ve uluslarla ilgili, anlamı bir hayli kapalı bölümlerdir. Bu bölümlerde Marx, proletarya hareketinin enternasyonalist niteliğini cesur ve uzlaşmaz bir tavırla dile getirmekle birlikte, belirli bir ekonomizmden büsbütün arınmış değildir, serbest ticaret dönemini hatırlatan şaşırtıcı bir iyimserlik içindedir. Bu durum özelikle, «burjuvazinin gelişmesi, serbest ticaret, dünya pazarı» v.b. ile başlayan ulusal düşmanlıkların yok edilmesi sürecinin, zafere ulaşan proletarya tarafından devam ettirileceği fikrinde görülebilir. Ne var ki, bu görüş, Marx'ın aynı dönemde yazdığı, her ulusun henüz ayrı ulusal çıkarları temsil ederken, büyük sanayinin bir sınıf yarattığını, bunun da bütün ulusları aynı çıkar çevresinde topladığını ve ulusallığın artık yok olduğunu belirttiği[1] öteki metinleriyle çelişiyor. Daha sonraki yazılarındaysa (özelikle İrlanda sorununa ilişkin yazılarında), burjuvazinin ulusal düşmanlıkları yalnız yaşatmakla yetinmediğini, aslında bu düşmanlıkları artırmaya çalıştığını da ortaya koyuyordu. Çünkü: 1. pazarları denetim altına alma mücadelesi kapitalist güçler arasında çatışmalar yaratıyordu; 2. bir ulusun bir başka ulusu sömürmesi ulusal düşmanlık yaratıyordu; 3. şovenizm, burjuvazinin proletarya üzerindeki egemenliğini sürdürmesini sağlayan ideolojik araçlardan biriydi.*

* Bizce Marx veya Engels, hiçbir zaman, sınıf mücadelesi çağında ulusal sorun kalmadığını düşünecek kadar saf değillerdi. Ulusal sorun veya çatışmalara daha az yer vermeleri, böyle bir şey görmemelerinden değil, sınıfsal bakış açısını vurgulamak gereğinden ileri geliyordu. Nitekim somut sorunlar sözkonusu olduğunda, ulusal düzeyde de çok sağlam analizler yaptılar.

Marx kapitalist üretim tarzıyla ekonominin uluslararası nitelik kazandığını belirtirken sağlam bir temele dayanıyordu: Dünya pazarının ortaya çıkışı «uluslar arasında evrensel karşılıklı - bağımlılık» yaratmış, «sanayinin ulusal temelini yıkmış»tı. Ne var ki, «sanayide üretimin standartlaşması ile buna uygun yaşama koşulları»nın, ulusal sınırların *(Absonderungen)* ve düşmanlıkların yok olmasına yardım ettiği fikri, ulusal farklılıklar yalnızca üretim sürecindeki farklılıkların sonucuymuş gibi, bir ekonomizm eğilimi taşıyordu.

Marx'ın ironik ve kışkırtıcı ünlü «proletaryanın yurdu yoktur» önermesine gelince, bu söz, her şeyden önce, bütün uluslardaki proletaryaların *çıkarlarının aynı olduğu* anlamında yorumlanmalıdır. Ulusları ortadan kaldırmaya yönelik bir olgu olarak görüyordu bunu Marx (aşağıda *Alman İdeolojisi*'nden aldığımız bölüme bkz.): proletarya için ulus, sadece iktidarı ele geçirmek için karşısında hazır bulduğu politik alandı. Ancak, Marx'ın yurtseverliğe karşı takındığı bu tavrın daha derin bir anlamı vardı: 1. proletarya hümanizmi için ancak tüm insanlık, anlamlı bir bütünlük, yüce bir değer ve ulaşılacak asıl amaç olabilirdi; 2. tarihi maddeciliğe göre komünizm, üretici güçlerin gösterdiği, ulusal devletlerin dar sınırlarını aşan büyük gelişme yüzünden, ancak dünya çapında kurulabilirdi.

Komünist Manifesto proletarya enternasyonalizminin temelini kurarken, ulusal sorunla ilgili somut bir politik strateji konusunda hemen hemen hiçbir şey söylemiyordu. Böyle bir strateji ancak daha sonraları, özellikle Marx'ın Polonya ve İrlanda üzerine yazdığı yazılarda geliştirilebilmiştir (Enternasyonal'de Mazzini'nin liberal-demokrat milliyetçiliğiyle Proudhon'cuların ulusal nihilizmine karşı verdiği mücadelede de bu özeliği görebiliriz). Polonya'nın ulusal kurtuluş mücadelesinin desteklenmesi, on dokuzuncu yüzyıl demokratik işçi hareketinin bir geleneğiydi. Marx ve Engels, bu geleneğin içinde olmalarına karşın, Polonya'yı, ulusların kaderlerini belirlemesi yönündeki genel demokratik ilke adına olmaktan çok, Avrupa'da gericiliğin kalesi olan, bilimsel sosyalizmin kurucularının nefret ettikleri Çarlık Rusya'sına karşı mücadele ettiği için desteklemişlerdi. Bu yaklaşımın anlamı biraz belirsiz kalıyor: Polonya sırf ulusal mücadele verirken Çarlığa karşı da bir mücadele verdiği için desteklendiyse, bu, Ruslardan yana olan Slavların (Çekler gibi) kaderlerini belirleme hakkı olmayacak anlamına mı geliyordu? Engels'in 1848-9'da çözmeye çalıştığı sorun buydu.*

Öte yandan, İrlanda konusundaki yazıları çok daha geniş bir alanda uygulanabilir, savunduğu görüşlerden ezilen uluslar sorunu üzerinde birtakım genel ilkeler çıkarılabilir. Daha erken bir dönemde Marx, İrlanda'nın Britanya içinde özerk olmasından yanaydı, İrlandalıların (İngiltere'nin büyük toprak sahiplerince) ezilmekten kurtulmasının, işçi sınıfının (Chartist'lerin) İngiltere'de zafere ulaşmasına bağlı olduğuna inanıyordu. Öte yandan, altmışlarda ise, İrlanda'nın kurtuluşunu İngiliz proletaryasının kurtuluş koşulu olarak gördü. Bu dönemde İrlanda konusundaki yazılarında, proletarya enternasyonalizmiyle diyalektik ilişkisi içinde, ulusların kaderlerini belirlemesi sorunuyla ilgili olarak Marksist teorinin gelecekteki gelişiminde önemli olan üç tema işliyor-

* Marx ve Engels'in temel sorunları, Avrupa kıtasını saracak olan işçi sınıfı devrimleriydi. Ulusal sorunlara, bu temel sorunsal içinde bakıyorlardı. Bu sorunsalda, ulus veya devlet olarak beklenen mücadeleye karşı tavır alan ve demokratik hareketin gelişmesine engel çıkaran birimleri şiddetle kınıyorlardı. Löwy'nin sorusu, yani kaderini belirleyenlerin Polonyalı veya Slav olması, bu sorunsal içinde, çok da anlamlı değildir. O dönemde Marx ve Engels'in, falanca ulusun ulus olarak kendini kurtarmasından önce, Avrupa proletaryasının mümkün olduğu kadar büyük bir kesiminin kendini kurtarmasını düşünmeleri ve ulusal sorunları da bu açıdan değerlendirmeleri çok doğaldı.

du: 1. ancak ezilmiş bir ulusun ulusal kurtuluşu uluslar arasındaki ayrılık ve düşmanlıkların yok olmasını sağlar ve her iki ulusun işçi sınıflarının ortak düşmanlarına, kapitalistlere karşı birleşmelerine imkân verir; 2. bir ulusun ezilmesi, onu ezen ulustaki burjuvazinin işçiler üzerinde ideolojik hegemonyasını pekiştirmesine yardım eder: «Başka bir ulusu ezen bir ulus kendi tutsaklık zincirini kendisi hazırlar»; 3. ezilen ulusun özgürlüğüne kavuşması ezen ulus içindeki hâkim sınıfların ekonomik, politik, askerî ve ideolojik temellerini zayıflatır, bu da o ulusun işçi sınıfının devrimci mücadelesine yardım eder.*

ENGELS

Engels'in Polonya ve İrlanda konusundaki tutumu büyük ölçüde Marx'a benzer. Ne var ki onun yazılarında —benim görüşüme göre Marksizm'e temelden yabancı olmakla birlikte[2]— devrimci sosyalist, demokratik bir tutuma dayansa bile ulusal sorun konusunda yapılabilecek yanlışların çarpıcı bir örneği olduğu için incelenmeye değer olan ilginç bir teorik kavrama, «tarihsiz uluslar» öğretisine rastlıyoruz.

Orta Avrupa'da demokratik devrimin 1848-49'da uğradığı başarısızlığı analiz ederken, Engels, bu başarısızlığı yığınlar halinde Avusturya ve Rus ordularına yazılan, Macaristan, Polonya, Avusturya ve İtalya'daki liberal devrimi ezmek için gerici güçlerce kullanılan Güney Slav uluslarının (Çekler, Slovaklar, Hırvatlar, Sırplar, Romenler, Slovenler, Dalmaçyalılar, Moravyalılar, Ruthenyalılar v.b.) oynadıkları karşı devrimci role bağlar.

Avusturya İmparatorluğunun ordusu aslında hem Slav, hem Alman-Avusturya köylülerinden meydana geliyordu. Karşı devrimin zaferinde önemli bir etken rol oynamıştı: devrimin liberal-burjuva önderleri ulusal bir köylü devrimine ön ayak olamayacak kadar kararsız, «ılımlı» ve korkak kimselerdi. Sonuç olarak, köylü yığınları ile ulusal azınlıkları kazanması ve onları devrime karşı tepkinin bilinçsiz bir âleti olmaktan kurtarması mümkün değildi. 1848 devrimi toprak sorununa ve ulusal soruna köklü bir çözüm getiremediği için (ki 1917 Ekim Devrimi'ni başarılı kılan etken de bu sorunlara köklü bir çözüm getirmesiydi!) başarısızlığa uğrayan bir devrimin klasik örneğidir. Bu başarısızlık, hareketin önderlerinin dar bir toplumsal tabanı temsil etmelerinin sonucuydu: orta Avrupa liberal burjuvazisi on dokuzuncu yüzyılda artık önemli bir devrimci sınıf olmaktan çıkmıştı.

Engels 1848-9 yenilgisinin gerçek sınıfsal nedenlerini kavramayı başaramadığı için bu olayı metafizik bir ideolojiyle, özü gereği karşı devrimci olan «tarihsiz uluslar» —içinde Güney Slavlar, Bretonlar, İskoçlar, ve Baskların bulunduğu karmakarışık bir kategoriydi bu— teorisiyle açıklamaya çalıştı.* Engels'e göre, «Hegel'in dediği gibi, bu ulus kalıntıları tarihin akışı tarafından insafsızca ezilmişlerdir; bu *ulusal safra*, yalnız varlığıyla bile büyük bir tarihî devrim karşısında bir tehlike olduğu için, her zaman karşı devrimin bağnaz temsilcisi olacak, büsbütün yok oluncaya ya da ulusal özelliklerini iyice yitirinceye kadar da öyle kalacaktır.»[3] Bu teorinin kaynağı olan Hegel, bir devlet kurmayı başarama-

* İngiltere'de lokavt yapan patronlar, fabrikalarına İrlandalı yoksul işçi doldururlardı. Bu, iki ulusun proletaryası arasında sürtuşme yaratıyordu. Devrimci çözüm, elbette, İrlandalı işçilere de sınıf bilinci vermekti. Soruna «ulusallık» açısından bakınca ise, İrlandalıların «grev-kırıcı» olarak kullanılmasında pek bir sakınca yoktu. İşçi sınıfına sınıf bilinci yerine ulusal bilinç vermek, her türlü koşullar altında karşıdevrimci bir davranıştır

* Lowy'nin Engels'le ilgili bu iddiası bizce çok tutarlı değil. Engels'in, «liberal burjuvazi»nin buradaki beceriksizliğini çok iyi anladığını gösteren metinler de var. Ama bir «gerçekçi» olarak Engels, geri bir bilinç düzeyiyle sınırlanmış ulusal hareketlerin tarihte nasıl gerici bir rol oynadığını da cesaretle —ve haklı olarak— belirtiyor. Az ileride, Löwy de, Engels'e yönelttiği suçlamayı hafifletmeye çalışacak.

yan, ya da kurdukları devlet çoktan yıkılan ulusların «tarihsiz», yok olmaya mahkûm uluslar olduğunu ileri sürer. Örnek olarak Hegel de gene Güney Slavları —Bulgarları, Sırpları v.b.— gösterir. Engels bu düzmece-tarihî metafizik tezi 1855'de yazdığı bir yazıda geliştirir ve şöyle der: «Pan-Slavizm tarihin bin yılda yarattığı şeyi silip süpürmeye çalışan, Türkiye'yi, Macaristan'ı ve Almanya'nın yarısını haritadan silmeden amacına ulaşamayacak bir harekettir...»[4] Böyle bir görüşün tarihî maddeciliğin devrimci fikirlerinden çok, tarihî hukuk okulunun (Savigny v.b.) tutucu ilkelerinden kaynaklandığını eklemeye bile gerek yoktur! Aynı Engels'in aynı dönemde yazdığı bir yazıda (1853) Osmanlı İmparatorluğunun, Balkan uluslarının bağımsızlıklarını kazanmaları sonucu, parçalanmaya mahkûm olduğunu belirtmesi bir çelişki gibi görünebilir. Oysa, iyi bir diyalektikçi olarak «değişkenlikten başka hiçbir şeyin sabit, hareketten başka hiçbir şeyin değişmez kalmadığı insan kaderinin tarihte geçirdiği sonsuz değişmeler»e[5] hayran olan Engels için bu hiç de şaşırtıcı olmayan bir gerçekti.

1866'da Polonya üzerine yazdığı bir dizi yazı[6], ulusal birlik ve bağımsızlık haklarını kabul ettiren «büyük tarihî Avrupa ulusları» (İtalya, Polonya, Macaristan, Almanya) ile Çar'ın ve III. Napolyon'un ellerinde oyuncak haline gelen, «Avrupalılık önemi olmayan» ve «ulus olarak yaşama gücünden yoksun» ulus kalıntrlarını (Romenler, Sırplar, Hırvatlar, Çekler, Slovaklar) karşılaştırmakta direnen Engels'in ideolojik tutarlılığını ortaya koydu. Engels'i savunmak için, bu yazıların, bilimsel bir eserdeki titizlikten yoksun, dolayısıyle asıl teorik yazılarından farklı gazete yazıları olduğunu söyleyebiliriz. Üstelik, Çarlığın, Avusturya İmparatorluğunun nasıl yenileceği noktasındaki tavrı da temelinde demokratik ve devrimcidir. Engels bir Slav düşmanlığıyla hareket etmekten de çok uzaktı. 1848 devriminden önce yazdığı bir yazıda «İtalyanlarla Slavların kurtuluşu yolundaki engellerin ortadan kalkması için»[7] Avusturya Imparatorluğunun yenilmesi gerektiğini söylüyordu. Macaristan'daki Alman azınlığına (Siebenburger Sachsen) saldırdığı yazılarında da görüldüğü gibi, «yabancı bir ülkenin göbeğinde saçma bir azınlığı ayakta tutmakta direnen»[8] Alman şovenizminden de kaynaklanmıyordu Engels.

ULUSAL AYRILIKÇILIĞA KARŞI RADİKAL SOL

Luxemburg, Pannekoek, Troçki (1917'den önce) ve Strasser'in temsil ettikleri «radikal sol» akım *(Linksradıkale)* çeşitli derece farklarıyla, ama bazan da çok ayrı kalıplara girerek, proletarya enternasyonalizmi ilkesi adına ulusal ayrılıkçılığa karşı muhalefetiyle tanımlanıyordu. Ulusal sorun konusundaki tutumu, ayrıca, bu akımı devrimci ve Marksist yaklaşımında en yakın olduğu Lenin'den ayıran bellibaşlı sorunlardan da biriydi.

ROSA LUXEMBURG

1893 yılında Rosa Luxemburg Polonya'nın bağımsızlığı için savaşmayı amaç edinen Polonya Sosyalist Partisi'ne (PPS) karşı, Marksist ve enternasyonalist bir programla Po-

lonya Krallığı Sosyal Demokrat Partisi'ni (SDKP) kurdu. PPS'yi (bir ölçüde haklı olarak) sosyal-yurtsever bir parti olarak suçlayan SDKP'li Rosa ve arkadaşları Polonya'nın bağımsızlığı sloganına kararlı bir şekilde karşı çıkıyorlar, PPS'nin tersine, Rus ve Polonya proletaryaları arasındaki yakın ilişkiyi ve onların ortak kaderlerini vurguluyorlardı. «Polonya Krallığı» (Polonya'nın Çarlık Rusya'sıyla birleştirilen kısmı) diyorlardı, «bağımsızlığı değil, gelecekteki Rus demokratik cumhuriyetinin sınırları içinde *toprak özerkliği*'ni amaç edinmelidir.»

1896'da Luxemburg İkinci Enternasyonal Kongresinde SDKP'yi temsil etti. Kongrede savunduğu görüşler daha sonra bir makale halinde yayımlandı:[9] Polonya'nın kurtuluşu Çekoslovakya'nın, İrlanda'nın ve Alsas-Loren'in kurtuluşu kadar ütopiktir... Proletaryanın birleştirici politik mücadelesi yerini «bir dizi kısır ulusal mücadele»ye bırakmamalıdır. Bu tutumun teorik temelleri «Polonya'da Sanayinin Gelişmesi»[10] konulu doktora tezi için yaptığı araştırmalarla sağlanmış olacaktı. Bu çalışmanın ana tema'sı, Polonya'nın ekonomik yönden Rusya'yla zaten bütünleştiğiydi. Polonya'da sanayinin büyümesi Rus pazarları sayesinde sağlanmış, sonuç olarak Polonya ekonomisi artık Rus ekonomisinden ayrı yaşayamaz olmuştu. Polonya'nın bağımsızlığı feodal Polonya soylularının özlemiydi; sanayinin gelişmesi bu özlemi şimdi temelden baltalamıştı. Ne ekonomik geleceği Rus ekonomisine bağlı olan Polonya burjuvazisi, ne de tarihî çıkarları Rus proletaryasıyla devrimci bir ittifakta yatan Polonya proletaryası milliyetçiydi.* Yalnız küçük burjuvaziyle kapitalizm-öncesi tabakalar hâlâ ütopik bir birleşik, bağımsız Polonya düşü içindeydiler. Bu açıdan Luxemburg, kitabının, Lenin'in Rus popülistlerinin geriye dönük, ütopik özlemlerini eleştirdiği *Rusya'da Kapitalizmin Gelişmesi*[11] adlı eserinin Polonya'daki karşılığı olacağını düşünüyordu.

Ulusal sorun üzerinde en çok tartışma yaratan görüşü (ki özellikle Lenin karşı çıkmıştı), Litvanya'lı bir Marksist grubun katılmasıyla SDKPİL adını alan Polonya Sosyal Demokrat Partisinin gazetesinde «Ulusal Sorun ve Özerklik» başlığı altında, 1908'de yayımlanan makale dizisindeydi. Bu makalelerde en çok tartışılabilecek ana fikirler şunlardı : 1. ulusların kaderlerini belirleme hakkı, 19. yüzyıl ütopyacılarınca savunulan «çalışma hakkı», ya da yazar Çernişevski'nin bağışladığı «her insanın altın tabaklarda yemek yeme hakkı» kadar gülünç, *soyut* ve *metafizik* bir haktır; 2. her ulusa ayrı devlet kurma hakkı vermek, gerçekte *burjuva* miliyetçiliğini savunmak demektir. Aynı özellikleri göstererek homojen bir bütün meydana getiren bir ulus yoktur, çünkü ulus içinde her sınıfın çatışan çıkarları ve «hakları» vardır; 3. genel olarak küçük ulusların, özel olarak da Polonya'nın bağımsızlığı ekonomik açıdan ütopiktir ve tarihin yasalarıyla mahkûm olmuştur. Luxemburg'a göre bu kuralın dışında kalan bir tek örnek vardı: Osmanlı İmparatorluğu'na bağlı Balkan ulusları (Yunanlar, Sırplar, Bulgarlar, Ermeniler). Bu uluslar, cansız ağırlığı altında ezildikleri bu çökmüş imparatorluktan daha üstün bir ekonomik. toplumsal ve kültürel gelişme düzeyine ulaşmışlardı. Luxemburg 1896'dan sonra (Yunanların Girit adasında başlattıkları ayaklanmanın ar-

* Luxemburg, enternasyonalizmin ilk coşkusu içinde, ulusal farklılıkları büsbütün hafife alıyor. İki ülkenin işçi sınıflarının ve halklarının çıkarı, bütünleşmede olabilir. Ama böyle olsa bile, böyle bir çözüm o iki ülkenin halkına tepeden inme bir zorunluk olarak empoze edilemez. Çıkar birliği olup olmadığına gene halk karar vermelidir. Ayrıca, yalnızca ekonomik çıkar birliğini ele alma mantığı, «ekonomist» bir yaklaşım gösterir. Çünkü ekonomik çıkar birliğine karşın, yaşanmış somut tarih içinde, birleşmeyi güçleştiren başka etmenler olabilir ve bunlar küçümsenemez.

dından) —Marx'ın Kırım savaşı sırasında savunduğu tutuma karşıt olarak—, Osmanlı İmparatorluğunun ayakta duracak gücü kalmadığını ve tarihî ilerleme açısından imparatorluğun ulusal devletler halinde parçalanmasının kaçınılmaz olduğunu düşünüyordu.

Luxemburg küçük ulusların geleceği olmadığı görüşüne destek kazandırmak için Engels'in «tarihsiz uluslar» üzerine yazdığı (oysa o bu yazıları Marx'a dayandırıyordu) yazılardan yararlanmıştı. Bu yazıların gerçek yazarı ancak 1913'de Marx ile Engels'in henüz yayımlanmamış olan mektuplarının bulunmasıyla saptanabilmiştir.* Luxemburg özellikle az önce sözünü ettiğimiz «tarih boyunca insafsızca ezilen ulus kalıntıları»na ilişkin bölümünü alıntıladığı, Macarların mücadelesi üzerine 1849 Ocak'ında yazılan yazıdan yararlandı. Rosa Luxemburg Engels'in Güney Slavlarıyla ilgili görüşlerinde yanıldığını anlıyordu; ama Engels'in yönteminin doğru olduğuna inanıyor, onun ulusların haklarına ilişkin metafizik ideolojiye beslediği nefretten de, «bilinçli gerçekçiliği»nden ve «duygusallıktan uzak» oluşundan da övgüyle söz ediyordu.[12]

* Yani, yazılar imzasız yayımlandığı için, Luxemburg, Marx'dan yararlandığını sanıyordu, oysa yazıları kaleme alan Engels'di.

Bilindiği gibi Luxemburg 1914'de savaşın başlamasıyla Avrupa'yı saran büyük sosyal yurtseverlik akıntısına kapılmayan birkaç İkinci Enternasyonal liderinden biriydi. Enternasyonalist ve anti-militarist propagandaya giriştiği için 1915'de Alman makamlarınca hapsedildiğinde ünlü *Junius Broşürü*'nü* yazdı ve bunu hapishane dışına çıkardı. Luxemburg bu metinde ulusların kaderlerini belirlemesi ilkesini bir ölçüde benimsiyordu: «sosyalizm bütün halklara bağımsızlık hakkı, kendi kaderleri üzerinde söz sahibi olma özgürlüğü verir.»[13] Ne var ki, ona göre bu hak varolan kapitalist devletler, özellikle de sömürgeci (kolonyalist) devletler içinde kullanılamazdı. Fransa, Türkiye ya da Çarlık Rusya'sı gibi emperyalist devletlerde «özgür bir seçim»den söz edilebilir miydi? Emperyalizm çağında «ulusal çıkarlar» adına verilecek bir mücadele yalnız büyük sömürgeci güçler bakımından değil, «büyük güçlerin emperyalist satranç tahtası üzerindeki piyonları»ndan[14] başka bir şey olmayan küçük uluslar için de bir aldatmacaydı.*

* Broşürün asıl adı *Sosyal Demokrasinin Bunalımı*'dır. Luxemburg bunu «Junius» takma adıyla yazdığı için, broşurden literatürde genellikle «Junius Broşürü» diye söz edilir.

* Luxemburg'un ulusal sorun karşısında tavrı oldukça sekterdir. Ama bu sekterlikle de olsa, hiç değilse İkinci Enternasyonal'in genel sapmasından kendini korumuştu.

Luxemburg'un ulusal sorun üzerinde 1893 ile 1917 arasında geliştirdiği teorileri dört temel teorik, yöntemsel ve politik yanılgıya dayanır.

1. Özellikle 1914'den önce soruna bakarken ekonomist bir yaklaşımı benimsemiştir: Polonya ekonomik olarak Rusya'ya bağlıdır, dolayısıyla politik olarak bağımsız olamaz. Her politik konumun özgüllüğünü ve görece tekilliğini savsaklama eğiliminde bir görüştür bu. Bu determinist-ekonomist yöntem özellikle doktora tezinde ve Polonya'nın sorunlarıyla ilgili ilk yazılarında göze çarpar. Rus pazarına bağlı olan Polonya'da sanayinin gelişmesi, «tarihî zorunluluğun demirden gücüyle» (Luxemburg'un bu sıralarda «doğa yasalarının kaçınılmazlığıyla» deyimi ile birlikte en sık kullandığı deyim) bir yandan Polonya'nın bağımsızlığının ütopik niteliğini, bir yandan da Rus ve Polonya proletaryaları arasındaki birliği belirliyordu. Politikanın ekonomi içinde bu dolaysız eriyişinin tipik bir örneğini 1902'de sosyal yurtseverlik üzerine yazdığı bir yazıda görürüz. Bu yazısında

Polonya'da ekonomik eğilimin —«bunun sonucu olarak da» politik eğilimin— Rusya'yla birleşmek yönünde olduğunu söyler; «bunun sonucu olarak da» sözleri kanıtlanmayan, sadece varolduğu kabul edilen bu dolaysızlığı dile getirir.[15] Bununla birlikte, Luxemburg, ekonomizm tuzağından gittikçe uzaklaşmayı başardıkça, özellikle, kaderci, Kautsky tipi ekonomizmden yöntemsel olarak temelden koptuğunu gösteren «ya sosyalizm, ya barbarlık» (Junius Broşürü) biçiminde özetlenebilecek görüşünü ortaya attığı 1914 yılından sonra, bu mantık kaybolmaya başladı. *Junius Broşürü*'nde ulusal sorun üzerine yürüttüğü görüşler mekanik önyargılarara dayanmayan, özünde politik görüşlerdir.

2. Luxemburg'a göre ulus, temelde kültürel bir olgudur. Bu görüş de ekonomiyle ya da ideolojiyle doğrudan doğruya özdeşleştirilemeyecek, ve somut biçimi uluslaşmış bağımsız devlet (ya da onu kurma mücadelesi) olan ulusun politik boyutunu küçümsemek eğilimindedir. Luxemburg'un ulusların birbirleri üzerinde kurdukları baskının ortadan kaldırılmasından ve ulusların «özgür kültürel gelişmeleri»ne karışılmamasından yana olmasının, ama ayrılıkçılığı ya da politik bağımsızlık hakkını da onaylamamasının nedeni budur. Bağımsız bir ulus-devlet kurma hakkını tanımamanın düpedüz bir ulusal baskı biçimi olduğunu anlamamıştır Rosa Luxemburg.*

3. Luxemburg ulusal kurtuluş hareketlerinin tarihe ters düşen tepkici, küçük burjuva yönlerini görürken, Çarlığa karşı (daha sonraları, bir başka bağlamda emperyalizme ve sömürgeciliğe karşı) taşıdıkları devrimci gücü kavrayamadı. Bir başka deyimle, ulusal hareketlerin *ikili özelliğinin* karmaşık ve çelişik diyalektiğini anlamadı. Rusya'da işçi sınıfının proleterleşmemiş müttefiklerinin (köylüler, ezilen uluslar) devrimci rolünü genellike küçümsedi. Rus devrimini Lenin gibi proletaryanın *önderlik ettiği* bir devrim olarak değil, işçi sınıfının *katıksız* devrimi olarak gördü.[16]*

4. Luxemburg ezilen ulusların ulusal kurtuluşunun yalnız küçük burjuvazinin «ütopyacı», «tepkici» ve «kapitalizmöncesi» bir isteği olmayıp proletarya ile birlikte *bütün olarak yığınların* da bir isteği olduğunu anlayamadı; bu yüzden, Rus proletaryasının ulusların kaderlerini belirleme hakkını tanımasının, ezilen ulusların proletaryalarıyla kurduğu dayanışmanın *vazgeçilmez koşulu* olduğunu da gözden kaçırdı.

Bu yanılgıların, tutarsızlıkların ve eksikliklerin kaynağı neydi? Bütün bunları Luxemburg'un yönteminin (1914 öncesi ekonomizmi bir yana bırakıldığında) ya da bütün olarak politik tavırlarının (sözgelimi Parti, demokrasi v.b. konularında) mantıkî sonucu saymak yanlış olur. Aslında ulusal soruna ilişkin bu teoriler Luxemburg'a özgü değildi; SDKPİL'in Dzerzhinski gibi Bolşevizmi destekleyen öteki liderleri de bu görüşteydiler. Luxemburg'un tek-yanlı tutumunun, son analizde, SDKPİL'in PPS'ye karşı yürüttüğü sürekli, yoğun ve keskin ideolojik mücadelenin bir ideolojik yanürünü olduğunu düşünmek en akla yakın açıklama olur.[17]

Bu yüzden, Lenin ile Luxemburg arasındaki fark, bir bakıma (en azından Polonya konusunda), (büyük Rus şovenizmini yenmeye çalışan) Rus enternasyonalistleri ile (Polonya'daki sosyal yurtseverlikle savaşan) Polonya enternas-

* Bu konu epey tartışma götürür. Sozkonusu «ulusal devlet»in hangi düzen içinde kurulacağı önemlidir. Daha önce uluslaşmamış ve devletini kurmamış etnik topluluklarda, uluslaşmanın öncelikle *kültürel* bir olay olduğu da doğrudur. Öte yandan, kapitalist sistem içinde kurulacak «ulusal-devlet», elbette yalnız kültürel değil, politiktir, ama politikası da işçi sınıfından yana olamaz.

* İttifak, Luxemburg'un genel olarak kavramadığı bir sorun. Troçki gibi o da, Sosyalizmi saf bir işçi hareketi olarak görme eğilimında.

yonalistlerinin farklı tavırlar takınmalarının bir sonucuydu. Bir dönemde Lenin, Rus ve Polonya Marksistlerinin bu sorun üzerinde belli bir «iş bölümü» yaptıklarını anlar gibiydi. Bunu düşünürken Luxemburg'a karşı en önemli eleştirisi, onun, belli bir özgül durumu (tarihin özel bir noktasındaki Polonya) geneleştirmeye çalışması, dolayısıyla yalnız Polonya'ya değil, ezilen öteki küçük uluslara da bağımsızlık hakkı tanımamasıydı.

Gelgelelim, Luxemburg bir yazısında sorunu Lenin'e çok yakın terimlerle ortaya koydu. *Polonya Sorunu ve Sosyalist Hareket*[18] adlı derleme kitabına 1905'de yazdığı giriş yazısıydı bu. Luxemburg bu yazısında («sosyalizmin en temel ilkelerinden doğan») her ulusun inkâr edilmez bağımsızlık *hakkı* ile —Polonya için inkâr ettiği— bu bağımsızlığın *istenirliğini* dikkatli bir şekilde ayırıyordu. Sözkonusu yazı aynı zamanda onun (yalnızca «kültürel» bir olgu olarak ele almakla birlikte), ulusal duyguların önemini, derinliğini, hattâ haklılığını kabul ettiği; ulusal baskının «barbarlığıyla en dayanılmaz baskı» olduğunu, ancak «düşmanlık ve ayaklanma» duyguları yaratabileceğini söylediği birkaç metinden biridir. *Junius Broşürü*'nün bazı bölümleriyle birlikte bu eser, Luxemburg'un düşüncesinin metafizik ve katı nitelikte çizgisel bir tutarlılık gösteremeyecek kadar kelimenin devrimci anlamıyla gerçekçi olduğunu gösterir.

TROÇKİ

Luxemburg ile Lenin arasında orta yol bir tavır takınan Troçki'nin ulusal sorun üzerine 1917'den önce yazdığı yazılar «eklektik» olarak nitelendirilebilir (Troçki'nin sözkonusu yazılarını eleştiren Lenin bu kelimeyi kullanmıştı). Troçki'nin ulusal soruna ilgi duymaya başlaması özellikle 1914'den sonradır. *Savaş ve Enternasyonal* (1914) adlı broşüründe —sosyal yurtseverliğe karşı çıkan bir polemik yazısıdır bu— ulusal sorunu, çelişik olmasa bile iki ayrı açıdan ele alıyordu.

1. *Tarih / ekonomik bir yaklaşım.* Dünya savaşı, dünya ekonomisine açılan üretici güçlerle ulus-devletin kısıtlayıcı alanı arasındaki çelişkinin ürünüydü. Troçki böylece «ulus-devletin *bağımsız bir ekonomik bütün olarak* yıkılışı»nı haber veriyordu ki, bu, sadece ekonomik açıdan bakılınca bütünüyle haklı bir değerlendirmeydi. Ne var ki, o, bu öncülden ulus-devletin *bütünüyle* hem çöktüğü *(Zusammenbruch)*, hem de yok olduğu *(Zertrummerung)* sonucunu çıkarıyordu; ulus-devlet olarak ulus, yani gerçek anlamda bir ulus, gelecekte ancak «kültürel, ideolojik ve psikolojik bir olgu» olarak yaşayabilecekti. Şüphesiz, bu sonuç, bu durumdan mantıken çıkarsanamaz. Bir ulus-devletin ekonomik bağımsızlığının sona ermesi hiçbir zaman onun politik bir bütünlük olarak ortadan kalktığı anlamına gelmez.* Luxemburg gibi Troçki de ulusu ya ekonomiye, ya da kültüre indirgemek eğilimindeydi, bu yüzden de sorunun özgül politik yönünü, yani ulus-devletin, şüphesiz ekonomi ya da ideoloji alanlarıyla dolaylı ilişkileri olmakla birlikte, onlardan ayrı, politik bir olgu olduğunu gözden kaçırdı.

2. *Somut bir politik yaklaşım.* Troçki, Luxemburg'dan farklı olarak, ulusların kaderlerini belirleme hakkını, «diplo-

* Nitekim, tarihî gelişme Troçki'nin tahmin ettiğinin tam tersine oldu. Emperyalizmin bugünkü işleyişi, ekonominin uluslararasılaşması ile ulusal-devletin varlığının, aynı yapının tamamlayıcı iki ögesi olduğunu gösteriyor. Sosyalizmin bu evresinde, toplumun bütün yapılarını dolaysızca ekonomiye indirgeme eğilimi ağır basmaktaydı.

matlar barışı»nın tam tersi olan «uluslar arasında barış»ın koşullarından biri olduğunu kabul ediyordu. Ayrıca Macaristan'ın, Romanya'nın, Bulgaristan'ın, Sırbistan'ın, Bohemya'nın v.b. bağımsızlıklarını desteklediği kadar, bağımsızlığını ve birliğini sağlamış bir Polonya (yani Çarlığın, Avusturya ve Almanya'nın egemenliğinden kurtulmuş) görüşünü de destekliyordu. Avrupa'da Çarlığa karşı en iyi engelin, bu ulusların bağımsızlıklarını kazanarak bir Balkan federasyonu içinde birleşmeleri olduğunu düşünüyordu. Ayrıca, Troçki, proletarya enternasyonalizmiyle ulusal haklar arasındaki diyalektik ilişkiyi dikkate değer bir kavrayışla ortaya koyuyordu. Enternasyonal'in sosyal yurtseverlerce yıkılması yalnız sosyalizme karşı değil, «en geniş ve en doğru anlamıyla ulusal çıkarlar»a karşı da işlenmiş bir suçtu. Çünkü Avrupa'yı demokratik ilkeler ve ulusların kaderlerini belirleme hakkı temeli üzerinde yeniden kurabilecek güçteki bu tek organı dağıtmışlardı.[19]

Troçki 1915'de yazdığı bir dizi makalede («Ulus ve Ekonomi»[20]) ulusal sorunu daha somut bir şekilde, ancak belirli bir bulanıklıktan kurtulamadan tanımlamaya çalıştı. Savunduğu görüşlerin çelişen noktaları, düşüncesinin henüz billurlaşmadığının belirtisiydi. Politik tutumlarını pazarları ve üretici güçleri genişletmek gerekçesiyle haklı çıkarmaya çalışan sosyal emperyalistlere karşı bir polemikle başlıyordu bu yazılar. Bu polemik, yöntemsel açıdan, ekonomizmi reddeder gibiydi: evet, Marksistler ekonomik alanın genişleyebileceği kadar genişlemesinden yanaydılar, ama işçi hareketini bölmek, dağıtmak ve zayıflatmak pahasına değil. İşçi hareketinin «çağdaş toplumun en önmeli üretici gücü» olduğunu söylerken Troçki'nin ne demek istediği biraz karışıktı; ama yaptığı şey, *politik* ölçütün ezici önemini doğrulamaktı. Gelgelelim, her iki yazısının sonunda da üretici güçlerin genişlemesine engel olan ulus-devleti yıkmak için, «ekonomik gelişmeyi merkezileştirme gerekleri»ne döner. Bu «gerekler» Troçki'nin aynı ölçüde tanıdığı «ulusların kaderlerini belirleme hakkı» ile nasıl bağdaşacaktı? Troçki bu ikilemden onu gerisin geri ekonomizme götüren bir teorik perende ile kurtulmuştur: «devlet temelde ekonomik bir örgüttür ve ekonomik gelişmenin gereklerine uymak zorundadır.» Böylece ekonomiyle ilişkisini kesen ve devletin eski sınırlarından kurtulan ulus, «kültürel gelişme» alanında kaderini belirleme hakkını elde ederken, ulus-devlet «Avrupa Birleşik Devletler Cumhuriyetleri» içinde eriyecektir.

Troçki 1917'de ulusal sorun üzerindeki bu «eklektik» tutumu bırakır ve Brest-Litovsk'da Dış İşleri Halk Komiseri olarak parlak bir şekilde savunduğu Leninist görüşü benimser.[21]*

PANNEKOEK İLE STRASSER

Otto Bauer'in tezlerine enternasyonalist bir tepki olan Pannekoek'un *Sınıf Mücadelesi ve Ulus* ve Strasser'in *İşçi ve Ulus* adlı kitapları 1912'de Reichenberg'de (Bohemya) yayımlanırlar.[22] Her iki yazarın da ortak ana fikri, sınıfsal çıkarın ulusal çıkardan üstün olduğudur; bu fikrin uygulamadaki sonucu ise, Avusturya sosyal demokrat partisinin birliğini sağlamak ve onun ayrı ya da özerk ulusal kesimlere bölünmesi-

* Löwy'nin ezeli azınlık bir halktan gelmesinin, azınlık uluslaşması üstüne sözlerini etkilediği sezilebiliyor (Troçki de aynı kokenden, ama tavrı epey farklı). Bu nedenle, Troçki'nin savunduğu görüşlere, hiç değilse bu konuda, fazla katılamıyor. Öte yandan, bir Troçkist olarak da, Troçki'yi savunma gereğini duyuyor. Burada, Troçki'nin «ekonomist» ve «anti-ekonomist» tutumlarının tutarsızlığını epey nesnel bir dille anlatmış. Gene de, Brest-Litovsk sonrasında Troçki'yi çok anî bir donuşle doğru rotaya sokuyor Brest-Litovsk öncesi tartışmalar bir yana, bundan sonra da, Troçki'nin bu konuda şaşmaz bir Leninist çizgi tutturduğu görüşünü benimseyemiyoruz.

ne karşı çıkmaktır. Her iki yazar da, ulusu, sosyalizmin doğuşuyla birlikte silinmeye mahkûm bir ideoloji olan din ile karşılaştırıyorlar, idealist, ulusal-oportünist Bauer'in ulusal sorun üzerine tarih-dışı öğretisine karşı çıkıyorlardı.*

Pannekoek'a göre, «ulusal olgu burjuva ideolojisine ilişkin bir olgudur». Bauer'in bu ideolojinin bağımsız bir güç olduğu yolundaki inancı maddeci bir yönteme değil, Kant'çı bir yönteme özgüydü. Ne var ki ilginç olan, Pannekoek'un da, Strasser'in de temel noktalarda Bauer'in programını ve Avusturya sosyal demokrasisini, yani çok-uluslu Avusturya-Macaristan devletinin sınırları içinde ulusal özerkliği kabul etmeleriydi. Pannekoek daha sonra doğrudan doğruya ideolojik ve kültürel nitelikteki ulusallık anlayışına uygun olarak, bu özerkliğin toprak ilkesine değil, kişi ilkesine dayandığını belirtmiştir. Pannekoek ile Strasser, Bauer gibi bu programın kapitalist düzen içinde gerçekleşebileceğini düşünmediler, ona yalnız propaganda ve eğitim yönünden değer verdiler.

Ekonomizm her iki yazarın da ortak temel öncül'ünde dolaylı olarak vardır: sınıf çıkarının ulusal çıkardan önce gelmesi, ekonomik bir kökeni olmasındandır. Strasser sözkonusu broşürünün çok eğlendirici bir bölümünde, iyi bir Alman-Avusturya yurtseverinin hâlâ Çeklerin dükkânları kendi yurttaşlarınınkinden ucuzsa, alışverişini oradan yaptığını söyler. Ama bu, ulusal çıkarla ekonomik çıkar çatıştığında ekonomik çıkar üstün gelir demek için, gerçekten yeterli midir? Pannekoek ile Strasser'in Bauer'e karşı yürüttükleri polemik devrimci bir görüş çerçevesi içindeydi; ama ulusal soruna, özellikle ezilen ulusların mücadelesine uygulama düzeyinde, somut bir politik yaklaşım alternatifi getirmeden, kendini Avusturya Marksizminin ulusal reformizmi ile enternasyonalizmi kutuplaştırmakla sınırlandırınca eksik bir görüş olarak kalıyordu.

* Bauer, Pannekoek ya da Strasser, Sosyalizm mücadelesinin bugünkü aşamasında pek fazla tanınan ya da tanınmasına çok fazla gerek olan kişiler değil. Ama sözkonusu dönemde oldukça önemli akımları temsil ediyorlardı ve etkileri, dolaylı olarak bugüne de ulaşmış sayılabilir

AVUSTURYA MARKSİZMİNİN MERKEZİ VE KÜLTÜREL ÖZERKLİĞİ

Avusturya Marksistlerinin ana fikri, ulusların bütün kültürel, yönetimsel ve hukukî organlarıyla yasal halk korporasyonları biçiminde örgütlendikleri çok-uluslu bir devletin sınırları içinde kültürel özerklikti. Bütün politik sorunlarda olduğu gibi, ulusal sorun konusundaki öğretileri de reformla devrim, milliyetçilikle enternasyonalizm arasında kalan bir «merkeziyetçilik»le tanımlanıyordu. Avusturya Marksistleri hem ulusal azınlıkların haklarını tanımak, hem de Avusturya-Macaristan devletinin birliğini korumak istiyorlardı. Radikal sol gibi, ulusal sorunun bir çözüm yolu olarak ayrılıkçılığa karşı olmakla birlikte, bu tavrı benimsemelerinin nedeni farklı ve tutumları da radikal solun tam karşıtıydı.*

* Lowy'nın bu değerlendirmesi oldukça doğru. Avusturyalı Sosyal-Demokratların başlıca sorunu, dağılması kaçınılmaz görünen İmparatorluğun birliğini korumaktı. İmparatorluk içindeki halkların çıkar birliğini vurgulamaları bundan ileri geliyordu. Böyle bir konumda sınıfın ulusallığa önceliğini vurgulamak, bir yandan da, ülkenin bütünü için, reformizmden başka herhangi bir şey getirmemek, şovenizmin Sosyal-Demokratçası oluyordu.

KARL RENNER

1917 öncesinde, Avusturya'nın gelecekteki başbakanı (1918-20) ulusal sorun üzerine çeşitli incelemeler yayımladı. Bu incelemelerin ilki ve en tanınmış olanı *Devlet ve Ulus* (1889) adlı incelemedir. Karl Renner'in yöntemi temelde yasal ve anayasal nitelikteydi; devlet anlayışı ise, (Mehring, Kautsky ve burjuva hukukçusu Hans Kelsen'in doğru bir

şekilde gösterdikleri gibi), Marx'dan çok Lasalle ile ortak yönler taşıyordu. Lasalle'ın devletçiliğinin etkileri onun ilk yazılarında bile vardı, ama 1914'den sonra, örneğin *Marksizm, Savaş ve Enternasyonal* (1917) adlı eseriyle bu etki çok daha belirginleşir. Bu kitapta ileri sürülen görüşler şunlardır (görüşlerinin Marksizmle ilişkisi biraz sorunsal niteliktedir): 1. «Ekonomi gün geçtikçe yalnız kapitalist sınıfa hizmet etmektedir; devlet ise gittikçe proletaryaya hizmet etmektedir.» 2. «Sosyalizmin tohumları bugün kapitalist devletin bütün kurumlarında bulunabilir.»[23*]

Renner'in ulusal sorun karşısındaki tutumu bu «sosyal devletçilik»in ışığı altında anlaşılmalıdır; asıl amacı «İmparatorluğun bütünlüğünü yitirmesi»ni ve «Avusturya'nın dağılması»nı önlemek, yani «tarihî Avusturya devleti»ni kurtarmaktır. Böylece Renner'in politik düşüncesinin temel çerçevesinin Avusturya-Macaristan İmparatorluğu olduğu ortaya çıkar; belirli birtakım demokratik reform ve ulusal azınlıklara verilecek tavizlerle korunması gereken bir çerçevedir bu. Renner'in ulusal sorunu politika dışına çıkarmasının ve onu bir yönetim ve anayasa sorununa[24] indirgeyip yasal bir sorun haline getirmesinin nedeni bu devletçiliktir. Karl Renner ince ve karmaşık bir hukukî ve kurumsal mekanizma ile politik ayrılıkçılığı ve çok-uluslu devletin parçalanma tehlikesini etkisiz kılma yolarını aradı: kişi ilkesine dayanan ulusal korporasyonlar, bir ulusu seçen bütün insanların adlarının yazıldığı bir «nüfus kütüğü», her ulusal azınlık için ayrı seçmen kütükleri, yönetim özerkliği olan bölgesel ya da ulusal organlar —ya da her ikisi birden— v.b. sınıfsal bakıştan da, devrimci doğrultudan da bütüyle uzak olan Renner'in tutumu, gerçekte, sandığının tersine, büyük ölçüde Marksizmin politik ve teorik dünyası dışında kalır.

* Bernstein ve Kautsky'nın söyledikleriyle bunun arasında hemen hemen hiç fark yok. Pannekoek ile Strasser sorunları hiç değilse Sosyalizmde çözüyorlardı. Renner'e göre, sorunların çözümü için buraya gitmeye de gerek yok. «İyilikçi» devlet, sınıfları da, ulusal azınlıkları da, mutlu kılacaktır.

OTTO BAUER

Bauer'in *Ulusal Sorun ve Sosyal Demokrasi* (1907) adlı eseri, teorik ağırlığı ve etkisi yönünden Renner'in yazılarından çok daha önemlidir. Bununla birlikte, Avusturya Marksizminin temel öncülü olan çok-uluslu devletin yaşatılması noktasında Bauer de Renner'le aynı görüştedir. Bauer ulusal sorunun çözüm yolunu, Avusturya - Macaristan devletinde kurumların ileriye dönük bir yönde işletilmesi amacıyla sınırlanan reformist bir çerçeve içinde görüyordu (stratejisini tanımlarken «ulusal evrim» deyimini kullanıyordu): «Ulusal özerkliğin anlık bir kararla ya da gözüpek bir eylemle gerçekleşmesi hiç de akla yatkın değil. Avusturya uzun bir evrim süreci içinde çetin mücadelelerden geçerek, ulusal özerkliğe doğru adım adım yol alacaktır. Yeni anayasa parlamentonun çıkaracağı büyük bir yasa ile değil, bir dizi bölgesel ve yöresel yasalarla gerçekleşecektir.»[25]

Bauer'in yaptığı analizin kendine özgü yanı, psikoloji terimleriyle tanımlanan bulanık ve gizemli «ulusal özellikler» kavramına dayandırdığı ulusal sorun teorisinin psikolojik ve kültürel bir nitelik göstermesiydi: «amaç farklılığı, aynı uyarıcının ayrı hareketlere yol açabileceği, aynı dış ortamın da ayrı kararlar doğurabileceği gerçeği...» Neo-Kantçı bir kökeni olan, bütünüyle metafizik bir kavramdı bu aslında. Bauer'in bu görüşünün, Marksist muhaliflerince (Kautsky, Pan-

nekoek, Strasser v.b.) sert bir şekilde eleştirilmesi hiç de şaşırtıcı değildi.

Bauer'in kurduğu teorik yapının ikinci anahtar kavramı, ulusal özerkliğin bütün stratejik temeli saydığı ulusal kültürdü şüphesiz. Yapılan analizin kültür düzeyine oturtulması politik sorunun, yani çeşitli devletler kurarak ulusların kaderlerini belirlemesi sorunun doğal olarak bir kenara itilmesine yol açar. Bauer'in «kültürcülüğü», bu anlamıyla Renner'in «hukukçuluğu»yla aynı yöntemsel rolü oynuyordu: her ikisi de ulusal sorunu politik alanın dışına çıkarıyorlardı.

Bauer, üstelik, sınıfları ve sınıf mücadelesini ulusal kültürden neredeyse bütünüyle soyutluyordu. Programı, işçi sınıfını «kültürel imkânlar»a kavuşturmayı ve onu kapitalizm içinde erişemediği «ulusal kültür toplumu»na kazandırmayı amaçlıyordu. Bu yüzden, Bauer, «kültür değerleri»ni sınıf içeriğinden yoksun, mutlak *tarafsız* değerler gibi görüyordu. Böylece kültür dünyasının görece özerkliğini dikkate almadan, onu doğrudan doğruya toplumsal temeline indirgemek isteyen «Proletkult» («burjuva kültürü»ne karşı «proleter kültürü») yandaşlarının yaptığı yanlışlığın tam tersini yapıyordu.* Bu bakımdan, Pannekoek'un Bauer'le giriştiği polemikte, proletaryanın Goethe ile Schiller'de (ya da Freiligrath ile Heine'de) burjuvaziden çok başka şeyler bulduğunu göstermesi hiç de zor olmamıştı. Proletaryanın burjuva kültür mirasıyla diyalektik bir Aufhebung (koruma/yadsıma/aşma) olan karmaşık ilişkisini Bauer, işçi sınıfının burjuva kültürünü olduğu gibi kendine maletmesine, daha doğrusu edilgin bir biçimde kabulenmesine indirgiyordu. Ulusal sorunu açıklarken kültürün belirleyici önemini vurgulamakta şüphesiz haklıydı Bauer, ancak, teorisi, en çarpıcı anlamını sosyalizmin uluslar arasında *kültürel farklılaşmaların artmasına* yol açtığı fikrinde bulan «ulusal kültür» kavramını gerçek bir fetiş haline getirmekle sonuçlandı.[26]

Sosyalizmi ve işçi hareketini «ulusallaştırma» eğilimi, çocukluk dönemindeki proletaryanın «saf kozmopolitizm»i diye nitelediği enternasyonalizme karşı çıkması ve sosyalist kültürün uluslararası olduğunu kavrayamaması yüzünden, Bauer'in teorisi, yenmeye çalıştığı milliyetçi ideolojiden kendini kurtaramamıştır. Nitekim bu teorinin yalnız Avusturya-Macaristan'da değil, Rus İmparatorluğunda (Bund, Kafkas sosyal-demokratları v.b.) ve daha başka ülkelerde işçi hareketleri içindeki «milliyetçi/kültürel akımların da öğretisi durumuna gelmesi hiç şaşırtıcı değildir. Ne var ki, bu zayıf noktalarına karşın, Bauer'in eserinin, özellikle kullandığı yöntemin *historisist* niteliği yönünden, inkâr edilmez bir teorik değeri vardı. Ulusu, ortak bir tarihî kaderin eseri (bunun maddî temeli de insanın doğaya karşı verdiği savaştı), «durmayan bir sürecin hiç bitmeyen ürünü», geçmiş olayların billurlaşması sonucu «donmuş bir tarih parçası» olarak tanımlarken sıkı sıkıya tarihî maddeciliğe dayanıyor, burjuva ulusal muhafazkârlığına, gerici «ölümsüz ulus» efsanelerine ve ırkçı ideolojiye karşı çıkıyordu. Bu tarihî yaklaşım, Bauer'in eserine, yalnız Renner'i değil, o dönemde ulusal sorun konusunda çoğunlukla soyut ve katı yazılar yazan birçok Marksist yazarı da geride bırakan gerçek bir yöntemsel üstünlük kazandırdı. Bauer'in yöntemi varolan ulusal yapılar için ta-

* Bauer'de, sınıflarda belirlenmeyen, insanlığın ortak malı bir kültür vardır. Bu, kendi başına bir bütündür ve eğitim gören herkes, bu kültüre «erişir». Proletkult'da ise, kültür, doğrudan doğruya sınıf damgasını taşır. Dolayısıyla, geçmiş hâkım sınıflarca üretilen geçmiş kultür, proletarya için hiçbir şekilde geçerli olamaz. İkisi de, diyalektik dışı görüşlerdir.

rihî bir açıklama getirmekle kalmadı, ulus'un sürekli bir dönüşüm içindeki bir hareket, bir süreç olarak anlaşılmasını da sağladı. Otto Bauer, 1848-9'da Engels'in düştüğü yanılgıya düşmekten kaçınmayı başardı: bir ulusun «tarihi olmaması» (Çekler gibi) mutlaka o ulusun geleceği olmayacak demek değildi. Orta Avrupa'da ve Balkanlarda kapitalizmin gelişmesi, «tarihsiz uluslar»ın başka uluslar içinde erimesine değil, *uyanmasına* yol açıyordu.[27]

LENİN VE ULUSLARIN KADERLERİNİ BELİRLEME HAKKI

Ulusal sorun, Lenin'in işçi hareketine ulusların kaderlerini belirlemesi temel sloganına dayanan tutarlı, devrimci bir strateji kazandırarak (Marx'ın yazılarına dayanarak, ama onu bir hayli aşarak) Marksist teoriyi büyük ölçüde geliştirdiği alanlardan birisidir. Leninist öğreti, tutarlılığı ve gerçekçiliğiyle bu dönemin öteki Marksistlerinin, hattâ bu konuda ona en yakın görünen Kautsky ile Stalin'in tavırlarından bile çok ilerdedir.

Kautsky'nin 1914'e kadarki tutumu Lenin'e benziyor, ancak ulusun temeli olarak, tek yanlı bir görüşle yalnız dil üzerinde durması ve ulusların sınırları içinde yaşadıkları devletten ayrılma hakkının formüllendirilmesinde açıklık ve cesaretten yoksun olmasıyla ondan ayrılıyordu. 1914'den sonra ise, Lenin Kautsky'nin ulusların hakları konusunda savaş boyunca takındığı kaypak ve çelişik tavırlarını sert bir dille eleştirmiş, onu «ikiyüzlü» ve «oportünist» olmakla suçlamıştır.

STALİN

Stalin'in «Marksizm ve Ulusal Sorun»[28] başlıklı ünlü makalesine gelince, Stalin'i, bu makaleyi yazması için Viyana'ya Lenin'in gönderdiği bir gerçektir. Nitekim 1913 Şubat'ında Gorki'ye yazdığı bir mektupta Lenin, «büyük bir makale üzerinde çalışan harika bir Gürcü»den söz eder.[29] Ancak, yazı bittiğinde, 28 Aralık 1913 tarihli bir yazısında gördüğümüz kısa bir parantez içi değinme dışında, ulusal sorun üzerine yazdığı sayısız yazıların hiçbirinde sözkonusu etmediği için, Lenin'in bu makaleden (yaygın söylentilerin tersine) özel bir heyecan duyduğunu gösteren bir belirtiye raslamıyoruz.* Stalin'in eserindeki temel fikirlerin Bolşevik partisinin ve Lenin'in fikirleri olduğu açıktır. Ama, Stalin'e bu makaleyi Lenin'in yazdırtmış, yazılan makaleyi de gene Lenin'in «satır satır»[30] okuyup düzeltmiş olması gerektiğini söyleyen Troçki'nin tahminî açıklaması tartışma götürür. Stalin'in eseri, tersine, oldukça önemli birtakım noktalarda, Lenin'in yazılarından açık ya da dolaylı bir şekilde ayrılır, hattâ onlarla çelişir.

1. «Ulusal kişilik», «ortak psikolojik bileşim» ya da ulusların «psikolojik özelliği» kavramları *hiç de Leninist değildir.* Bu sorunsal, Lenin'in «psikolojik teori»sini[31] açıkça eleştirdiği Bauer'in bir mirasıdır. Ulusal psikoloji fikri, aslında, ulusal sorunun Marksist bir analizinden çok, yüzeysel, bilim-öncesi bir folklora uygun düşer.

2. Stalin kuru bir dille, «ancak bütün bu nitelikler (ortak dil, toprak, ekonomik hayat ve 'ruh yapısı') bir araya

* Lowy, bir Troçkist olarak, Stalin'i bu alanda da eleştirmek gereğini duyuyor. Bu arada, Stalin'in yazdıklarını Lenin'in etkisine bağlayan Troçki'nın kendisine de ters düşüyor. Stalin açısından ilginç bir nokta, ıktıdarı sırasında, özellikle savaşın baskısıyla, Sosyalizme bir hayli millıyetçilik katmış olmakla birlikte, teorik metinlerinde de, oldukça katı bir enternasyonalist tavrı benimsemesi, ayrıca, Sovyetler Birliği içindeki millıyetler konusunda, daha çok bu enternasyonalizmi uygulamaya koymasıdır. Sovyetler Birliği içinde millıyet sorununun hâlâ tam çözülmemiş olması, biraz da Stalin'in katı tutumuna bağlanabilir.

geldiği zaman bir ulusun varlığından söz edilebileceğini» ileri sürerken teorisine, Lenin'de hiçbir zaman bulamayacağımız dogmatik, kısıtlı ve katı bir özellik verir. Stalin'ci ulus anlayışı gerçek bir ideolojik Prokrust yatağıdır.* Stalin'e göre Gürcistan, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısına gelinceya kadar uluslaşmamıştı, çünkü ekonomik olarak bağımsız prensliklere bölündüğü için, «ortak bir ekonomik hayat»a kavuşamamıştı. Bu ölçüte göre, Gümrük Birliği sağlanmadan önce Almanya'nın da ulus olmadığını eklemeye gerek yoktur. Bu kadar kesin, katı ve keyfî bir ulus «tanım»ına Lenin'in hiçbir yazısında raslamayız.*

3. Stalin çok-uluslu bir devlet içinde dağınık halde yaşayan ulusal gruplara birleşme ya da dayanışma kurma imkânı verilmesine açıkça karşı çıkmıştır: «sorumuz şudur: çok ayrı yönlerde gelişen topluluklar tek bir ulusal birlik halinde birleştirilebilir mi?... Örneğin Baltık Eyaletlerindeki Almanlarla Yukarı Kafkasyada yaşayan Almanların 'bir ulus içinde birleşmeleri' düşünülebilir mi?» Bu soruya verilen cevap tabiî «birleştirilemez» ve «düşünülemez»dir, «ütopyacılık»tır.[32] Lenin ise, tam tersine, düpedüz Kafkaslardaki Almanlarla Baltık ve Petrograd bölgelerindeki Almanları örnek göstererek, «herhangi bir devlet içinde, hangi ulustan olurlarsa olsunlar, bütün toplulukların birleşme kurmasını da içine alan bir birleşme *özgürlüğü*»nü savunuyordu bütün gücüyle. Bir ulusun, bir ülke, hattâ dünyanın çeşitli bölgelerine dağılmış üyelerinin her türlü dayanışma özgürlüğünün «tartışılmaz» nitelikte olduğunu söylüyor ve bu özgürlüğe «ancak dar kafalı, bürokrat bir anlayışın karşı çıkabileceği»ni[33] de sözlerine ekliyordu.

4. Stalin Büyük Çarlık Rusya'sının ezici milliyetçiliğiyle ezilen ulusların milliyetçiliği arasında hiç fark gözetmemiştir. Makalesinin bunu su yüzüne çıkaran bir paragrafında **Çar'ların** «savaşçı ve baskıcı», «yukarıdan» milliyetçiliğiyle «Polonyalıların, Yahudilerin, Tatarların, Gürcülerin, Ukraynalıların v.b. kimi zaman koyu bir şovenizme dönüşen aşağıdan gelen milliyetçilik dalgası»na bir solukta karşı çıkar. Stalin «yukardan» milliyetçilikle «aşağıdan» milliyetçilik arasında fark gözetmemekle kalmamış, ezilen ülkelerin milliyetçi hareketler karşısında «sağlam bir tavır almayan» Sosyal-Demokratlarına da en sert eleştirilerini yöneltmiştir.* Öte yandan Lenin ise, ezenin milliyetçiliğiyle ezilen ulusun milliyetçiliği arasındaki farkı dikkate almakla da yetinmeyerek, büyük Rus ulusal şovenizmine bilerek ya da bilmeyerek boyun eğenlere keskin bir dille saldırmıştır. Giriştiği polemiğin hedeflerinden birisinin, Polonya milliyetçiliği karşısındaki «sağlam» tavırları Polonya'ya Rus Imparatorluğundan ayrılma hakkı tanımamakla sonuçlanan ezilmiş bir ulusun Marksist Sosyal-Demokratları olması bir raslantı değildir. Lenin'le Stalin arasındaki bu fark oldukça önemlidir ve gerçekte, Gürcistan'ın ulusal sorunu üzerinde aralarında çıkan sert tartışmaların (Aralık, 1922) tohumunu taşır. Lenin'in ünlü «son kavga»sıdır bu.*

LENİN

Ulusal sorun üzerine bir strateji hazırlarken Lenin'in çıkış noktası, Luxemburg, Troçki ve Pannekoek ile aynıydı:

* Yunan mitolojisinde, konuklarının boylarını kendi yatağına uydurmak için kesip kısaltan ya da çekip uzatan devin yatağı.

* Stalin'de de milliyet tanımının büyük ölçüde ekonomik temellere bağlandığı görülüyor.

* Sosyalizmin, kurulduğu ana kadar insanlar arasında varolan türlü çelişkileri bir çırpıda çözüverecek bir tılsımlı değnek olduğu görüşü, ilk sosyalistlerde daha yaygındı. Stalin'de bunlar arasında sayılabilir. Olaya biraz da şematik bir gözle bakan Stalin, Sosyalizm bir kere kurulduktan sonra, Sosyalizmi kuran ülke sınırları içinde milliyetten soz edilmesini fazlalık sayıyordu. Bunun, tehlikesine de inanmış olmalı.

* Çarlık Rusya'sını büyük bir «halklar hapisanesi» gibi goren Lenin, yoresel, bölgesel, ulusal sorunlar için şematik çozümler duşünmekten çok, ilkin bu hapısanenın yıkılmasını ve butün azınlıkların azınlık olarak da özgurluğe kavuşmasını ıstiyordu.

proletarya enternasyonalizmi. Ne var ki Lenin, ulusların kaderlerini belirleme hakkı ile enternasyonalizm arasındaki diyalektik ilişkiyi devrimci soldaki arkadaşlarından daha iyi anlamıştı. İlkin, ancak ayrı devlet kurmakta *özgür* olan ulusların bir başka ulusla kendi iradeleriyle, *özgür* olarak birleşip dayanışma kurabileceklerini, işbirliği yapabileceklerini, uzun dönemde de kaynaşabileceklerini kavramıştı. İkincisi, ancak ezen ulus içindeki işçi hareketinin ezilen ulusa kaderini belirleme hakkı tanımasıyla ezilendeki düşmanlık ve kuşkuların silinerek, her iki ulus proletaryalarının burjuvaziye karşı uluslararası mücadelede birleşmelerinin sağlanabileceğini anlamıştı.

Lenin ulusal-demokratik mücadelelerle sosyalist devrim arasındaki diyalektik ilişkiyi de aynı şekilde kavramış, ezilen ulus içindeki halk yığınlarının (yalnız proletarya değil, köylülerle küçük burjuvazinin de) bilinçli proletaryanın müttefiki olduğunu göstermişti. Görevi, burjuva devleti ve kapitalizm karşısındaki «önyargıları, tepkici kuruntuları, zayıflıkları ve yanılgıları»yla «tutarsız, uyumsuz ve karışık» ögelerden meydana gelen bu kitlenin mücadelesine *önderlik etmek* olan bir proletaryaydı bu.[34] Bununla birlikte, Lenin'in Rus İmparatorluğu içindeki ezilen ulusların ulusal kurtuluş mücadelesini yalnız *demokratik* bir hareket olarak değil, aynı zamanda proletaryanın Sovyet *sosyalist* devrimindeki müttefiki olarak da görmeye başlayıp sürekli devrim teorisini benimsemesi, gerçekte ancak 1917 Nisan'ından sonradır.*

Yöntemsel açıdan Lenin'in çağdaşlarına göre en büyük üstünlüğü komutayı politikanın emrine vermekteki yeteneği, yani her sorunun ve her çelişkinin *politik* yönünü kavramak ve aydınlatmak yolundaki inatçı, kararlı, değişmez ve şaşmaz eğilimiydi. 1902-3'de Parti sorununda Ekonomistlerle yaptığı polemikte, 1905'de demokratik devrim konusunda Menşeviklerle giriştiği tartışmalarda, 1916'da Emperyalizm üzerine yazdığı özgün yazılarda, 1917'de Nisan Tezleri'yle yaptığı yaratıcı dönüşümde, en önemli eseri olan *Devlet ve Devrim*'in her sayfasında ve tabii, ulusal sorun konusundaki yazılarında bu eğilim kolaylıkla göze çarpar. Son analizde, doğal olarak, ekonomik düzey *belirleyici* olsa bile, politik düzeyin gittikçe *hâkim* olduğu bir emperyalizm çağı olan yirminci yüzyılda Lenin'in fikirlerindeki çarpıcı tazeliği ve daha birçok özeliği ve yöntemsel yanıyla açıklayabiliriz.*

Ulusal sorun konusunda pek çok Marksist yazar sorunun yalnız ekonomik, kültürel ve «psikolojik» boyutunu görürlerken Lenin, ulusların kederlerini belirlemesi sorununun «bütünüyle doğrudan doğruya politik demokrasi ile ilgili olduğunu»[35], yani ulusların *politik olarak* ayrılıp bağımsız bir devlet kurma hakkı ile ilgili olduğunu açıkça belirtiyordu. Üstelik Lenin bu iki şey arasındaki farkların yöntemsel bir temeli olduğunu çok iyi biliyordu: «'özerk' bir ulus ile 'egemen' (hükümran) bir ulusun yararlandıkları haklar eşit değildir; Polonyalı arkadaşlarımız *politik* kavramları ve kategorileri irdelemekten ısrarla kaçınmasalardı (tıpkı bizim eski Ekonomistler gibi), bunu görürlerdi.»[36] Lenin, politik sürecin görece özerkliğini anladığı için, ulusal sorunu irdelerken öznelcilikten de, ekonomizmden de kurtulmayı başarmıştı.[37]

* Ulusal hareket, burada anlatıldığı gibi, *proletarya* önderliğinde yürütüldüğü zaman, şovenizme düşme tehlikesi azalır. Ancak, zamanla, ulusal hareketin kimin önderliğinde yürütülürse yurütulsün ilerici olduğu inancı da gelişmiştir. Bunun böyle olmadığını çeşitli örnekleriyle biliyoruz.

* Lovy'nin bu değerlendirmesine tamamen katılıyoruz. Lenin'in çağdaşlarına pek çok bakımdan üstün olduğunu görmemek elde değildir. Ama, nereden geliyor bu üstünlük? Löwy gibi biz de, bunun, politik düzeyle ekonomik duzeyin karşılıklı yer ve ilişkilerinin her durumda tutarlı bir biçimde doğru değerlendirilmesine bağlı olduğuna inanıyoruz.

Lenin'e göre ulusal sorunun politik yönüyle başbakanları, diplomatları ve orduları ilgilendiren konuların hiçbir ilişkisi olmadığını söylemek bile gereksizdir. Hangi ulusun bağımsız devlet olacağı ya da iki devlet arasındaki sınırın nasıl çizileceği gibi konular onu hiç ilgilendirmiyordu. Lenin'in amacı *demokrasi* ve proletaryanın *enternasyonalist birliği*'ydi ve her ikisi için de ulusların kaderlerini belirleme hakkının tanınması gerekiyordu. Ayrıca, Lenin'in ulusların kaderlerini belirlemesi teorisi tam anlamıyla politik yön üzerinde yoğunlaştığından, milliyetçiliğe de hiçbir şekilde ödün vermiyordu. Sadece demokratik mücadele ve proletarya devrimiyle belirlenen bir amaca yöneliyordu.*

Lenin'in gözünde bu iki amacın eşit değerde olmadığı bir gerçektir; demokratik isteklerin her zaman için dünya proletaryasının devrimci sınıf mücadelesinin yüksek çıkarlarına bağlı olması gerekir. Örneğin Lenin'e göre cumhuriyetçi hareket özel bir durumda bir gericilik aracı olursa (Kamboçya 1971!) Marksistler bu hareketi desteklemezler. Bu, işçi sınıfı hareketinin cumhuriyetçiliği programından çıkarması gerektiği anlamına gelmez. Birtakım özel durumlar dışında, aynı şey ulusların kaderlerini belirleme hakkı için de geçerlidir. Bazı kural dışı örnekler olsa bile genel kural, her ulusun ayrı devlet kurma hakkı olmasıdır. Gerçekte, Lenin'in işçiler arasında enternasyonalist birliğin sağlanması için gereken koşulların yaratılmasında büyük önem taşıyan uluslara kaderlerini belirleme hakkı tanıyan analizi özünde «kural dışı örnekler»in de olamayacağı, yani proletaryanın çıkarlarıyla ulusların demokratik hakları arasında bir çelişki olamayacağı yönündedir.

* «Milliyet»in gerici olmayan bir tanımının ancak bu «proletarya» önderliği ile mumkun olacağını bir kere daha belirtelim.

VARDIĞIMIZ SONUÇ: TARİHİN DERSİ

Ulusal sorunun çeşitli yönleri üzerinde Marksistler arasındaki bazı özgül tartışmaları tarih çözmüştür. Çok -uluslu Avusturya- Macaristan devleti Birinci Dünya Savaşından sonra çeşitli ulus-devletlere bölünmüştür. Engels'e göre «özünde gerici bir ulus» olan Basklar bugün İspanya'da devrimci mücadelenin doruğuna ulaşmışlardır.* Luxemburg'un küçük burjuva ütopyacılığı olarak niteledığı Polonya'nın yeniden birleşmesi düşüncesi 1918'de gerçekleşmiştir. «Ulusal yaşama gücü»nden yoksun olduğu için (Engels) silinmeye mahkûm «tarihsiz» Çek ulusu, Slovak ulusuyla kendi iradesiyle bir federasyonda birleşerek devlet kurmuştur.

* Ama Bask halkının, o dönemde hangi politik hareketlere nasıl bir biçimde katıldığı da önemli. «Bask halkının» özü değil, milliyetin belirli bir tezahür biçiminin özü'dür bizi ilgilendiren.

1917 sonrası dönemin deneyleri ulusun sadece soyut bir dış ölçütler toplamı olmadığını gösterir. Öznel öge, yani ulusal kimlik bilinci, ulusal politik hareket v.b. de çok önemlidir. Bu «öznel etmenler» elbette gokten zembille inmezler; çekilen acılar, karşı karşıya kalınan baskılar gibi belirli tarihî koşulların sonucudurlar. Ama bu, ulusların kaderlerini çok daha geniş bir alanda belirlemesi gerektiği anlamına gelir; yalnız ayrı devlet kurmakla değil, «ulusal bütünlük»ün kendisiyle de ilgisi olması gerekir. Bir topluluğun ulus olup olamayacağını belirleyecek güç, görüşlerini elindeki «nesnel ölçütler» listesiyle savunan bir öğretı «uzmanı» değil (Stalin gibi), *topluluğun kendisidir.*[38]

Öte yandan Woodrow Wilson'dan beri büyük devlet milliyetçiliği demokrasi, ulusların eşitliği ve ulusların kaderle-

rini belirleme hakkı sloganlarına sahip çıkarak ideolojik savaş deposunu yeniden donatmıştır. Bu ilkeler burjuva devlet adamlarınca bugün her yerde tekrarlanmaktadır. Lyndon Johnson Amerika Birleşik Devletleri Cumhurbaşkanı olduğu zaman, 1966'da ciddî ciddî şunları söyledi: «Güney Vietnam halkının kendi geleceğini özgürce seçebilmesi için, ulusların kaderlerini belirlemesi ilkesini savunmak üzere savaşıyoruz.»[39] Afrika'daki bir ayaklanma üzerine Treitschke'nin, «Uygarlaşmamış insanlarla yapılan savaşlarda normal savaş ilkeleri uygulamak sadece gülünçtür. Bir zenci kabilesi, köyleri ateşe verilerek yola getirilmelidir, çünkü etkili tek çare budur,»[40] diye yazdığı on dokuzuncu yüzyıldan beri, büyük devletlerin küçük uluslarla ilgili politikası nereden nereye gelmiştir!

Bugün işçi hareketinin politik sağlığı için gerçek tehlike, Luxemburg'un soylu yanılgılarında dile gelen çocukluk hastalığı değil, Rus ve Çin bürokratları ve onların çıraklarınca uluslararası alana yayılan büyük devlet şovenizmi ve burjuva milliyetçiliğine oportünist teslimiyetçilik hastalıkları gibi çok daha büyük tehlike gösteren patolojik olgulardır.* Gerçekte, ulusal sorun konusunda «ültra-solculuk» silinmiş gibidir. Ancak devrimci solun bazı kesimlerinde, «işçi sınıfının birliği» ve enternasyonalizm adına ulusal bağımsızlık hareketlerine soyut bir biçimde karşı çıkmakla kendini gösteren Luxemburg'un tezlerinin uzak yankılarını bulabiliyoruz. Aynı şey Engels'in «gerici uluslar»la ilgili görüşü için de geçerlidir. Nitekim bugün ulusal, sömürgesel, dinî ve etnik yönlerin birleşip içiçe geçtiği birtakım karmaşık ulusal sorunlara baktığımızda —Arap-İsrail çatışması ya da Kuzey İrlanda'daki Katolik-Protestan mücadelesi gibi— devrimci sola musallat olan iki saptırıcı karşıt etmen görüyoruz. Birinci etmen Filistinlilerin ya da Kuzey İrlanda'daki Katoliklerin ulusal hareketinin meşruluğunu tanımamak; bu hareketleri işçi sınıfını bölücü, «küçük burjuva» hareketleri olarak mahkûm etmek ve onları, bütün ulusların, dinlerin ve ırkların proletaryaları arasında kurulması gereken birlik ilkesine karşı çıkmakla soyut bir şekilde suçlamaktır. İkinci etmen bu hareketlerin milliyetçi ideolojisini eleştirisiz desteklemek ve hâkim ulusları (İsrail Yahudileri ya da Kuzey İrlanda Protestanları gibi) sınıf farkı gözetmeden, kitle halinde «gerici uluslar» olarak, kendi kaderlerini belirleme hakkı olmayan uluslar olarak mahkûm etmektir.

Devrimci Marksistlerin yapmaları gereken şey, bu uçlardan kaçınmak ve —her somut durumun somut bir analizini yaparak— gerçekten enternasyonalist bir yol bulmaktır. Bu enternasyonalizm, Lenin ile Troçki'nin* önderlik ettikleri (1919-23) Komintern'in uluslar politikasından ve, hem Lenin'in hem de Luxemburg'un onaylamasıyla ender bir ayrıcalık kazanan İkinci Enternasyonal'in 1896 Kongresinden esinlenecektir: «Kongre, bütün ulusların kaderlerini belirleme hakkını tartışmasız kabul eder; askerî, ulusal ya da başka bir mutlakiyetçiliğin boyunduruğu altında ezilen bütün ülkelerdeki işçilerin duygularını paylaşır; Kongre, uluslararası kapitalizmi yenmek ve uluslararası Sosyal-Demokrasinin amaçlarını gerçekleştirmek için, bu ülkelerin işçilerini bütün dünyadaki bilinçli işçilerin saflarına katılmaya çağırır.» ■

* Sovyetler Birliği'nde, enternasyonalist anlayışın bir geleneği vardır. Emperyalist sistemin dünya çapında belirleyici olması ölçüsünde, Sovyetler de «real-politik»in gereklerine uyuyorlar. Çin'in teorik tavırlarının ise, daha baştan enternasyonalizmi dışta bırakır biçimde konduğunu görüyoruz. Enternasyonalizmi bir çeşit «iyi komşuluk» biçiminde kavradıkları gibi, özellikle Sovyetlerle kavgalarında, Sovyetlerde yaşayan bütün milliyetlere, ayrıca, Sovyetlerle aynı blokta yer alan Doğu Avrupa ülkelerine, doğrudan doğruya millıyetçi propaganda yapmakta sakınca görmüyorlar.

* Yazar, Troçki'nin Lenin'den ulusal sorun konusunda doğru düşünmeyi öğrendiğini pek fazla kanıt göstermeye gerek duymadan soylemişti. Şimdi ise, Lenin'le birlikte Troçki'yi, Enternasyonal'ın önderliğine çarçabuk getiriveriyor. Bu, bir «el çabukluğu» izlenimi yaratmakta.

[1] Karl Marx, *Alman İdeolojisi*, Moskova 1964, s. 76. Krşl, Friedrich Engels, «Das Fest der Natıonen in London» (1846); Marx, Engels, Lasalle, *Aus dem literarischen Nachlass*, Stuttgart 1902, C. 2, s. 408: «Bır Avrupa Cumhurıyeti kurmak ve polıtik olarak örgutlü bir düzen içinde uzun bır barış donemine geçmek duşü, evrensel ticaret özgürlüğü etıketi altında ulusların birlığını savunmak kadar gariptir. (...) Burjuvazının her ülkede kendi özel çıkarları vardır ve ulusallığı aşamaz (..) Oysa proleteryanın her ulkede tek ve ortak bir çıkarı, tek ve ortak bir düşmanı ve mücadelesi vardır. Ancak proleterya ulusları ortadan kaldırabilir, ancak proleterya ulusların kardeşliğini gerçekleştirebilir...»

[2] Bu konuda Polonyalı Marksist Roman Rosdolski'nin dıkkate değer yazısına bkz., «Fnedrıch Engels und das Problem der 'geschichtlosen Volker'», *Archiv für Sozialgeschichte* IV, 1964.

[3] Engels, «The Magyar Struggle», Marx'ın *The Revolutions of 1848* adlı kitabı, Londra, 1973, s. 221 - 2.

[4] Engels, «Deutschland und der Panslawısmus», (*Neue Oder Zeitung* 1855), MEW XI, Rosdolski'den alıntı, y.g.e., s. 174.

[5] Engels, «What ıs to become of Turkey in Europe?» (*New York Daily Tribune* 1853), MEW IX, rosdolski'den alıntı, y.g.e., s. 174.

[6] Engels, «What have the Working Classes to Do with Poland?», Marx, *The First International and After*, Londra, 1974, s. 378 - 88.

[7] Engels, «Anfang des Endes in Österreich» (1874), MEW IV, s. 510.

[8] Engels, «The Magyar Struggle», y.g.e., s. 219.

[9] «La questıone polacca al congresso ınternazionale di Londra», *Critica Sociale*, 16 Temmuz 1896, No. 14, s. 217 - 20.

[10] *Die industrielle Entwicklung Polens*, Leipzig 1898.

[11] V. I. Lenin, *Collected Works*, C. 3.

[12] Luxemburg, «Natıonalität und Autonomie» (1908), *Internatıonalısmus und Klassenkampf*, Neuwied 1971, s. 236 - 239.

[13] Luxemburg, «Junius Broşürü», *Rosa Luxemburg konuşuyor*, Mary - Alıce Waters edisyonu, New York 1970, s. 304.

[14] Luxemburg, «Theses on the Tasks of Internatıonal Social Demokracy», a.g.e., s. 329.

[15] Luxemburg, «Sozıal-patriotısche Programakrobatık», *Internationalismus und Klassenkampf*, y.g.e.

[16] Krş. György Lukacs, «Crıtical Observatıons on Rosa Luxemburg's 'Crıtıque of the Russıan Revolutıon'», *Tarih ve Sınıf Bilinci*, Londra 1971, s. 272 - 95.

[17] Krş. Lenin, «Ulusların Kaderlerini Belirleme Hakkı Üzerine», *Collected Works*, C. 20, s. 430: «Mıllıyetçilikle gozü kararmış Polonya küçük burjuvazisine karşı yürüttüğü mücadelenın hızıyla (belki bunda bazan aşırı gidılmıştır), Polonya Sosyal Demokratlarının ölçüyü kaçırmaları anlayışla karşılanabilir.»

[18] Luxemburg, «Vorwort zu dem Sammelband 'Dıe polnische Frage und dıe sozıalistische Bewegung'», *Internationalismus und Klassenkampf*, y.g.e

[19] Leon Troçki, *The Bolsheviki and World Peace*, New York 1918, s. 21, 230 - 1, vs.

[20] *Nashe Slovo* 130, 135 (3 ve 9 Temmuz 1915), Troçki'nın 1927'de yeni baskısı yapılan *Bütün Eserleri*'nde 9. cilt, Rusça.

[21] Krş. Troçki, *Rus Devriminin Tarihi*, Londra, 1967, C. 3, s. 62: «Sovyetler Bırlığının gelecekte kaderi ne olursa olsun, Lenın'in ulusal politikası insanlığın ölmez zenginlikleri arasındaki yerini alacaktır.»

[22] Anton Pannekoek, *Klassenkampf und Nation*, Reichenberg 1912; Jozef Strasser, *Der Arbeıter und die Nation*, Reichenberg, 1912.

[23] Karl Renner, *Marksızm, Savaş ve Enternasyonal*, Stuttgart 1917, s. 26.

[24] Krş. Arduino Agnelli, *Questione nazionale e socialismo:* K. Renner ve O. Bauer, Bologna 1969, s. 109.

[25] Otto Bauer, *Die Nationalıtatenfrage und die Sozialdemokratie*, Vıyana 1924, s. 404.

[26] a.g.e., s. 105 - 8.

[27] a.g.e., s. 239 - 72. Bauer'ın kültürel ozerklık programının, ulusların, ulusların kaderlerını belırlemę hakkını tanıyan bır polıtika ıçin, bir alternatif

değil, bir *tamamlayıcı* olarak değer taşıdığını söylememiz gerekir. Gerçekte, ilk Sovyet anayasası bir anlamda ulusal azınlıkların kültürel özerkliği ilkesini getirmiştir.

[28] Joseph Stalin, «Marksızm ve Ulusal Sorun», *Eserler*, Moskova 1953, C. 2, s. 308 - 381.

[29] Lenin, *Collected Works*, C. 35, s. 84.

[30] Krş. Troçkı, *Stalın*, Londra 1969, C. 1, s. 233

[31] Lenin, «Ulusların Kaderlerini Belırleme Hakkı», *Collected Works*, C. 20, s. 398.

[32] Stalın, y.g.e., s. 306 - 7, 309, 305 ve 339.

[33] Lenin, «The National Programme of the RSDLP», *Collected Works*, C. 19, s. 543. ve «Crıtıcal Remarks on the Natıonal Questıon», *Collectes Works*, C. 20, s. 39, 50.

[34] Bu konuda Lenin'in 1916 İrlanda ayaklanmasını ele alışı devrimci gerçekçiliğin bir örneğidir: bkz. «The Discussion of Self-Determination Summed Up», *Collected Works*, C. 22, s. 353 - 8.

[35] Lenin, «The Socialıst Revolution and the Rıght of Natıons and the Right of Natıons to Self-Determınatıon», *Collected Works*, C. 22, s. 145

[36] Lenin, «The Dıscussıon on Self-Determination Summed Up», y.g.e., s. 344. (Başka çeviri.)

[37] A.S. Nair ile C. Scalabrino'nun makalesi bunu çok ıyi ortaya koyar: «La questıon natıonale dans la théorie marxıste révolutionnaire», *Partisans* 59 - 60, Mayıs - Ağustos 1971.

[38] Krş. Amerika Birleşik Devletlerındeki zencıler ıçın Troçki şoyle der: «Bu durumda soyut bir ölçüt belirleyici olamaz: çok daha belırleyici olan etmenler tarihî bilinçlilik, duygular ve heyecanlardır.» *Trotsky on Black Nationalism and Self-Determination*, New York, 1967, s. 16.

[39] A. Schlesinger Jnr'dan alıntı, *The Bitter Heritage*, Boston 1967, s. 108.

[40] Heınrich von Treitschke, *Politics*, Londra 1916, C. 2, s. 614.

İLERİCİ-DEVRİMCİ MÜZİK ALANINDA BİR ADIM

yeni bir dünya için -1-

Genel dağıtım ve yazışma:
YENİ DÜNYA PK.91Sirkeci-ist.
İstanbul dağıtım: TAN Dağıtım
Cağaloğlu Başmusahip sok. 10/2
Demokratik örgütlere
özel indirim yapılmaktadır.

yeni dünya plak-poster-yayıncılık

Yeni Dünya Grubunun Nazım Hikmet'ten Bestelediği Marş ve Türküleri, ilerici de - mokrat Müzisyenlerimizin TRT'de yasaklanmış eserleri ve Sadık Gürbüz arkadaşın türkülerinden oluşan ilk kasetini sunar

A
- AĞIT (Yeni Dünya)
- DİCLE-FIRAT (Güzin ile Baha)
- KADINLARIMIZ (Hüseyin Deniz)
- ALDIRMA GÖNÜL (Kerem Güney)
- İNCE MEMED (D.B.Y.Ork.)
- HAKİKATİ BİLEN GELSİN (Sadık Gürbüz)

B
- GÜNEŞİ İÇENLERİN TÜRKÜSÜ(Yeni Dünya)
- BU MEMLEKET BİZİM (Yeni Dünya)
- BİZİM BİZİM (İskender Doğan)
- KEREM GİBİ(Kerem Güney)
- BİR GÜN GELECEK (Esmeray)
- ADİLOŞ BEBE (Sadık Gürbüz)
- ANNEM BENİ YETİŞTİRDİ (Sadık Gürbüz)

Antonio Gramsci ve Aydınların Rolü Sorunu

Gramsci aydınlar sorunu üzerinde durmakla, Marksizm'in o güne kadar pek ilgilenmediği bir konuyu ortaya atmış oluyordu. Bilindiği gibi Lenin, **Ne Yapmalı**'da olsun, iktidarın ele geçirilmesinden sonraki dönemde yazdığı yazılarda olsun, «bilim taşıyıcıları», «işçi sınıfının ideologları» dediği aydınlara değinmişti. Gramsci onun ancak değinme fırsatı bulduğu bu alanda cesaretle ilerledi.

Marksist öğretiyi politik görüş açısından yeniden ele alan Gramsci'nin —devrimci stratejisinin içine yerleştirdiği— aydınlar sorununu derinlemesine inceleyen tek Marksist düşünür olduğu söylenebilir. Gramsci'nin bütün anlatmak istedikleri üstyapıyla, devrimden önceki ideolojik değişimle ilgilidir. Aydınları hiçbir önyargıya saplanmadan, bir sınıf analizi temeli üzerinde inceleyen Gramsci, bu konudaki «klâsik» Marksist yaklaşımı yıkmış, aydınları salt az veya çok önemli ittifaklar açısından değil, daha çok egemenliğin[1] fethi için kurlacak yeni «tarihi blok»un[2] organik bileşkenlerinden biri olarak düşünmüştür. Aydınların «tarihî bloktaki ve egemenlikteki rolleri nedir?»: İşte Gramsci'nin kalkış noktası.

Canlı ve yaratıcı bir Marksizm adına sosyalist yaklaşımlara yeni ufuklar açmak isteyen «Gramsci devrimi»nin ana çizgilerini, aydınların proletaryanın «organik» aydınları olarak onunla kaynaşmaları; bütün faaliyetlerde muhakemeyi gerektiren bir yan olduğundan, «kafasıyla çalışan» kavramının herkese uygulanması; «entelektüel ve moral reform»u gerçekleştiren bütün güçlerin «kollektif aydın»da, yani Partide toplanmaları oluşturur.

AYDINLARIN TANINMASI

Aydınlar konusunu incelerken Gramsci'nin ilk işi, o güne kadar sol çevrelerde bile sınıf ilişkilerinin «dışında», bağımsız[3], yani «saf düşünce», bilgi ve bilim yayıcı kişiler olarak kabul edilen «aydınlar mitosu»nu yıkmak olmuştur[4]. Bütünüyle bağımsız aydın gruplarının varlığını savunmanın saçmalığını anlatan Gramsci, aydınların hâkim sınıfa (iktidardaki veya «yükselmekteki» sınıf) göre asla bağımsız olmadıklarını söyler. Bu yargı «geleneksel büyük aydınlar»[5] için daha da geçerlidir.[6]

Aydınları burjuva toplumunun altyapısını üstyapısına bağlayan ve «tarihî blok»a «egemenliğini» garanti eden ögeler olarak gören Gramsci'nin ana tezi, onların kendi başına, ayrı bir sınıf meydana getirmedikleri, fakat «egemenliğin memurları» olarak hâkim zümreye organik bağlarla bağlı olduklarıdır. Bu bağ, aydınlar temsil ettikleri sınıftan geldikleri zaman daha da sıkıdır.[7]

«Aydınlar bağımsız bir sınıf değildirler. Tersine, her toplumsal zümre kendi özel aydınlar tabakasına sahiptir veya bu tabakayı yaratmaya çalışır...».[8] «... Aydın görevlerinin yapılmasında uzmanlaşmış gruplar tarihî olarak bu şekilde ortaya çıkarlar. Bunlar bütün toplumsal zümrelerden ve özellikle en önemlilerinden gelirler. Hâkim toplumsal zümreden çıktıklarında daha geniş ve daha karmaşık bir hazırlığa tâbidirler.»[9]

«... Tarihî olarak ilerlemeye elverişli sınıfın aydınları bazı koşullarda öylesine bir çekicilik gücüne sahiptirler ki, sonunda bütün öteki toplumsal zümrelerin aydınlarını kendilerine bağlar ve böylece tüm aydınlar arasında, psikolojik tutumlardan (kibir, kendini beğenme v.b.) ve bir kast zihniyetinden (adlî - teknik, korporatif ilişkiler v.b.) temellenen bir dayanışma yaratırlar.»[10]

Gramsci aydınların bağımsız olmadıklarını, onların ekonomik, korporatif ve kast ayrıcalıklarıyla başka aydınlara ve temsil ettikleri sınıfa bağlı olduklarını söylemekle yetinmeyip, iktidarı ele geçirmek isteyen her zümrenin, hâkimiyetini güçlendirmek için aydınlara ihtiyacı olduğunu belirtir.

Gramsci aydınları iki açıdan ele almaktadır:
a) Toplumsal yapıyla bütünleşmeleri açısından
b) Tuttukları yer ve siyaset ve tarihte oynadıkları rolle tarih sürecinde yer almaları açısından; ki bu anlamda, yükselmekte olan bir sınıfa organik olarak bağlı olabilirler.

Her üretim tarzına bir ana sınıf, dolayısıyla bir aydın tipi tekabül eder. Çünkü aydınlar her zaman bir sınıfa bağlıdırlar: «Her toplumsal zümre, ekonomik üretim alanındaki başlıca işlevinin temeli üzerinde kuruluşunu gerçekleştirirken, aynı zamanda organik olarak bir veya birçok aydın grupları doğurur. Bunlar kendisine hem ekonomik, hem de toplumsal ve siyasal kesimde homojenlik ve 'kendi işlevlerinin bilincinde olma'yı sağlarlar: Kapitalist müteşebbis sanayi teknisyenini, ekonomi politik teorisyenini, yeni bir kültür ve yeni bir hukuk örgütçüsünü v.b. yaratır...»[11]

Aydınlar egemenliğin temsilcileri, «egemen grubun komiteleri», «üstyapı memurları»dırlar. Yönetici grupla kitleler arasında hâkim ideolojiden temel alan bir consensus[12] yaratanlar [13], altyapıyla üstyapıyı biribirine kenetleyenler onlardır. Gramsci buna bir örnek olarak, İtalya'da gerici tarımsal blokun ekonomik yapısını üstyapısına bağlayanların aydınlar olduğunu belirtmiştir: «Köylü büyük toprak sahibine aydınlar aracılığıyla bağlıdır... Bu örgütlenme tipi büyük bir tarımsal blok yaratır... Ve tek kaygısı kurulu düzenin korunmasıdır. Onda ne bir aydın olma belirtisi, ne herhangi bir program ne de ilerlemeye veya daha iyi yapmaya doğru bir eğilim aramamalıdır.»

Buradaki büyük aydınların bu gerici işlevi öylesine önemlidir ki üstlendiği egemenlik ve hâkimiyet işlevi tarihçe mahkûm olduğu halde, İtalya'da tarımsal blok, bu işlevi sağlayan bir aydınlar grubu yaratıp ondan yardım görmekle, çelişkilerin patlamasını önleyebilmektedir. Tarımsal blokun aydınları, devlet personelinin ve kasaba ve köylerde köylüyle genel anlamda «idare» arasında aracılık işlevini yüklenenlerin çoğunluğunu oluşturmaktadırlar. «Köylü kitlesinin her organik gelişimi (...) aydınların hareketine bağlıdır».[14]

İktidardaki grup hem yığınların desteğini kazanmak, hem de onları ideolojik ve ahlâki düzeyde kendi dünya görüşüne uygun olarak biçimlendirmek için aydınlardan yararlanır. «Sivil toplum»[15] —sendikalar, partiler ve bütün kültürel uzmanlaşma faaliyeti sektörlerinden geçerek Okul'a, Din'e kadar giden bu sık kurumlar ağı— aydınlar olmadan işleyemezdi.

«Politik toplum»[16] da «sivil toplum» gibi yönetici kadrolarını aydınlar kitlesinden seçer.

Demek ki Gramsci'ye göre aydınlar, egemenliğin aracı olma rollerini iki büyük üstyapısal düzeyde, yani «sivil toplum» ve «politik toplum»da (Devlette) oynarlar. Bu roller sırasıyla, yönetici grubun bütün toplum üzerinde gerçekleştirdiği egemenlik işlevine ve Devlet ve Adlî güç aracılığıyla beliren «hükmetme» veya «doğrudan hâkimiyet»e tekabül ederler.

Böylece Gramsci aydınların hem «politik toplum»daki, hem de «sivil toplum»daki rol dağılımını incelemiştir: «Toplumsal egemenlik ve politik hükûmet alanında ikincil işlevleri yüklendiklerinden, aydınlar hâkim zümrenin komisyonculuğunu yaparlar ve bunu iki alanda gerçekleştirirler a) Temel hâkim zümrenin toplumsal hayata verdiği yöne en geniş halk tabakaları tarafından getirilen «kendiliğinden consensus» alanında, b) Etken veya edilgen olarak katılmalarını dile getirmeyi yadsıyan gruplara yasal olarak disiplini empoze eden ve «kendiliğinden consensus»un kaybolduğu zaman hükmetme ve yönetim alanında ortaya çıkacak buhran anlarını hesabederek, toplumun bütünü için kurulmuş olan Devlet aygıtı alanında.»[17]

Birinci kategoride gerçek anlamda aydınları, yani profesörleri, gazetecileri, öğretmenleri, sendika ve parti yöneticileri ve memurlarını ve görevleri hâkim sınıfın egemenliğini sağlamak veya «entelektüel ve moral reform»u tanımlayıp örgütlemek, tek kelimeyle, kültürü pratik işlevine uydurmak olan görevlileri buluruz. İkinci kategoriye ise siyasî ,idarî, hukukî, adlî ve askerî aygıtların kadrolarını, yani belli baskıcı işlevleri yüklenmiş olan aydınları sokmak gerekir ki, modern dünyada bu kategori çok önemli boyutlara ulaşmıştır.

Gramsci, ülkelere göre değişik derecelerde bile olsa, halk yığınları ile aydınlar arasında geniş bir uçurum olduğunu kabul eder. Fakat bu «geniş uçurum»un bulunduğu yerlerde bile, ekonomik işlevi ve giderek politik ve toplumsal işlevi örgütlemek aydınlara düşer. Öyle ki, daha önce belirtildiği gibi, hiçbir toplumsal zümre onlardan vazgeçemez. Gramsci bunu söylemekle aydınların rollerinin (ait oldukları sınıfı homojenleştirme ve ona sınıf birlik ve bilinci sağlama) evrensel karakterinin altını çizmiş oluyor. Evet, «homojenlik» ve «bilinçlenme»... Çünkü bunlar bir sınıfın üretim sistemindeki yerinden «kendiliğinden olarak» değil de, üstyapıda siyasal birliğe ait bir görüş meydana getirmek için eyleminden doğarlar. «Yönetici zümrenin olaylarda beliren yeni güçleri artık özümleyemeyeceği ve yönetemeyeceği ortaya çıktığı zaman»,[18] aydınlar, sindirmesi ne kadar zor olursa olsun, her ideolojiyi çiğner ve homojen bir hale getirirler. Gramsci aydınları her besini özümlenebilir yapma işlevine sahip olan «mide suyu»na benzetir.

GELENEKSEL AYDINLAR - ORGANİK AYDINLAR

Aydınlar eski ve yeni tip olmak üzere iki gruba ayrılırlar. Gramsci bunlardan birincisine «geleneksel», ikincisine «organik» aydınlar der.

«Her ülkede aydınlar tabakası kapitalizmin gelişmesiyle köklü değişikliklere uğramıştır... Eski tip aydınlar 'başlıca köylü ve zanaatkâr tabanlı bir toplumun' örgütleyici ögeleridir.» Tarımın önemli rolünü yitirmediği yerlerde hâlâ bu tip aydınlar hâkimdir. Bunlara «geleneksel» denişinin nedeni bu tip aydınların hem bir önceki üretim tarzına bağlı ve hem de kaybolmakta olan bir sınıfın «organik» aydınları oluşları, şu anda yükselmekte olan sınıfa organik olarak bağlanmayışlarıdır.

«Kırsal tipli aydınların çoğu da gelenekseldirler, yani kapitalizmin henüz değişikliğe uğratmadığı kentlerdeki köylü ve küçük burjuva kitlelerine bağlıdırlar. Bu tip aydınlar merkezî yönetimle köylü yığınları arasında aracılık yaparlar (avukat, noter v.b.) ve bu işlevleri nedeniyle de büyük bir siyasal - toplumsal rolleri vardır, çünkü mesleki karakterdeki bir aracılığı siyasal karakterli bir aracılıktan ayırmak güçtür».[19]

«Üretim alanında başlıca rolü oynadığı halde, köylü kitlesi ne kendi organik aydınlarını yaratabiliyor, ne de geleneksel aydınların herhangi bir bölümünü özümleyebiliyor. Oysa öteki toplumsal zümreler kendi aydınlarının çoğunu köylü kitlesinin içinden alıyorlar; böylece geleneksel aydınların büyük bir kısmı köylü kökenli oluyorlar».[20]

«Egemenliğe yönelen her grup, geleneksel aydınları fethedip özümlemelidir. Bu grup aynı zamanda kendi özel organik aydınlarını yarattığı ölçüde bu özleme ve fetih daha çabuk ve etkin olacaktır.»[21]

Yeni tarihî blokun, özellikle temel sınıfın organik aydınları, Gramsci'nin geleneksel diye nitelendirdiği eski tarihî blokun aydınlarına karşı çıkarlar ve yeni «temel sınıf»ın gelmesinden önce varolan çeşitli aydın tabakaları toplarlar. Yeni «temel sınıf», egemenliğini sağlamak için bunları ya yutmalı ya da yoketmelidir.

Eski «politik toplum»u yöneten aydınlar yasal yoldan veya zorla görevlerinden alınacaklardır. Ötekilerin durumu daha karmaşıktır. Bunlardan örgütlenmemiş olan geleneksel aydınların yeni tip aydınlar içinde erimeleri daha kolay olacaktır. Bu aydınlar daha önce sözü geçen kırsal aydınlardır. Fakat bu örgütsüz aydınlardan başka, bir de kastlar halinde örgütlenmiş homojen toplumsal tabakalardan oluşan geleneksel aydınlar vardır (ki, bunlar eski tarihî blokun sivil toplumunu yönetenlerdir); işte, bunların eritilmesi daha güçtür.

«Önceki ekonomik yapıların gelişmesinin ifadesi olarak tarihe girişlerini yapan bütün önemli toplumsal zümreler karşılarında, hiç olmazsa şimdiye kadar, kendilerinden önce varolan ve toplumsal ve politik biçimlerde ortaya çıkan değişikliklerin kapsamı ve karmaşıklığı ne olursa olsun, kendilerini kesintisiz bir tarihî sürekliliğin ifadesi olarak gören aydın kategorileri bulmuşlardır».[22] En önemli iş bunların fetihidir.

Sanayi ile ortaya çıkan yeni tip aydınlar: Teknik kadro, uygulamalı bilim uzmanları v.b., ekonomik güçlerin kapitalizm yönünde gelişerek ulusal faaliyetin büyük bölümünü kapsadığı toplumlarda önem kazanmışlardır.

«Kent tipli aydınlar endüstriyle gelişmişlerdir ve kaderleri ona bağlıdır. Rolleri ordu alt kademe subaylarınınkine benzer: Teçhizat planlarının yapılışında hiçbir teşebbüs özgürlükleri yoktur, endüstri erkânının yaptığı üretim planlarının hemen gerçekleştirilmesine dikkat ederek, müteşebbisle insanî malzeme arasında aracılık yaparlar...»[23]

Toparlamak gerekirse, aydınlar yönetim işlevlerini faal olarak hangi sınıfın hesabına yapıyorlarsa o sınıfa göre organiktirler; aynı zamanda bir önceki üretim tarzına veya kaybolmakta olan bir sınıfa bağlı oldukları için gelenekseldirler. Kendi öz egemenliğini kurmaya çalışan her toplumsal zümrenin tarihî görevlerinden biri geleneksel aydınların fethidir ve bu, önceki üstyapı buhran içinde olduğu zamanlarda mümkün görünür.

«Eski tarihî blokun buhranı sırasında burjuvazi ve proletarya, belli bir toplumsal zümrenin tarihî olarak ilerlemeye elverişli göründüğü, yani hem başlıca ihtiyaçlara cevap vererek, hem de, sürekli olarak yeni ekonomik üretici faaliyet döngülerinin ele geçirilmesiyle kendi kadrolarını devamlı genişleterek tüm toplumu sürüklediği anlarda, toplanmaları mümkün hale gelen ve kendiliğinden oluşan geleneksel aydınların ittifakını sağlamak için çekişirler».[24]

İlerlemeye elverişli bir sınıfa göre aydınlara geleneksel denişinin nedenlerinden biri olarak, kaybolmuş bir sınıfın organik aydınları oluşlarını göstermiştik. Fakat aynı geleneksel aydınlar proletaryayla yeni bir organik ilişki kurarak, «yeni bir aydın» olabilirler. İşte Gramsci'nin amacı, organik bağların sadece gerici sınıfla değil proletarya ile de oluşturulabileceğini göstermektir. Yeni yönetici sınıf geleneksel aydınları buhran döneminde ele geçirerek, onları organik aydınlara bağımlı kılar veya onların safına sokar.[25]

Demek ki altyapıyı üstyapıya tutturan çimento olmak gibi önemli bir rolleri olan aydınların bu rolü değiştirebilir. Bu, aydınların yükselmekte olan devrimci sınıfla, yani örneğimizde proletarya ile yeni organik ilişki kurabilecekleri ve artık geleneksel olmayan bir dış görüntü aldıkları zaman gerçekleşir, böylece aydınlar kendilerini «organik olarak devrimci bir tarihî görev yapma zorunluluğunda bulurlar».

Gramsci'ye göre değişik biçimlerde «proletaryanın organik aydınları» olunabilir: Bir burjuva aydını proletaryanın program ve öğretisine katıldığı ve proletaryanın içinde eridiğinde, özüne katılıp onun bütünleyici bir parçası olduğunda meydana çıkan «ideolojik fetih» ve özümleme yoluyla[26]; veya aydının doğrudan doğruya organik olarak bağlı olduğu kitleden gelmesi halinde. Kitlelerin dünya görüşünden kalkarak, ona net ve aydınlık bir bilinç (görevinin ve kendisinin bilinci) vermek için, onu bütün engellerinden kurtararak ve belli bir homojenlik ve tutarlılık vererek, proletaryanın organik aydını haline gelinebilir.

Görülduğü gibi, organik aydınlar sadece hâkim sınıfa özgü değildirler. Çünkü «gerici blok»un dağılmasından önce veya dağılması sırasında aydınlar bu bloukun elinden çekilip alınabilirler ve böylece sivil ve politik kesimde yönetim işlevinin yeni devrimci sınıf tarafından ele alındığı sırada, yeni devrimci potansiyelleri adına proletaryaya, yani yeni devrimci sınıfa bağlı organik aydınlar haline gelebilirler

Aydınlarla proletarya arasındaki organik bağın analizinde hiç kimse Gramsci kadar ileriye gitmemiştir. Lenin'in «işçi sınıfının ideologları» olan aydınlarından Gramsci'nin «proletaryanın organik aydınları»na geçmek için oldukça önemli aşamalar gereklidir.[27]

Organik ilişki, yükselmekte olan devrimci sınıfın taşıdığı «yeni dünya kavrayışı»nı korumak için kabul edilen, politik olarak istenen, teorisi yapılan ilişkidir.

Organik bağ, halkla —geniş anlamda kendi alanlarının hepsinde yöneticiler olarak alınan— aydınlar arasındaki ilişkiyi değiştirerek, yönetenlerle yönetilenler arasında sıkı bir diyalektik bağ yaratır: İşte yeni tarihî blok, aydınların aralarında bağlantı sağladığı «altyapı-üstyapı birliği» olarak o zaman ortaya çıkar. Aydınlar bir yandan ideo-

lojiyi yapıp yayarlar, öte yandan sınıfla belli bir homojenlik ve «toplumdaki yerinin bilinci»ni sağlarlar. Bu organik işlev de aydınları yeni tarihî blokun koşulu haline getirir.

Devrim, önce üstyapıda başlayacağı için Gramsci aydınları yeni tarihî blokun gerçekleşme koşulu olarak görür. Bu arada düşünür, her şeyin toplumsal ortamla açıklanacağını söyleyenlere de karşı çıkar:

«... Her kişisel sorumluluk, soyut ve saptanması imkânsız bir sorumlulukta boğularak, giderek sorumluluk duygusu yok olmaktadır. Böyle olsaydı dünya ve tarih değişmez olurlardı. Gerçekten, kişi değişmek için, kendisinden önce bütün toplumun, bilmem hangi doğa-üstü bir olayla mekanik olarak değişmesine gerek duysaydı, hiçbir zaman hiçbir değişiklik gerçekleşemezdi...»

Demek ki aydınlar «entelektüel ve moral reform»u veya başka bir deyişle «kültürel devrim»i yapmak için ekonomik koşulların olgunlaşmasını beklememelidirler. Tersine, altyapıdaki değişimi çabuklaştıran ve bazı bakımlardan koşullarını hazırlayan, «yeni dünya görüşü»nün olgunlaşmasıdır. Gramsci bu fikirlerine örnek olarak Fransız burjuva devriminden önceki yoğun ideolojik hazırlanma dönemini gösterir. Diderot'nun «Encyclopédie»si, Voltaire'ler, Rousseau'lar fikirleriyle devrimi hazırlamış ve dolaylı olarak, gerçekleşmesini sağlamışlardır. Yani o dönemin «ilerlemeye elverişli sınıfı» olan burjuvazi, egemenliğini önce ideolojik alanda sağlamlaştırmıştır.

Organik aydının misyonu, halkın geleneksel kültüre olan bağımlılığını yıkarak, onu kendi öz kültürüyle barıştırarak, bütün kitleyi aydın statüsüne ulaştıracak olan «entelektüel ve moral reform»u başlatıp yürütmektir. Gramsci'ye göre hareket noktası, kitlelerin «kendiliğinden» felsefesi olan ve homojen bir hale sokulması gereken «sağduyu» olmalıdır. Aydınlar onu daha sonra, sağduyunun son hedefi olan «aydınların felsefesi»ne yaklaştırmalıdırlar. «Yüksek felsefe» ile «sağduyu» arasındaki ilişkiyi ise politika sağlayacaktır.

«... Kitle felsefesi, praksis felsefesi ancak bir kavga, sonsuz bir mücadele şeklinde kavranabilir. Fakat hareket noktası olarak, ideolojik bakımdan homojen hale getirilmesi gereken, kitlelerin 'kendiliğinden felsefesi' niteliğindeki sağduyuyu almak gerekir.»[28]

«Praksis felsefesi sade insanları sağduyunun ilkel felsefesinde hapsetmek bir yana, tam tersine, onları varlığın üstün bir kavrayışına götürür. Aydınlarla sade insanlar arasındaki ilişkinin zorunluluğu bilimsel faaliyeti küçültmek ve kitlelerin en aşağı düzeyinde birliği korumak anlamında değildir. Fakat kesinlikle, entelektüel-moral bir blok inşa etmek ve böylece, salt bazı aydın gruplarının değil, bütün kitlenin fikrî ilerlemesini kültürel olarak mümkün kılmak içindir».[29]

«Bir praksis felsefesi başlangıçta ancak eski tür düşüncenin ve varolan somut düşüncenin aşılması olarak, polemik ve eleştirel bir tutum şeklinde ortaya çıkabilir».

«Her kültürel hareket, gittikçe daha geniş halk tabakalarının kültürel yükselmesine çalışmalı, yani henüz şekillenmemiş olan bir kitle hareketine kişilik vermeli, doğrudan doğruya kitlelerden gelen yeni tipte aydın elitler doğurmalıdır. Bu son koşul yerine getirildiği zaman, bütün bir dönemin ideolojik panoraması temelinden değişmiş olur».[30]

Kitlenin kendisinden gelen ve toplumsal yapı ve tarihteki yerleri nedeniyle onunla daha sıkı bir organik ilişkide olan yeni aydın elitler bu sürekli diyalektik hareketten doğarlar. Buna paralel olarak, eski aydınlar ters yolu alırlar: Yani, karışıp içlerinde erimek için, kitlelere doğru giderler.

ORGANİK AYDINLARIN NİTELİKLERİ VE ROLLERİ

Proletaryanın organik aydınları eski aydınların çizgisinde olamazlar; tersine, onun karşıtı olmalı, ona göre bir kesinti noktası oluşturmalıdırlar. Yoksa tarihî durumun organik ifadesi olan yeni toplumsal zümreye bağlı sayılmazlar. Zaten yeni tarihî durum ortaya yeni bir üstyapı çıkarabilecek bir gelişim düzeyine gelmişse eski aydın tipi kendiliğinden silinecektir.

«Her yeni toplumsal organizma yeni bir yapı yaratır ki, bu yapının görevli temsilcileri veya bayraktarları (aydınlar) önceki intelligentsianın mirasçıları değil, kendileri de yeni olan, yeni durumdan doğan aydınlardır».[31] (Ve Gramsci'ye göre böyle olması zorunludur.)

Proletaryanın organik aydınları artık «özgür düşüncenin kanatlarında yüzen» bireyci aydınlar değildirler. Onlar aynı zamanda eski ahlâkla ilişkilerini kesmiş, burjuva ahlâkını —kendilerini tamamen kurtaracak derecede— bilimsel yoldan yıkmış aydınlardır.

«Yeni politik egemenlik önce ahlâkî alanda ifadesini bulur.» İdeolojik alanın fethi için de ilk yapılacak şey burjuva ahlâkını ve değerlerini yıkıp yerlerine yenilerini getirmektir (buhran dönemlerinde zaten önce bunlar yok olur). Kültürel devrim de, politik kavga, sendikal, ekonomik v.b. eylemler kadar, işçilerin kurtulma hareketinin belirleyici, bütünleyici bir bölümüdür.

Yalnız, burjuvazi devrilmiş olsa bile, kitleleri baştan çıkarmaya, tahtına yeniden kurulmak için kültürü, düşünceleri, eski gelenek ve görenekleri sayesinde kalplerini kazanmaya çalışır. Proletarya tam tersini yapmalıdır: İdeolojik alanda burjuvazinin her meydan okumasına derhal sert bir karşılık vermeli, proletaryaya özgü kültür, düşünceler, yeni gelenek ve göreneklerle tüm toplumun ahlâkî çehresini değiştirmelidir. Sınıf bilincinin gelişmesine varan «zihniyetler devrimi» kavgası dinî, cinsel, pedagojik, kültürel ve ahlâkî tabuları yoketmelidir.

«Yeni aydınlar (...) 'durmaksızın ikna eden' can vericiler, örgütleyiciler olarak faal şekilde pratik hayata karışmalıdırlar. Çünkü onlar artık

salt birer konuşmacı değildirler; iş olarak teknikten kalkarak bilim olarak tekniğe ve bunun dışında kalmaları durumunda, birer 'yönetici' olamadan sadece birer uzman olarak kalacakları tarihî bir kavrayışa varırlar: Uzman + politikacı (...).»[32]

Altyapıyla üstyapı arasında yeni bağ olan organik aydınlar, eski düşünme ve bilme biçimlerinin yıkılmasından doğan ve militan aydınlar olarak yaptıkları eylemlerini, «tarihî eylemde tamamen yaşanmış» bir bağlanma (taahhüt) haline getirmek için, uzman olarak) aydın varlıklarını «politik bir varlıkla» bütünlerler.

Gramsci teoriyle pratiğin birleştirilmesi zorunluluğunu öylesine duyuyordu ki, ideolojik kavgaya ve kitlelerin eğitilmesine başlanması gerektiğini söylemekle yetinmiyor, bu işi bizzat başlatıyordu. Konferansları, politik gazeteci faaliyetleri, yazdığı yazılar hep bu amaca yönelikti. Özellikle haftalık bir dergi olan **Ordine Nuovo**'da arkadaşlarıyla yaptığı çalışmalar dikkate değer.

Togliatti[33], **Ordine Nuovo**'daki kültürel savaş dönemini anlatırken[34] kitlelerin devrimci atılımından, Gramsci'nin düşüncesinin parlaklığından sözeder ve şöyle der: «Tam anlamıyla politika çerçevesinden çıkılarak, ülkemiz tarihinin, sanatın, edebiyatın, proletarya ahlâkının, okul ve tekniğin en genel sorunları ele alınır, tartışılır ve kitleler arasında bu sorunlar popüler hale getirilirdi. Marksizm-Leninizm böylece topyekûn bir dünya ve hayat kavrayışı olma niteliğine yeniden kavuşuyordu.»

Ordine Nuovo gerçekten bir öncü rolü oynadı, çünkü politik ve kültürel bir savaş veriyordu. Engin sosyalist propaganda denizinde ufak bir dalgaydı ama, «resmî sosyalizm»in koruyucuları soyutlukla, entelektüellikle, yapmacıklıkla suçladıkları bu dergiyle mücadele ediyorlardı. Bütün öncüler gibi onu da karanlık, anlaşılmaz ve zor buluyorlardı. Gramsci ise onlara şu cevabı veriyordu: «Kolay olmak için, en yüksek önem derecesindeki kavramlarla ilgili tartışmayı aklımızın en samimî ve en değerli cevherinde bozmak ve fakirleştirmek zorunda kalacaktır». Oysa Gramsci'ye göre bilgiyi basitleştirmek yerine, kapitalizmin işçi sınıfını içinde tuttuğu bilgisizliğe karşı savaşmak gerekir. «Proleter için cahil olmamak bir görevdir».

Aydınlar rolü sorunsalı «entelektüel ve moral reform» çerçevesinde gerçek yerini bulur. Bu reform boyunca aydınlar sınıfa homojenlik ve bilinç vererek ve kendi sınıf pozisyonlarından[35] itibaren yeni bir ideoloji oluşturarak görevlerini tam anlamıyla yerine getirirler. «Çünkü aydınların misyonu, üstün ve topyekûn bir modern uygarlık biçimini gerçekleştirecek olan ulusal ortak iradenin ilerdeki bir gelişimine alan hazırlamaktır».[36]

Yalnız, aydın kişi, halkın ilkel tutkularını anlamazsa, onunla arasında duygusal bir bağ kuramazsa, halkla arasında bir mesafe olursa, aydın değildir. Böyle bir bağ olmayınca, aydınlarla halk arasındaki ilişkiler saf bürokratik, katı ilişkiler olacaktır ve böylece aydınlar bir «kast» kuracaklardır. Oysa bu bağ kurulduğunda, aydınlarla halk arasındaki ilişki «temsil edici» bir ilişki olacak, yönetenlerle yönetilenler arasında bir kişi alışverişini mümkün kılacaktır. «Böylece de, tek toplumsal gücü oluşturan gerçek ortak varlığa ulaşacaktır: Tarihî blok» [37]

Gramsci'nın önem verdiği noktalardan biri de, eski topluma özgü «kafasıyla çalışan/koluyla çalışan» ayrımının son bulmasıdır. Bu ayırım aşılmakla kalmamalı, aynı zamanda iki terimi birbirinin tamamlayıcısı haline gelmelidir:

«Yeni bir aydın tabakasının yaratılması sorunu, hepimizde değişik derecelerde bulunan aydın faaliyetin —adalî ve sinirsel çabanın birbirlerine olan oranını yeni bir denge kurmak üzere değiştirip, fizik ve toplumsal dünyayı sürekli olarak değişime uğratacak topyekûn bir pratik faaliyete katılan bu aynı adalî ve sinirsel çabayı, yeni ve tam bir dünya kavrayışının temeli yapacak— eleştirisinin inşasından ibarettir»

Gramsci'nın ünlü formülü «bütün insanlar aydındır... ama toplumda hepsinin aydınca bir işlevi yoktur»; her insanın meslekî faaliyetinden bağımsız olarak aydınca bir faaliyeti olduğunu, bir dünya görüşü, kararlı bir davranış kalıbı edindiğini ve böylece belli bir dünya görüşünün üstün gelip savunulmasına, kısacası yeni düşünme biçimlerinin yaratılmasına katkıda bulunduğunu, bu nedenle de herkesin bir aydın olduğunu kavramaya yardım eder

Gramsci kendisinde «kafasıyla çalışan» ve «koluyla çalışan» adamı birleştirecek olan yeni tip insana «kitle adam» (uomo massa) veya, «ortaklaşa adam» (uomo collettivo) adını vermektedir ki bu yeni tip insan ancak «entelektüel ve moral reform» gerçekleştiğinde ortaya çıkabilir.

Modern dünyada teknik eğitimin endüstriyel çalışmayla (en ilkel ve vasıfsız olanıyla bile) sıkı bir bağlantı haline girip, yeni tip aydının yetiştirilmesine temel olması gerektiğini kabul eden Gramsci eğitim sistemiyle, Okulun alacağı yeni biçimle ve insan yetiştirme düzeniyle çok yakından ilgilenmiştir. Ayni zamanda hem kafayı hem de kolu çalıştıran tek bir eğitim sisteminden gelen yeni bir aydın tipinin ortaya çıkmasını sağlayacak pedagojik alternatifler önermiştir.

Proletaryanın egemenliğini sürdürebilmesi için üstyapının her alanında köklü değişiklikler şarttır. Bu, sanat için de geçerlidir. Yalnız sanatçı özgür ve bağımsız olmalıdır. (Lenin de yaratma özerkliği üzerinde yargılarda bulunmuş, sanat eserlerinin özgür olmaları gerektiğini söylemiştı.)

«Entelektüel ve moral reform» sırasında, yıkma-yapma ikilisinin ikinci terimine ağırlığını veren Gramsci, sanat alanında da bir yeniden inşanın gerekliliğini anlatmıştır. «Proletarya kültürü burjuva kültüründen tamamen değişik olacaktır...».

«Kendisi için savaşılan kültürel dünya canlı ve gerekli bir olgu ise, onun yayılma gücüne karşı koyulamayacak ve o kendi sanatçılarını bu-

lacaktır...». Fakat «düşünürün kişiliği deney kabında değil, değiştirmeye çalıştığı ve kendisinden tepki gördüğü, böylece sürekli bir özeleştiri yaratan kültürel ortamla olan etkin ilişkisinde gerçekleşir».

Ama Gramsci'nin aydınlar için istediği özgürlük, bilgi, anlatma imkânı ve kültüre katkıda bulunmak açılarından eşit haklara sahip olma anlamında aldığı ve bu yönüyle kitleler için de istediği «özgürlüğün» aynısıdır. Aydının özgürlüğü ancak kitlelerin özgürlüğünün içinde varolabilir.

«İdeolojik panorama»nın değişiminin ön-koşulu, «entelektüel reformun» başlatılmasıdır. Bu reformun başında ise devrimci parti yer alır. Gramsci'ye göre aydın[38], önce proletaryanın organik aydını olur ve sonunda «ortaklaşa aydın» da, yani «Modern Prens» adını verdiği Partide erir. Modern Prens «entelektüel ve moral bir reform»un örgütleyicisi ve yayıcısı olmalıdır. Başka bir deyişle, üstün ve topyekûn bir modern uygarlık biçimine varacak olan —ve hem örgütleyicisi, hem de canlı ve faal ifadesi olduğu— ortak iradenin gelecekteki bir gelişiminin koşullarını hazırlamalıdır.

Böyle bir reform yeni bir üstyapının oluşmasıyla bitmez. Altyapıda da bir devrim yapılmasını gerektirir. Gramsci bu iki anın Partinin eyleminde kenetleneceğini, hattâ giderek, gerçek bir ekonomik reform olmadan hiç bir fikrî reform olamayacağını söyler.

Parti kendisine düşen bu önemli tarihî görevi yerine getirebilmek için, burjuva ahlâkının engellerini aşmış tomurcuk halindeki bütün olumlayıcı ögeleri, bütün özgürlük ve ilerleme isteklerini devrimci eylemde birleştirme ve toplama yeteneğine sahip olmalıdır.

Parti karşımıza «egemenliğin» bir ön-koşulu olarak çıkıyor. Çünkü egemenliğin işlevisi için bir «öncü parti-kitleler» ilişkisine ve kitle karakterli bir «ideolojik yetiştirme» hareketine gerek vardır. Aydınların özgül rolü consensus'u yaratmak ve altyapıyla üstyapıyı birbirine kenetlemekse, ortaklaşa aydının, yani Partinin rolü, sağlamlığı ve tutarlılığı sayesinde tarihî blokun bağlayıcı dokusu olmaktır.

Gramsci'ye göre, Devletin «politik toplum»da oynadığı rolü, «sivil toplum»da politik parti oynar. Yani hâkim zümrenin organik aydınlarıyla geleneksel aydınlar arasındaki kaynaşmayı sağlar. Partinin bu rolü, üyelerini birer aydın, nitelikli politikacı, yönetici, «sivil ve politik toplum»un gelişimine bağlı faaliyet ve işlevler bütününün örgütleyicisi yapmaktır.

Parti bir genel çıkar, genel bir siyasal bağıtlanma oluşturduğu, herkesi bir yönetici (yani politikacı + uzman) yapmaya yöneldiği ve organik aydınlar yetiştirdiği ölçüde, bütün üyelerini birer aydın yapar. «Önemli olan, bu üyelerin işlevinin yönetici, örgütleyici, yani eğitici, kısacası aydın nitelikte olmasıdır».

Sonuç olarak, teoriyle pratik arasındaki çelişkiyi yokedecek olan yeni «dünya kavrayışı»nı yayma işi iki yönde gelişecektir: a) Öncüden (Parti) ifadesi olduğu sınıflara doğru, b) Egemen sınıftan, kendisine bağlı olan öteki sınıflara doğru (yani, sınıf olarak proletaryadan müttefik sınıflara doğru).

Ve her iki halde de aydınlar belirleyici bir rol oynarlar. ■

[1] Bak. açıklama 1

[2] Bak. açıklama 1

[3] Gramsci, aydınların faaliyetini «öbür toplumsal gruplarınkinden» ayıran farklarla ilgili en yaygın hatanın, bu farkın ölçütünü —fikrî faaliyeti toplumsal ilişkilerin içine oturmaya çalışmadan— fikrî faaliyetin «kendinden olan» değerinde aramak olduğunun farkındaydı.

[4] Gramsci, aydınların bağımsızlığına dayanan «toplumsal ütopya»yı savunan klasik idealist ve bireyci felsefenin fikrini yadsımakla, aynı zamanda, aydının kendini tanımlama ve eyleme geçme biçimini eleştirme imkânını da bulmuş oluyordu.

[5] Bak, s. 5

[6] Yalnız geleneksel aydınlar kendilerini özerk bir kategori olarak kabul ederler. Bu tutum iki noktayla açıklanabilir: a) bu aydın grupları genellikle, organik olarak bağlı oldukları toplumsal temelden kopmuşlardır (hâkim sınıf hesabına çalışan aydınların çoğu yardımcı ve müttefik sınıflardan gelmedirler); b) bir kast kurmuşlar, sıkı bir şekilde örgütlenmişlerdir. Ayrıca kültürel ve politik yonetimin gerektiği gibi yapılabilmesi de belli bir özerkliği birlikte getirir. Böylece, aydınların yapısal özerkliğine işlevlerinin gerektirdiği özerklik de eklenir. Bu ozerklık ideolojik olarak doğrulanabilir. Gramsci idealist felsefeyi böyle analiz etmektedir.

[7] Bu doğrudan bağ ikincil sınıflar için, hiç olmazsa başlangıçta, ortaya çıkmaz. Çunkü bu sınıflar aydınlarını ve ozellikle «buyük aydınlar»ını ithal etmek zorundadırlar. Bu da, onların zayıflığını açıklar: bu sınıfların aydınlarında «sınıf bilinci» daha az gelişmiş olur ve hâkim sınıfların yöneticileri onları elde etmeye çalışırlar.

Şurası kesindir ki, eğer temsil edenle temsil edilenin birliği daha büyük bir sınıf bilinci anlamına geliyorsa, aydın, geldiği sınıfın üyesi olmaktan çok temsilci olarak kabul edilecektir: fabrikatör-politikacı fabrikatör olarak değil, burjuvazinin organik aydını olarak görülecektir, çünkü işlevi kökeninden önemlidir.. Demek ki üstyapıdaki işlevinin analizi, aydının faaliyetinin organik karakterde olup olmadığını sap-

tayacaktır. Çünkü aydınla temsil ettiği toplumsal sınıf arasındaki organik bağ, özünde, aydının bu sınıfı homojen ve egemen hale getirmek için, üstyapıda yüklendiği faaliyetle ortaya çıkar.

[8] İl Risorgimento, Torino 1950, s. 71.

[9] Gli İntellettuali e l'organizzazione della cultura, Torino 1948, s. 10.

[10] İl Risorgimento... s. 71.

[11] Gli intellettuali... s. 3.

[12] Aynı fikri, aynı görüşü kabullenme, paylaşma.

[13] Büyük aydınlar consensus'u gerçekleştirerek blokla egemenliği birbirine kenetlerler.

[14] Gli intellettuali... s. 11.

[15], [16] Bak. açıklama 2.

[17] Gli intellettuali... s. 9.

[18] Lettere dal carcere, Torino 1972, s. 673.

[19] Gli intellettuali... s. 11.

[20] Gli intellettuali... s. 11.

[21] Gli intellettuali... s. 7.

[22] Gli intellettuali... s. 4.

[23] Gli İttellettuali... s. 11.

[24] İl Risorgimento, Torino, s. 71.

[25] Ki bu, yönetici sınıfın gerçekten ilerlemeye elverişli karakteri ve «Geleneksel aydın» örgütlerinin zayıflığı ölçüsünde daha çabuk gerçekleşir.

[26] Tarihî olarak mahkûm sınıftan çekilip alınan geleneksel aydınlarla yapılan sıkı işbirliğiyle yeni bir dünya görüşü inşa etmek: işte aydını işçi sınıfına bağlayan, onun organik ögesi yapan bağ.

[27] A. Macciocchi.

[28] İl materialismo storico e la filosofia di Benedetto Croce. Torino 1949, s. 125.

[29] İl materialismo... s. 10.

[30] İl materialismo... s. 17.

[31] İl materialismo... s. 148.

[32] Gli İntellettuali... s. 7.

[33] İ. K. P.'nin kurucularından.

[34] İl Capo della classe operaia italiana, s. 24.

[35] Sınıfsal pozisyonu (durum alış) bir sınıfın yapısal belirlenmesinden (détermination structurelle) ayırmak gerekir. Bunlardan ikincisi üretim ilişkilerinde ve toplumsal işbölümünde işgal edilen nesnel yeri belirlerken, birincisi varolan toplumsal ilişkileri değiştirmeye (veya muhafaza etmeye) yönelik toplumsal ve politik kavgalarda oynanan rol ile belirlenir.

[36] Note sul Machiavelli, Torino 1949, s. 8.

[37] İl materialismo... s. 115.

[38] Ki pratikte herkes aydın olacaktır. Çünkü partiye girmeleri onları, kendisinden geldikleri grubun kısıtlı toplumsal ve ekonomik faaliyetlerini aşmaya zorlayarak, daha geniş ölçekte, ulusal ve uluslararası plana angaje olmalarını sağlar.

AÇIKLAMALAR

1) Tarihî blok: Gramsci'nin düşüncesi bu ana kavram çevresinde kenetlenmektedir. Tarihi blok belli bir topyekûn tarihî durumdur. Daha doğrusu onun iç yapısıdır. Fakat böyle bir tarihî durum evrim içindedir.

Tarihî blokun yapısı: Tarihî blokta bir yandan doğrudan doğruya üretim güçlerine ve üretim ilişkilerine bağlı sosyo-ekonomik bir yapı —sınıflar—; öte yandan ideolojik ve politik bir üstyapı görülür. Tarihî blokun oluşması için, bu blokun altyapısıyla üstyapısının «organik» olarak birbirlerine bağlanmaları gerekir. Altyapıyla üstyapı arasındaki ilişkilerin incelenmesi tarihî blok kavramının ana yüzüdür.

Altyapıyla üstyapı arasındaki organik bağlantıyı, işlevleri ekonomik değil de üstyapı düzeyinde olan ve tarihî blokun üstyapısını yönetmekle yükümlü toplumsal tabaka, yani aydınlar sağlarlar. İşte bu nedenle Gramsci aydınların incelenmesine büyük önem verir. Aydınların organik karakterleri onları temsil ettikleri sınıflara ve daha çok ekonomik düzeydeki temel sınıfa bağlayan, sıkı dayanışmada ortaya çıkar. Tarihî blok temel sınıfın egemenlik sistemi çevresinde kurulur.

Gramsci tarihî blokun değişik ögelerini bağlayan organik bağın ne anlama geldiğini böylece saptadıktan sonra, her anî politik durumun yapısal analizi için üstyapının ve aydınların işlevinin incelenmesiyle yetinebilmektedir. Ciddî bir ekonomik analiz ise ancak deneyin verilerinden kalkarak mümkündür (İşte bu nedenle bazıları Gramsci'yi «üstyapı teorisyeni» olarak nitelendirmişlerdir. Aslında Gramsci altyapıyla üstyapı arasında bir öncelik-sonralık gözetmemiştir. Sadece pratik bakımdan önce üstyapıyla ilgilenmiştir.)

Tarihî blokun üstyapısı başlıca politik toplum ve sivil toplumdan meydana gelmiştir. Sivil ve politik toplum da etkileşim içindedirler. Toplumsal bir sistemin bütünleşmesi için, temel bir sınıfın idaresinde ve yönetimini aydınlara emanet ettiği bir egemenlik sistemi kurması gerekir. Zaten tarihî blok ancak o zaman gerçekleşir. Demek ki bu kavramın nicelenmesi egemenlik ve aydınlar kavramlarından ayrılamaz.

Tarihî blok bir analizin, ideolojinin analizinin hareket noktası olduğu için yukarıdaki statik incelemeyi dinamik bir incelemeyle de tamamlamak gerekir (A. Pizzorno, «A propos de la méthode de Gramsci», in L'Homme et la Société, 1968 Sayı: 8, s. 166).

Yeni tarihî blok: Tarihî blok evrim içindedir. Gramsci yönetici sınıfın egemenliğinin nasıl yıkıldığını, nasıl yeni bir egemenlik sistemi kurulduğunu ve bundan nasıl yeni bir tarihî blok doğduğunu inceler. Bu son görüşün politik eyleme en sıkıca bağlı olanıdır. Aydınlar artık toplumsal sınıfları temsil etmedikleri zaman altyapıyla üstyapı arasındaki bağın kopmasından doğan bir kriz

oluşur. Yönetici sınıfın politik başarısızlığı sonucu ortaya çıkan bu kriz ikincil sınıflarca yaratılabilir. Bu organik kriz altyapının gelişmesine paralel olarak üstyapıda gerekli gelişmenin olmayışından dolayı ciddileşen çelişkilerin sonucudur. İkincil sınıflar kendilerini temsil eden aydınlardan böylece koparlar. Hâkim sınıf artık onları idare edemez olur. Sonra bu ikincil sınıfları içeren yeni bir egemenlik sistemi yaratılır. Böylece yeni bir tarihî blok doğmuş olur. «Endüstriyel-tarımsal» tarihî blokun devrilip, yerine «işçi-köylü» blokunun kurulması ancak böyle mümkün olabilir.

Egemenlik: Egemenlik yeni tarihî blokta Devletin toplumsal temeli olarak görünür. Egemenliğin sınıfsal bir temeli vardır ve aydınca bir biçimde örgütlenir. Bu örgütlenmenin «toplumsal temel» temel sınıfın müttefik sınıflara dayanmasıdır.

Gramsci'nin egemenlik kavramında öncelik kültürel ve ideolojik yönetimindir. Gramsci için yönetici sınıfa karşı başlıca savaş alanı sivil toplumdur. Sivil toplumu denetleyen grup egemen gruptur ve politik toplumun fethi bu egemenliği Devletin tümüne (yani sivil toplum + politik toplum) yayarak onu tamamlar.

Gramsci'nin «egemenlik»i bir bakıma sivil toplumun politik topluma olan önceliğidir. Egemenlik kavramının Gramsci'ci yorumunun iki temel görünüşü egemenlik-diktatörlük arasındaki çelişki ile egemenliğin toplumsal temeli şeklinde ele alınabilir.

Bir sınıfın ekonomik ve ideolojik üstünlüğünü ifade eden egemenliği diktatörlükle karıştırmamak gerekir. Diktatörlük bir egemenlik sisteminin kuruluşuna dek olan geçici bir evredir. Ne var ki yönetici sınıf bir egemenlik sisteminde de bütün toplumu değil, sadece kendisine toplumsal temel olan ve müttefik sınıfları yönetir ve muhalif sınıflara karşı zor kullanır. Yani egemenliğin tersine, hâkimiyette politik toplum sivil topluma göre önceliğe sahiptir. Fakat yukarıda söylenenlerden anlaşılacağı üzere, aynı zümre hem «egemen», hem de «hâkim» olabilir.

2) Sivil toplum - politik toplum:

Sivil toplum (veya kültürel-moral yönetim): Gramsci de Marx gibi Hegel'in eserinden hareket etmekle birlikte, sivil toplumu ekonomik ilişkiler bütünü olarak alan Marx'dan farklı olarak onu ideolojik üstyapı karmaşası olarak anlamıştır. Buna karşın Marx'la Gramsci'nin fikirlerini «bağdaşmaz» kabul etmek yanlıştır. Marx «Gotha programının eleştirisi»nde, üstyapıda Devlet aygıtıyla, Gramsci'nin sivil toplumuna tekabül eden «toplum» kavramını ayırmaktadır. Terim değişiklikleri dışında Gramsci'ye Marx'ın bir devamcısı olarak bakılabilir.

Gramsci'ye göre, sivil toplum toplumsal bir zümrenin toplumun bütünü üzerindeki kültürel ve politik egemenliğidir. Yönetici sınıfın ideolojisi olarak sivil toplum ekonomi, hukuk v.b.'den geçerek sanattan bilime kadar ideolojinin bütün dallarını içerir. Toplumsal tabakaları yönetici sınıfa bağlar. Bütün toplumsal tabakaların dünya kavrayışı olarak bütün gruplara uyar. Böylece değişik nitelik dereceleri alır: felsefe (Temel sınıfın kültürel ifadesi ve dünya kavrayışının en düzenli aşamasıdır.), din, sağduyu (Sağduyuda «belli bir dönemin ve belli bir popüler ortamın yaygın karakteri» vardır. Her toplumsal zümrenin kendine özgü sağduyusu vardır. İdeolojik blokta felsefenin rolü, yardımcı ve ikincil sınıflarda yaygın dünya kavrayışları üzerindeki —sağduyu— etkisiyle ifade olur.), folklor...

Sivil toplum, toplumun ideolojik yönetimi olarak üç ana düzeyde kenetlenir: a) ideoloji; b) ideolojik yapı —yani ideolojiyi yapan örgütler; c) ideolojik malzeme— yani ideolojiyi yayan teknik aygıtlar (okul sistemi, haberleşme araçları, kütüphaneler v.b.).

İdeolojinin en bağımsız görünen dalları bile temel sınıfın dünya kavrayışının parçasıdırlar. Bu geniş tanım ideolojiye yönetici toplumsal zümrenin bütün faaliyetlerini, hattâ bilim gibi en az ideolojik görünenlerini bile sokmayı gerektirir.

Politik toplum: Bu kavramın üç yönü vardır. a) Doğrudan hâkimiyet veya komuta işlevine tekabül eden Devlet; b) Diktatörlük veya baskı aygıtı. Bu aygıt halk yığınlarını verilmiş bir anın üretim tipine ve ekonomisine uydurmaya yarar, c) Politik hükûmet, etken veya edilgen katılmayı yadsıyan toplumsal zümreleri yasal olarak disipline sokmak ya da kendiliğinden consensus'ün yokolduğu anlarda komuta ve yönetimde ortaya çıkacak kriz durumlarına tedbir olmak üzere yaratılmıştır.

Söylenenlerden anlaşılacağı gibi, politik toplum üstyapının baskı işleviyle ilgili bütün faaliyetlerini bünyesinde toplar. (Bu anlamda sivil toplumun bir uzantısıdır). Bu baskı işlevini yüklenen devlet aygıtının yöneticileri aydınlar tabakasının bürokratlar denen bölümüdür.

Politik toplumla sivil toplumun ilişkileri: Politik toplum güçten, sivil toplum consensus'dan yararlanır ama ikisi devamlı işbirliği halindedirler. Hele kamuoyunun oluşturulması konusunda... Devlet popüler olmayan bir eyleme başlamadan önce uygun bir kamuoyu yaratmak için sivil toplumun gazete, radyo v.b. bazı ögelerini örgütler ve seferber eder.

Sivil toplumla politik toplumun içiçeliğine örnek olarak parlamentoyu verebiliriz. Politik toplumun yasaların çıkartılmasına yarayan bir organı olan parlamento aynı zamanda kamuoyunun resmî ifdesi olarak sivil toplumun da bir organıdır. Sivil toplumla politik toplum, yani tarihî blokun «entelektüel ve moral» ve politik üstyapısı Devlette birleşirler. Devletin birliği, onun tarihî bloka egemenlik sağlayan aydınlar tarafından yönetilmesinden gelir.

Hâkim sınıfın egemenliğinin iki yüzü olan sivil toplumla politik toplumun ilişkileri sorunu ön-

celikle yöntemsel bir sorundur: egemenliğin sağlanabilmesi için bu iki toplumun aynı ölçüde gelişmiş ve organik olarak birbirlerine bağlanmış olması gerekir. Batı toplumlarında bu bağ vardır. Bu ülkelerde burjuvazinin egemenliği, toplumun «entelektüel ve moral» idaresi ve ideolojinin bütün toplumsal sisteme nüfuzu üzerine kurulmuştur. Öyle ki, tarihî bloku devirmeye yönelen her çaba önce sivil toplumu dağıtma uğraşını gerektirir.

Gramsci işçi sınıfı çevresinde kurulacak yeni egemenlik sisteminin sivil toplum-politik toplum ayırımına son vereceğini ve sınıfsız topluma geçiş devletinde politik ve ideolojik üstyapının birleştirilmiş ve merkezileştirilmiş olacağını savunur.

Gramsci'nin anladığı anlamda Devlet yeni ve daha yüksek (üstün) uygarlık tipleri yaratmalı, en geniş halk yığınlarının «uygarlık ve ahlâkını» ekonomik üretim aygıtının sürekli bir gelişimine uyumlu kılmalıdır. Bu faaliyet sivil ve politik toplumun aydınlarının Devletin içinde kaynaşmalarıyla mümkündür. Fakat bu geçici bir işlevdir, çünkü Gramsci bir Marksist olarak uzun vadede Devlet aygıtının veya başka bir deyişle politik toplumun yokolacağını savunur.

BİBLİYOGRAFYA

Benot Y. Gramsci en France, La Pensée, 184, nov. -déc. 1975

Bobbio N. Gramsci e la concezione della societa civile, in Gramsci e la cultura contemporanea, Roma 1969, éd. Riuniti,

Buci-Glucksmann C. Gramsci et l'Etat, Fayard 1975, Gramsci dans le texte (éd. sociales) 1975

Macciocchi M.A. Pour Gramsci, éd. du Seuil, coll. Tel Quel, Paris 1974

Nardone G. Il pensiero di Gramsci, Roma. De Donato 1971

Pizzorno A. A propos de la méthode de Gramsci, in l'Homme et la Société 1968, sayı 8

Portelli H. Gramsci et le bloc historique, éd. P.U.F. coll. SUP, Paris 1972

Poulantzas N. Les classes sociales dans le capitalisme aujourd'hui, Seuil, Paris 1974

The open Marxism of A. Gramsci, New York, Cameron Ass, 1957.

Birikim

AYLIK
SOSYALİST KÜLTÜR
DERGİSİ

AZGELİŞMİŞLİK SÜRECİNDE TÜRKİYE

stefanos yerasimos

cilt 1 BİZANSTAN TANZİMATA 40 lira
cilt 2 TANZİMATTAN I.DÜNYA SAVAŞINA 40 lira
cilt 3 I.DÜNYA SAVASINDAN 1971'E 50 lira

BİLİM ARAŞTIRMA DİZİSİ
BÖZLEM YAYINLARI

P.K. 966 Karakoy İSTANBUL